

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

AMASYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Adres: Amasya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi / AMASYA
Tel: 0358/242 16 13 - 14 Fax: 0358/242 16 16
E-mail: asobid@amasya.edu.tr <http://dergipark.gov.tr/asobid>

ISSN: (Print) 2548-0480
(Online) 2602-2567

Haziran/June
2025

Cilt/Volume | Sayı/Number
10 | 17

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya University Journal of Social Sciences

İmtiyaz Sahibi/Owner

Amasya Üniversitesi Adına
On Behalf of the Amasya University
Rektör/Rector
Prof. Dr. D. Ahmet Hakkı TURABİ (0000-0001-8327-3693)

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZÇELİK (0000-0003-2627-3376)
E-mail: fatih.ozcelik @amasya.edu.tr

Baş Editör/Editor-in-Chief

Prof. Dr. Songül KEÇECİ KURT (0000-0003-4983-9897)
E-mail: songul.kurt@amasya.edu.tr

Yardımcı Editör/Assistant Editor

Doç. Dr. Ahmet YILMAZ (0000-0003-3825-2660)
E-mail: ahmetyilmaz025@gmail.com
Dr. Öğr. Üyesi Gürkan CEVGER (0000-0003-1029-8616)
E-mail: grkancevger@gmail.com

İngilizce Editörleri/English Revisers

Dr. Öğr. Üyesi Özge ÇETİN (0000-0002-7249-8755)
E-mail: ozge.cetin @amasya.edu.tr

Alan Editörleri/Field Editors

Arkeoloji, Doç. Dr. Sami PATACI
Arkeoloji, Dr. Öğr. Üyesi Gülseren Kan ŞAHİN
Coğrafya, Dr. Öğr. Üyesi Seçkin HARDAL
Felsefe, Prof. Dr. Tuncay CEYLAN
İslam Hukuku, Dr. Öğr. Üyesi Büşra Nur DURAN
Tarih, Prof. Dr. Serap TAŞDEMİR
Tarih, Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
Tarih, Prof. Dr. Levent KÜÇÜK
Tarih, Doç. Dr. Ahmet YILMAZ
Tarih, Doç. Dr. Okay PEKŞEN
Tarih, Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZÇELİK
Tarih, Dr. Öğr. Üyesi Sibel ORHANKAZI
Tarih, Dr. Öğr. Üyesi Ali TORAMAN
Tarih, Dr. Öğr. Üyesi Gürkan CEVGER
Türk Dili ve Edebiyatı, Prof. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU

Türk Dili ve Edebiyatı, Doç. Dr. Ömer GÜVEN
Türk Dili ve Edebiyatı, Doç. Dr. Burak ARMAĞAN
Türk Dili ve Edebiyatı, Dr. Öğr. Üyesi Serdar Deniz ÖZDEMİR
Sanat Tarihi, Doç. Dr. Fazilet KOÇYİĞİT
Sanat Tarihi, Dr. Öğr. Üyesi Neslihan KORKMAZ
Sosyoloji, Doç. Dr. Çağrı ERYILMAZ
Sosyoloji, Dr. Öğr. Üyesi Murat SARI

Editorial Sekreteryası/Editorial Secretariat

Arş. Gör. Erkam Alp ÇAĞATAY (0000-0002-9482-0610)
E-mail: erkam.cagatay@amasya.edu.tr
Arş. Gör. Hatice Büşra TUNA (0000-0002-1214-4824)
E-mail: hatice.tuna@amasya.edu.tr
Öğr. Gör. Aslan Gökhan ÇELİK (0000-0002-6328-0818)
E-mail: aslan.celik@amasya.edu.tr
Arş. Gör. Furkan AKBULUT (0009-0002-1457-1958)
E-mail: furkan.akbulut@amasya.edu.tr

Mizanpaj Editörü/Graphic and Layout Editor

Arş. Gör. Erkam Alp ÇAĞATAY
Öğr. Gör. Aslan Gökhan ÇELİK

Son Okuma Editörü/Proofreading Editor

Dr. Arş. Gör. Giyasi BABAARSLAN (0000-0002-9074-2379)
Dr. Arş. Gör. Muhammet Nuri CEYLAN (0000-0003-4194-7527)
Arş. Gör. Hatice Büşra TUNA (0000-0002-1214-4824)
Arş. Gör. Furkan AKBULUT (0009-0002-1457-1958)

İletişim/Contact

Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi İpekköy/AMASYA
Tel: 0(358) 242 16 13-14 Fax: 0(358) 242 16 16
E-mail: asobid@amasya.edu.tr
Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asobid>

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Amasya University Journal of Social Sciences

e-ISSN: (Online) 2602-2567

**Yılda 2 sayı yayımlanır.
Biannualy**

**Cilt/Volume X
Sayı/ Issue XVII**

**Amasya
Haziran/June 2025**

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD) yılda iki defa yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. ASOBİD’de yayımlanan yazıların, dil, bilim ve hukuk bakımından bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları ASOBİD’e aittir. Yayımlanan yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir.

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinin (ASOBİD) temel amacı sosyal bilimler alanında bilimsel normlara ve yayın etiğine uygun, nitelikli ve özgün çalışmaları yayımlayarak alanın ilgililerine ulaştırmaktır. Düzenli aralıklarla yayımlanan, bilimsel ve hakemli bir dergi olma prensibiyle yayın hayatına başlayan ASOBİD, sosyal bilimler alanında saygın, tercih ve takip edilen, uluslararası itibarı olan bir dergi olmayı amaçlamaktadır.

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisinde (ASOBİD) Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Sanat Tarihi, Felsefe, Sosyoloji, Arkeoloji Coğrafya ve Çeviribilim alanlarındaki bilimsel makalelere yer verilmektedir.

ASOBİD şu dizinler tarafından taranmaktadır:

Google Scholar

MLA International Bibliography

İslam Araştırmaları Merkezi

Eurasian Scientific Journal Index

Root Indexing,
Journal Abstracting and Indexing Service

Bielefeld Academic Search Engine

CiteFactor
Academic Scientific Journals

Directory of Open Access
Scholarly Resources

Asos İndeks

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

e-ISSN: (Online) 2602-2567

Cilt/Volume X Sayı/ Issue XVII • Haziran/June 2025

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Oktay ESER

Amasya Üniversitesi, Türkiye
Amasya University, Turkey

Prof. Dr. Sibel MURAD

Amasya Üniversitesi, Türkiye
Amasya University, Turkey

Prof. Dr. M. Fatih Köksal

İstanbul Kültür Üniversitesi, Türkiye
İstanbul Kültür University, Turkey

Prof. Dr. Levent KÜÇÜK

Amasya Üniversitesi, Türkiye
Amasya University, Turkey

Prof. Dr. Murat HANİLÇE

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye
Gaziosmanpaşa University, Turkey

Prof. Dr. Edith Gülçin AMBROS

Viyana Üniversitesi, Avusturya
Wien University, Austria

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

Uludağ Üniversitesi, Türkiye
Uludağ University, Turkey

Doç. Dr. Ahmet YILMAZ

Amasya Üniversitesi, Türkiye
Amasya University, Turkey

Doç. Dr. Hadi BELGE

Amasya Üniversitesi, Türkiye
Amasya University, Turkey

Dr. Öğr. Üyesi Gürkan CEVGER

Amasya Üniversitesi, Türkiye
Amasya University, Turkey

Doç. Dr. Ömer GÜVEN

Amasya Üniversitesi, Türkiye
Amasya University, Turkey

Dr. Öğr. Üyesi Seçkin HARDAL

Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye
Gaziosmanpaşa University, Turkey

Dr. Öğr. Üyesi Sibel ORHANKAZI

Kafkas Üniversitesi, Türkiye
Kafkas University, Turkey

asobid

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

e-ISSN: (Online) 2602-2567

Cilt/Volume X Sayı/Issue XVII • Haziran/June 2025

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD), en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır.

Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD), uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

İÇİNDEKİLER

Orhan Alper ŞİRİN

Amisos Nekropolünde Ortaya Çıkan Yer Altı Kaya Mezarlarına Yeni Örnekler ve Mezarların İşaretleyicileri Üzerine Bir Çıkarım

1-39

Mehmet Akif SEYİTOĞULLARI

Eğim ve Yükselti Koşullarına Göre Yukarı Karasu Havzası (Van-Özalp) Arazi Kullanımının Belirlenmesi

40-65

Derya AKGÜL, Yıldız UZAN

Kadınların Göç Deneyimi: Ravenstein'in Göç Kanunları Işığında Kadın Göçmenlerin Uluslararası Arenada Görünürlüğü

66-89

İlker IŞIK, Hüseyin BUDAK

Savatra Antik Kenti Mozaikli Kilise Apsis ve Çevresinde Bulunan Bir Grup Mezar Örneği

90-111

Müberra ÇELİK

Kastamonu İli Liva Paşa Konağı Etnografya Müzesi'nde Bulunan İşlemeli Kıyafet, Kişisel Eşya ve Ev Eşyalarının İncelenmesi

112-139

Berfin Ayla ÖZBEN, Ahu Paköz TÜRKELİ

Sosyal Medyanın Aile İlişkilerine Etkisi: Türkiye'de Son 10 Yılda Yapılmış Araştırmaların İncelenmesi

140-178

Sait YILTER, Hilal KURTULMUŞ

Mesihi Hakkında Bibliyografya Denemesi

179-204

Mehmet Zakir SARIKAYA

Rönesans

205-211

Şirin, O, A. (2025). Amisos Nekropolünden Yeraltı Kaya Mezarlarına Yeni Örnekler ve Bu Örnekler Işığında Mezarların İşaretleyicileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 10 (17), s.1-39.

Amisos Nekropolünden Yeraltı Kaya Mezarlarına Yeni Örnekler ve Bu Örnekler Işığında Mezarların İşaretleyicileri Üzerine Bir Değerlendirme

New Examples of Underground Rock Tombs from The Amisos Necropole and an Evaluation On the Markers of the Tombs in The Light of These Examples

Orhan Alper Şirin*

Samsun Müze Müdürlüğü

alpersirin84@gmail.com

Öz

Amisos'un mezar tipleri içerisinde yeraltı kaya mezarları yoğun olarak açığa çıkarken bu mezarlar, genellikle Helenistik ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmektedir. Bu çalışmada da yeraltı kaya mezarı tipine dâhil olan üç farklı örnek üzerinde durulmuştur. Mezarlar, döneminde ya da sonrasında çeşitli tahribata maruz kalmış olsalar da ele geçen buluntular, kentin dinsel, ekonomik ve sosyal yaşantısına ilişkin önemli arkeolojik veriler sunmaktadır. Mezar yapıları, tek odalı yani tek ana mekânlı olup defin klineli ve defin nişli olmak üzere çeşitli planlarda inşa edilmişlerdir. Mezarlardan biri Roma İmparatorluk Dönemi'nde diğer iki mezar yapısı da Helenistik - Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanım görmüştür. İki farklı dönemde kullanım gören mezarlar, plan olarak çok belirgin bir değişiklik göstermezler. Mezar ya da defin buluntuları olarak ele geçen pişmiş toprak unguentariumlar ve tek kulplu testiler, kentin benzer örnekleriyle analogi odaklı değerlendirilerek kataloglanmıştır. Böylelikle kentin mezar buluntularının çeşitliliği, çalışmamızda yer alan örnekler sayesinde zenginleşmiş ve mezarların

* ORCID: 0000-0002-3773-939X

kullanıldığı dönemler daha da belirginleşmiştir. Ayrıca, yeraltı kaya mezarlarının işaretleyicileri olarak çeşitli hususlara değinilerek bazı çıkarımlar yapılmıştır. Mezarların planları doğrultusunda yüzeyden doğal taşlarla sınırlarının belirlenip işaretlenmiş olmaları gerektiği sonucuna varılmıştır. Kentin gömü geleneği ve mezar tipleri açısından önemli kanıtlar sunan yeraltı kaya mezarlarının arkeoloji dünyasında bilinirliğinin artırılması amacıyla buluntular değerlendirilerek çizimlerle sunulmuştur. Mezarlardaki dolgu toprak üzerine de bazı çıkarımlar yapılmış, mezar yapılarının tarihlendirilmesinde dikkat edilmesi gereken hususlara değinilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Amisos, Yeraltı kaya mezarı, Mezar buluntuları, Helenistik Dönem, Roma İmparatorluk Dönemi.

Abstract

Among the tomb types of Amisos, underground rock-cut tombs are mostly exposed, and these tombs generally date back to the Hellenistic and Roman Imperial Periods. In this study, three different underground rock-cut tomb examples included in this tomb type were focused on. Although the graves were subjected to various destruction during or after the period, the unearthed findings provide important archaeological data regarding the religious, economic and social life of the city. The tomb structures have one room, that is, a single main space, and are built in various plans, including burial klines and burial niches. One of the tombs was used in the Roman Imperial Period, and the other two tomb structures were used in the Hellenistic - Roman Imperial Period. The tombs, which were used in two different periods, do not show a significant change in plan. Terracotta unguentariums and single-handled jugs found as grave or burial finds were catalogued, based on analogy with similar examples from the ancient city. Thus, the diversity of the city's tomb finds has been enriched thanks to the examples in our study, and the periods in which the tombs were used have become more evident. In addition, they serve various purposes as markers of underground rock-cut tombs. It was concluded that the boundaries of the graves should have been determined and marked with natural stones on the surface in line with their plans. The findings were evaluated and presented with drawings in order to increase the awareness of the underground rock-cut tombs, which provide important evidence in terms of the city's burial tradition and grave types, in the archaeological world. There have been laid out some inferences on the filled soil in the graves, and some issues on dating the grave structures within the paper.

Keywords: Amisos, Underground rock-cut tomb, Grave findings, Hellenistic Period, Roma Imperial Period.

Giriş

Kentin nekropol alanında açığa çıkan yeraltı kaya mezarlarından bu çalışmada üç ayrı örneğe yer verilmiştir. Samsun'un İlkadım ilçesi, Kalkanca Mahallesi, Marmaris ve Çamlıköy Sokakta açığa çıkan yeraltı kaya mezarlarının kurtarma

kazıları 2023 yılında makalenin yazarının da katılımıyla Samsun Müze Müdürlüğü başkanlığında gerçekleştirilmiştir¹.

Miletoslu kolonistlerin MÖ 6. yüzyıl içerisinde Pontos kıyılarına uzanan rotalarından biri de bugünkü Samsun'un Atakum ilçesi, Büyükoyumca Mahallesiindeki Çakalca-Karadoğan Höyüğü olarak adlandırılan bölge² olmuştur. Kentin ilk temellerinin atıldığı ve küçük bir koya sahip olan bu bölgede MÖ 6. yüzyılın ortalarına tarihlenen arkeolojik kanıtlar bize kentin ilk yerleşimine dair önemli veriler sunar. Bu dönemde yerli halk, kentin kuruluşuna dâhil olmadan önce, yaklaşık 12 km kuşuçuğu güneyindeki Demir Çağı'na tarihlenen Akalan Kalesi ve yerleşiminde yaşantısını sürdürüyor olmalıdır (Şirin, 2024, s. 80-81). Burada ele geçen MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına ait Kuzey İonia etkisini yansıtan kaplama plakalarının varlığı, kolonistlerin bu yüzyıl içerisinde bu bölgedeki varlığına ışık tutmaktadır (Akerström, 1966, s. 122-123). Zamanla savunma amaçlı yaşantısından çıkan yerli halk, Miletoslu kolonistlerle kentin temellerinin atılmasına katkı sağlamış ya da karşı çıkmamış olmalıdır (Şirin, 2024, s. 80-84).

3

Kent, MÖ 564 yılında kentleşme sürecine girmiş ve sınırları MÖ 546'da bölgedeki egemen yapının değişmesiyle genişlemeye başlamıştır. Kentin ikinci temelleri ise MÖ 437'de Sinope'den gelen Atinalı kolonistlerin bugünkü Samsun'un İlkadım ilçesi, Cedit Mahallesiindeki Toraman Tepe ve çevresine yerleşmesiyle atılmaya başlanmış olması gerekir. Atinalılar Amisos teritoryumuna kolonilerini yerleştirmeleriyle kent adını "Peiraeos" olarak değiştirmiş (Strabon, XII, 3, 14) ve kendi varlıklarını hissettirmeye başlamışlardır. Ancak bu isim uzun süre kalıcı olamamış ve kent, Büyük İskender'in hâkimiyetine girmesiyle tekrar Amisos olarak anılmaya başlanmıştır (Summerer, 1999, s. 222).

¹ Bu çalışma, Samsun Müze Müdürlüğü'nün 15/05/2024 tarih ve 5129227 sayılı yazısı ve ekinde yer alan 10/05/2024 tarihli protokol izni kapsamında hazırlanmıştır.

² Çakalca-Karadoğan Höyüğü olarak adlandırılan bu bölge aslında bir höyük yerleşmesi olmayıp Amisos'un ilk temellerinin atıldığı kalıntıları içerir. Bu nedenle bu bölgeyi höyük olarak adlandırmaktan ziyade kentin ilk lokalizasyon alanı olarak ifade etmek doğru olacaktır.

Kentin ilk kurulduğu bölgedeki liman, zamanla ticarete yetersiz kalarak canlılığını yitirmiş ve yeni lokalizasyonundaki liman, hinterlandının sağladığı avantajla ticarete oldukça önemli bir konuma ulaşmıştır. Özellikle Mithradates Krallığı'nın etkisiyle Amisos'un yeni lokalizasyonu siyasi, sosyal ve ekonomik olarak güçlenmiş ve VI. Mithradates zamanında kent, en zengin dönemini yaşamıştır (Şirin, 2024, s. 83). Kentin siyasi, ekonomik önemi Roma İmparatorluk Dönemi'nde devam etmiş, teritoryumu genişleyerek bu yapısını Bizans Dönemi'ne kadar da sürdürmüştür.

Bugün kentin asıl olarak bildiğimiz nekropol alanı ikinci lokalizasyon bölgesindedir. Nekropol alanı bugün akropolün bulunduğu Cedit Mahallesi'nin kuzeyinde, yerleşimin kuzeybatısında yer alan Karasamsun, Baruthane ve Kalkanca Mahallelerinde, güneybatısında bulunan Kadifekale ve Selahiye Mahallelerinde, doğusundaki Liman Mahallesinde yayılım göstermektedir. Mezar örnekleri sadece nekropol alanıyla sınırlı kalmamış olup bugünkü İlkadım, Atakum, Canik ve Tekkeköy ilçelerinin kuzey kesimini kapsayacak şekilde yayılım göstermiştir (Harita 1).

Bu çalışmada mezar yapıları, mezar ya da defin buluntuları üzerinde durularak mezarların hangi dönemde kullanıldıkları ortaya konmaya çalışılmıştır. Böylelikle kentin mezar tipleri içinde en yoğun grubu oluşturan yeraltı kaya mezarlarının bölge arkeolojisi açısından bilinirliğinin arttırılması amaçlanmıştır. Çalışmanın yöntemi, mezar yapılarının incelenmesi ve mezarda ele geçen buluntuların Amisos menşeli örneklerle analoji odaklı karşılaştırılarak tarihlendirilmesi şeklinde yürütülmüştür. Lokalizasyonu belli olan bu mezarlar ve buluntuları ilk kez ele alınmış ve özellikle de Amisos için hiç değinilmemiş bir konu olarak mezarların işaretleyicileri üzerine çeşitli çıkarımlar ortaya konulup özgün bir çalışma sunulmaya çalışılmıştır. Burada Amisos mezar geleneklerine daha önce bulunan mezar tipleri, özellikleri, bölgedeki ölü gömme gelenekleri içerisindeki yerine değinilmesi, bu mezar tiplerinin Amisos içerisindeki yerini ve önemini ortaya koyması açısından faydalı olacaktır.

1. Yeraltı Kaya Mezarı I (Resim 1-9/Plan 1-2)

Samsun ili, İlkadım ilçesi, Karasamsun Mahallesi, Marmaris Sokakta ortaya çıkan yeraltı kaya mezarı yüzeyden 3 m derinlikte, tavan ve giriş kısmından itibaren açığa çıkmıştır. Yüzeye en yakın kısmı tavanı olduğu için genellikle bu tip mezarlar tavanda oluşan tahribatla ortaya çıkmaktadır. Mezarın tavan kısmı daha önceden çökerek mezar içi dolgu toprakla dolmuştur. Bu durum mezarın önceden bir tahribata maruz kaldığını göstermektedir.

Mezar, konglomera kayaç yapısına oyularak açılmış olup ana mekân, kuzey ve kuzeybatı yönlerinde bulunan defin nişleriyle dikdörtgen bir plana sahiptir³. Mezarın ana mekânı, 2.90 x 3 m ölçülerinde ve 1.70 m yüksekliğindedir. Kuzey defin nişinin genişliği 1.30 m, derinliği 2.30 m olup yüksekliği 1.20 m'dir. Kuzeybatı defin nişinin genişliği ise 1.40 m, derinliği 2.30 m ve yüksekliği 1.20 m'dir. Girişi güneydoğu yönlü olan mezarın ana mekânıyla defin nişleri arasında 0.45 m seviyesinde bir yükseklik farklı bulunmaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla mezarın giriş kısmı 1.10 m genişliğinde ve ana mekânın zemin seviyesinden 0.45 m yüksekliktedir.

Kuzey ve kuzeybatı defin nişlerinin içi 0.80 m yüksekliğe, ana mekân ise 1.30 m yüksekliğe kadar dolgu toprakla doldurulmuş olarak açığa çıkmıştır. Modern yerleşimin artmasıyla birlikte mezarlara girişi önlemek amacıyla mezar içine toprak doldurma işlemi nekropoldeki yeraltı kaya mezarlarında karşılaşılan bir durumdur. Mezardaki toprak dolgusu kaldırıldığında ise sadece kuzey defin nişinin dip kısmında bir define ait kafatası parçası tespit edilebilmiştir. Mezar buluntusu olarak, define ait kemik kalıntısının yanında ve 1 m doğusunda *in-situ* konumda olmayan birer adet tek kulplu pişmiş toprak (pt) testi parçası ele geçmiştir. Kuzeybatı defin nişinde ise define ait bir kalıntı ya da bir buluntuya rastlanılmamıştır.

³Çalışmada defin yatağının derinliği, eni ve boyundan fazla ise "Defin Nişi" olarak; eni, boyu ve derinliğinden fazla ise "Defin Klinesi" olarak adlandırılmıştır.

Mezar önceden açılmış, defin kalıntısı ve mezar buluntuları tahrip edilmiş olup sonradan içi döneminde ya da sonrasında dolgu toprakla doldurularak kapatılmıştır. Mezarda ele geçen define ait kemik kalıntıları dağınık halde tespit edilmiş olsa da ölü bireye inhumasyon gömü şeklinin uygulanmış olduğunu belirtmek mümkündür.

Harita 1

Mezarların Konumu, (Kaynak: Google Earth'ten alıntıdır, 18/02/2024).

Resim 1

Mezar l'in Çöken Tavan Kısmı.

Resim 2

Mezar İçindeki Dolgu Toprak.

Resim 3

Defin Nişindeki Dolgu Toprak, Temizlik Öncesi.

Resim 4

Mezarda Ele Geçen Testi Parçası.

Resim 5

Temizlenen Defin Nişleri.

Resim 6

Kuzey defin nişi, temizlik sonrası.

Resim 7

Kuzeybatı Defin Nişi, Temizlik Sonrası.

Resim 8

Mezarın Temizlik Sonrası Genel Görünümü.

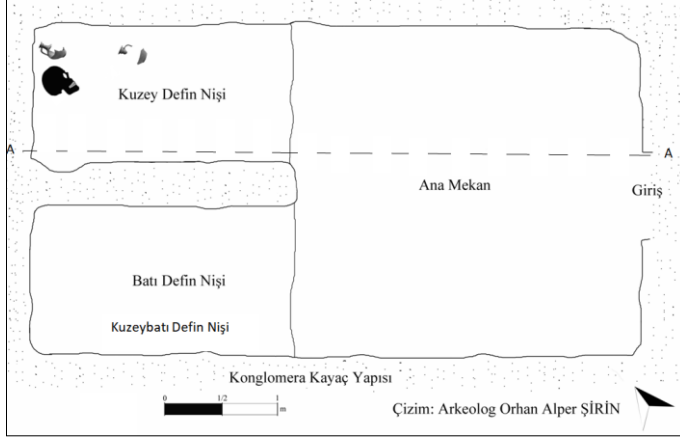
Resim 9

Mezarın Giriş Kısımına Dair İzler.

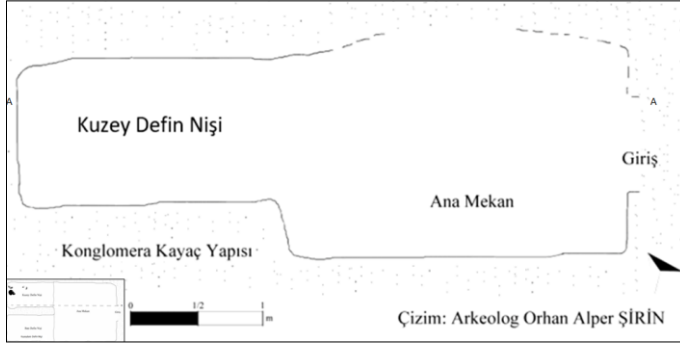
Plan 1

Mezar I'in Planı.

Plan 2

Mezar I'in Dikey Kesiti.

2. Yeraltı Kaya Mezarı II (Resim 10-21/Plan 3-4)

Yeraltı Kaya Mezarı I'in 10 m güneybatısında açığa çıkan mezar, diğer mezar yapısı gibi tavan kısmının çökmesiyle tespit edilebilmiştir. Konglomera kayaç yapısına oyularak yapılmış olan mezarın giriş kısmı güneydoğu yöndedir. Mezar girişinin üst kısmı daha önceden tahrip edilmiş olup mezarın içi dolgu toprak ve boyutları 0.20 - 0.30 m arasında değişen doğal taşlarla doldurulmuştur. Bu durum mezarın daha önceden bir tahribata maruz kaldığını göstermektedir.

Mezar yapısı, ana mekân, kuzeydoğu, güneybatı ve kuzeybatı defin klineleriyle kareye yakın bir plana sahiptir. Mezarın giriş açıklığı 1.10 x 1.16 m ölçülerinde, ana mekân 2.95 x 3 m ölçülerinde ve 1.90 m yüksekliğindedir. Ana mekân içine düşmüş, girişi kapatmada kullanılan blok taş ise 0.82 x 1 m ölçülerindedir. Kuzeydoğu defin klinesi 2.20 x 2.40 m ölçülerinde ve 1 m yüksekliğinde; güneybatı defin klinesi 2.10 x 2.25 m ölçülerinde ve 1 m yüksekliğinde olup kuzeybatı defin klinesi de 1.90 x 2.40 m ölçülerinde ve 1.20 m yüksekliğindedir.

Defin klineleri ana mekân zemininden 0.55 m yüksekliktedir. Mezardaki toprak dolgusu içinde *in situ* konumda olmayan pt unguentarium ve tek kulplu pt testi parçaları ele geçmiştir. Mezarın tavan kısmı arcossoliumu andıran hafif kemerli yapıda işlenmiştir. Ayrıca mezar içindeki toprak dolgusunda defin kalıntısına ait herhangi bir kemik izine rastlanılmamıştır.

Resim 10

Mezar II'nin Çöken Tavan Kısım.

Resim 11

Mezar İçinden Çıkan Taşlar.

Resim 12

Mezar İçinden Çıkan Taşlardan Ayrıntı.

Resim 13

Mezarın Ana Mekânı, Temizlik Sonrası.

Resim 14

Mezar Girişinin Kapatılmasında Kullanılan Blok Taş.

Resim 15

Mezardaki Defin Klineleri, Temizlik Sonrası.

Resim 16

Mezardaki Defin Klineleri, Temizlik Sonrası.

Resim 17

Mezardaki Kuzeydoğu Defin Klinesi, Temizlik Sonrası.

Resim 18

Mezardaki Kuzeybatı Defin Klinesi, Temizlik Sonrası.

Resim 19

Mezardaki Güneybatı Defin Klinesi, Temizlik Sonrası.

Resim 20

Mezarda Ele Geçen Pt Unguentarium.

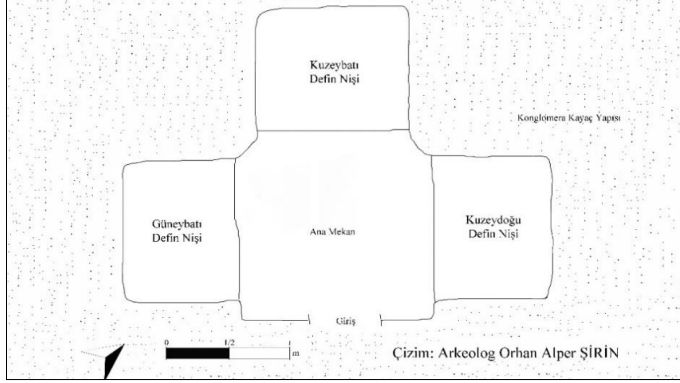
Resim 21

Mezarda Ele Geçen Tek Kulplu Testi Parçaları.

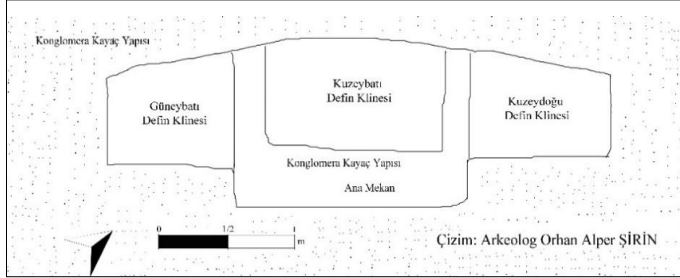
Plan 3

Mezar II'in Planı.

Plan 4

Mezar II'in Dikey Kesiti.

3. Yeraltı Kaya Mezarı III (Resim 22-30/Plan 5)

Samsun ili, İlkadım ilçesi, Karasamsun Mahallesi, Çamlıköy Sokakta, Mezar II'nin 190 m güneyinde bulunan Mezar III, kumlu kayaç yapısına oyularak yapılmış olup tavanından itibaren açığa çıkmıştır. Yüzeyden 1.40 m derinlikte ortaya çıkan ve asfalt yol altında kalan mezarın içi tamamen toprak ile doldurulmuştur. Diğer mezarlar gibi bu mezar yapısı da daha önceden bir tahribata maruz kalmıştır. Mezarın ana mekânı 1.80 x 2.10 m ölçülerinde olup ölçülebildiği kadarıyla iç yüksekliği 2.10 m'dir.

Ana mekânın kuzeybatısında yapımı yarım bırakılmış ya da bitirilmemiş olabileceği değerlendirilen bir defin nişi bulunmaktadır. Defin nişinin giriş kısmı, 0.10 x 0.20 m ölçülerinde alınlıklı bir formda işlenmiştir. Nişin genişliği 0.50 m, yüksekliği

ve derinliği 0.90 m'dir. Niş içe doğru düzgün bir formda ilerlemiyor olup oyularak açılmış bir yapıdadır.

Nişin giriş kısmına doğru toprak içinde ölü bireye ait leğen kemiğine ait kalıntılar tespit edilmiştir. Ayrıca definin bacakları dizden bükülerek nişin içine kadar ilerletilmiş durumdadır. Nişin hemen karşısında ana kayaç yapısına oyulmuş bir açıklık ortaya çıkarılmıştır. Bu açıklıkta da kemik kalıntıları ve amphora parçaları ele geçmiştir. Toprak içindeki yoğun nemin etkisiyle defin kemiklerinin ufalanır hale geldiği gözlemlenmiştir. Kent mezarlarına yağmur ve kar suyunun sızmasıyla oluşan yoğun nemin etkisi, mevsimsel ısı değerlerinin farklılığı ve kayaç yapısının özellikleri gibi sebepler, kemiklerin tamamen ufalanır hale gelmesine ve kömürleşmiş şekilde deformasyona uğramasına da sebebiyet verebilmektedir.

Mezarın zemini döneminde yaklaşık 0.70 m yüksekliğe dek toprakla düzlenmiştir. Bu düzlenen zemin seviyesinden itibaren 1 m yüksekliğe kadar sonradan tekrar dolgu toprakla atılmıştır. Dolgu toprak içinde çatı kiremidi, tek kulplu pt testi ve amphora kulpuna ait parçalar ele geçmiştir.

Resim 22

Yol Altında Kalan Mezar III.

Resim 23

Mezarın Çöken Tavan Kısımı.

Resim 24

Alınlıklı Formda İşlenmiş Olan Defin Nişinden Görünüm.

18

Resim 25

Defin Nişi, Temizlik Sonrası.

Resim 26

Defin Nişindeki Kemik Kalıntılarına Ait İzler.

Resim 27

Mezardaki Defin Nişinin Yanında Bulunan Büyük Boyutlu Taşlar.

Resim 28

Defin Nişinin Karşısında Bulunan Açıklık.

Resim 29

Mezarın Genel Görünümü.

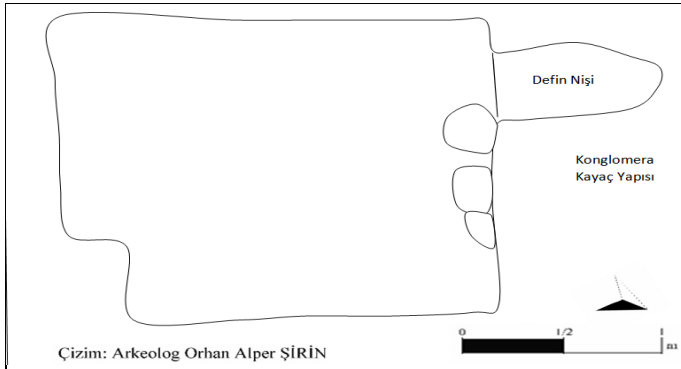
Resim 30

Mezarda Ele Geçen Amphora Parçaları.

Plan 5

Mezar III'ün Planı.

Çalışmamız içerisinde farklı yeraltı kaya mezarlarına ve mezar/defin buluntularına değinilmiştir. Bu mezar yapılarında ele

geçen pt küçük buluntular; Yeraltı Kaya Mezarı I'de 2 adet tek kulplu pt testi parçası, Mezar II'de 5 adet pt unguentarium ve 1 adet tek kulplu pt testi parçası, Mezar III'te ise 3 adet pt tek kulplu testi, 2 adet pt kulp ve çatı kiremidi parçası şeklinde sıralamak mümkündür.

4. Tek Kulplu Testiler (Resim 31-37 - Kat. No. 1-7 - Çizim 1-7)

Oinokhoe, lekythos ve lagynos olarak bilinen ve Roma Dönemi'nde "Lagoena" olarak adlandırılan tek kulplu, kısa ya da uzun boyunlu, düz ya da halkalı kaideli bu kaplar (Özdemir, 2009, s. 35), çalışmamızda tek kulplu testi olarak anılmıştır. İçine sıvı konulan tek kulplu, şişkin gövdeli, dar boyunlu olan ve masa üzerine konulan bu kaplar oldukça yoğun olarak üretilip kullanım görmüştür (Özdemir, 2009, s. 36; Akkurnaz, 2016, s. 78-79). Çeşitli standartlarda sade ve gösterişsiz, kullanışlı ve ucuz maliyetle üretilen bu testiler, mutfak malzemesi olarak, batık gemi kargolarında sıvı taşımacılığında kullanılmış (Vivliodetis, 2012, s. 153) ya da mezar buluntuları olarak ölü bireyin yanına konulmuşlardır. Genel olarak testilerden halka boyunlu örnekler MS 1. yüzyılın ortasından MS 3. yüzyılın ilk çeyreğine yerleştirilirken boğumlu (flanş) boyunlu örnekler MS. 3.-4. yüzyıl aralığına tarihlendirilmektedir (Lyons, 2013, s. 9).

Yeraltı Kaya Mezarı I'de 2 adet (kn⁴ 1 ve 2), Mezar II'de 1 adet (kn 3), Mezar III'te 4 adet (kn 4, 5, 6 ve 7) olmak üzere toplam 7 adet tek kulplu testi parçası ele geçmiştir. Testiler çok kırıklı ve noksan şekilde boyun, kaide ve kulp parçası olarak *in-situ* olmayacak şekilde açığa çıkmıştır.

Testiler boğumlu boyunlu (kn 1 ve 2) ve halka boyunlu (kn 3), belirgin omuzlu (kn 1, 2 ve 4) ve yuvarlağa yakın omuzlu (kn 3), düz halka kaideli (kn 1, 2, 4, 5 ve 6) ve konkav kaideli (kn 3) formludur. Kapları iki yivli kulplu (kn 1 ve 2), tek yivli kulplu (kn 3) ve başparmak dayamalı dirsekli kulplu (kn 7) olarak çeşitli alt gruplara ayırmak da mümkündür.

⁴ Kat. No. ifadesi sıkça belirtildiği için "kn" olarak kısaltılmıştır.

Yeraltı kaya mezarlarında ele geçen tek kulplu pt testiler, Amisos nekropolünde açığa çıkan çeşitli mezar tiplerinde mezar/defin buluntusu olarak bırakılan örneklerle form, işleniş ve astarlama tekniği ile kulp şekli olarak oldukça benzerdir. Tek kulplu pt testiye ait başparmak dayamalı kulp ise kent mezarlarında az rastlanılan bir örnektir. Diğer kulplardan farkı ise boyna birleşen kulpun üzerine başparmağın dayanması için dışa taşkın bir dirseğin işlenmiş olmasıdır. Bu şekilde işlenmiş dirsek, özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen cam eserlerde karşımıza çıkmaktadır (Çakmaklı, 2017, s. 328, fig. 2). Cam eserlerde kullanılmasında en önemli husus ise cam kabın içi sıvıyla doldurulduğunda ağırlık başparmağın dayanacağı dirseğe gelerek kulpun direncini artırıp kırılmasının önlenmesidir. Bu formun pt testilerde karşılaşılmaması cam kapların taklit edilme isteğini gösteriyor olabilir.

Tek kulplu testiler, kentin Roma İmparatorluk Dönemi'nde fazla değişikliğe uğramadan üretilerek kullanım görmüştür. Çalışmamızda yer alan tek kulplu pt testiler, MS 2. yüzyılın ilk yarısına (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2017, s. 25, res. 22a), MS 2. – 3. yüzyıla (Yiğitpaşa ve Şirin, 2020, s. 201-202, 213-214, kn. 15, res. 51; Şirin, 2021a, s. 113-114, 127, kn. 10-14, res. 30, 34; Şirin, 2021b, s. 302, 315-316, kn. 17, res. 33a-b; Şirin, 2022, s. 456, 466, kn. 7-9, res. 20-22), MS 4. yüzyıla (Şirin, 2019, s. 271-275, kn. 14, 16-20) tarihlenen Amisos menşeli buluntularla form ve işleniş olarak oldukça benzer özellikler taşımaktadır. Genel olarak kentin MS 2. yüzyıl ile MS 4. yüzyıl aralığına tarihlenen bu formdaki testiler yoğun olarak MS 2.-3. yüzyıllarda kullanım görmüştür.

Kentteki örnekler ışığında kn 1, 2, 3, 4, 5 ve 6'daki örneklerle kat. no. 7'deki dirseklili kulp örneğini, kentteki benzer kaplarla analogi odaklı değerlendirdiğimizde MS 2.-3. yüzyıl aralığına yerleştirmemiz mümkündür.

5. Unguentariumlar (Resim 38-42 - Kat. No. 8/Çizim 8-12)

Bugün unguentarium olarak adlandırılan ancak Antik Dönem'de nasıl adlandırıldığı bilinmeyen bu kaplar, lacrimaria, lacrimatorium, balsamaria, olfactoriolum olarak anılmıştır (Anderson-Stojanović, 1987, s. 106, dn. 7). Türkçede ise unguentariumlar, gözyaşı ve parfüm şişeleri, sıvı kapları şeklinde

isimlendirilmiştir. Yunanistan ile İtalya'daki parfüm ticaretiyle uğraşan kişilere “unguentarii” ve kadınlara “unguentariae” denirken bu işi gerçekleştirenler de “unguentaria” (Dündar, 2006, s. 12; Yaşar, 2010, s. 10); parfümlerin satıldığı yere “unguentaria taberna”; saklandığı yere “unguentaria cella”; içine konulduğu özel kaplara “unguentarium scrinicum”; tıpla ilgili krem ya da sıvı ürün ve bitkilere de “unguentum”; kokulu bitkilere ise “unguenta” denilmiştir (Günay Tuluk, 1999, s. 128). Unguentarium adı da bu kelimelerden türetilerek 20. yüzyılın başlarında Fransız arkeologlar tarafından verilmiştir (Gürler, 1994, s. 63; Yıldız, 2016, s. 5).

Unguentariumlar, cam, gümüş, altın, alabaster, akik, kurşun, onyks gibi birçok malzemeden yapılmış olsalar da maliyet açısından daha ucuz olduğu için genellikle pişmiş topraktan üretilmişlerdir (Dündar, 2006, s. 14-15). İğ gövdeli (fusiform) unguentariumlar Helenistik Dönem'in erken örneklerinde şişkin bir gövdeye sahipken dönemin sonlarına doğru giderek incelenerek gövde kısmı net şekilde iğ formunu almaya başlamıştır (Foça, 2019, s. 88). MÖ 2. yüzyılda gövdedeki şişkinlik omuza doğru sert bir geçişle köşeli bir görünüme kavuşmuştur (Aydın, 2000, s. 10). Bu formdaki unguentariumlar son zamanlarda MS 1. yüzyıla tarihlenen çeşitli kazılarda da ele geçmiştir (Kaya, 2019, s. 23). MS 1. yüzyılın başlarında kaide kalkarak torba formu gövde doğrudan zemine oturmaya başlamıştır. MS 6. yüzyılın başlarından itibaren özellikle Doğu Akdeniz'de görülen uzun silindirik gövdeli unguentarium tipleri Helenistik Dönem'in iğ formunu da devam ettirir (Dündar, 2006, s. 53; Hayes, 1971, s. 244, fig. 1). Günlük hayatta kullanılan unguentariumlar, genel olarak mezarlarda ele geçen bir ritüel objesi olarak da yoğun olarak kullanım görmüştür.

Yeraltı Kaya Mezarı II'de pt unguentariumlara ait toplam 5 adet parça (kn 8, 9, 10, 11 ve 12) ele geçmiştir. Mezarlarda ele geçen buluntular, gövde ve kaide olmak üzere kırık parçalı ve noksan haldedir. Unguentariumlar tipolojik olarak iğ formu (fusiform) olup kendi içinde astarlı (kn 9, 10, 11 ve 12) ve astarsız (kn 8) olarak iki tipe ayrılırken, astarlı olanları ise kazıma bezemeli (kn

11) ve bezemesiz (kn 9, 10 ve 12) olarak kendi içinde alt gruplara ayrılmaktadır.

Amisos'un nekropolü ve nekropolün yayılım alanında açığa çıkan pt unguentariumlar, daha çok yeraltı kaya mezarlarında ele geçmektedir. VI. Mithradates Dönemi'ne (MÖ 120-63) ait Amisos unguentariumlarıyla (Şirin, 2022, s. 18-25, kn. 1-8, res. 10-18) MÖ geç 2. yüzyıl – erken 1. yüzyıla tarihlenen örnekler (Şirin, 2017, s. 107-108, res. 9b, 14b-d; Şirin, 2021a, s. 300, 314, kn. 10-11, res. 27-28; Şirin, Kolağasıoğlu ve Yiğitpaşa, 2018, s. 99-100, res. 10b-c, 12; Şirin ve Kolağasıoğlu, 2018, s. 192, 195, res. 23a, 28a; Şirin ve Yiğitpaşa, 2021, s. 178-179, 214, kn. 49, res. 49; Şirin ve Yiğitpaşa, 2023a, s. 338-339, 341, 343, 345, res. 12-13, 20-21, 30-31, 40, 46) kn 8, 9, 10 ve 12'deki unguentariumlarla aynı form yapısına sahiptir. Ayrıca, Tralleis nekropolünden MÖ 2. yüzyılın başları ile ilk yarısına (Saraçoğlu, 2011, s.18-20, kn. 15, fig. 2, u15); Parion nekropolünden MÖ 2. yüzyılın sonları - 1. yüzyılın başlarına (Aydın – Tavukçu, 2006, s. 227, kn. 107, lev. 44); Hierapolis'in kuzey nekropolündeki tümülüstten MÖ 2. yüzyılın son çeyreği - 1. yüzyılın başına (Okunak, 2005, s. 76-77, kn. 9-10, res. 33-34) ve Patara'dan MÖ 2. yüzyılın 2. yarısı - 1. yüzyılın başına tarihlendirilen unguentarium örnekleri de (Dündar, 2006, s. 95, res. 5, u. 115, lev. xix) kn 8, 9, 10 ve 12'deki unguentariumlarla oldukça benzer form özelliklerine sahiptir.

Kn 11'deki unguentariumun geniş gövde ve kısa ayaklı form yapısının ve kazıma yöntemiyle yapılan süsleme şeklinin benzerini, MÖ geç 2. yüzyıl – erken 1. yüzyıla tarihlendirilen (Şirin, Kolağasıoğlu ve Yiğitpaşa, 2018, s. 99, res. 10d; Şirin 2021b, s. 111-112, 126, kn. 1, res. 21) Amisos örneklerinde de görmek mümkündür. Çalışmamızda yer alan pt unguentariumları benzerleriyle form, işleniş şekli olarak karşılaştırdığımızda kn 8, 9, 10, 11 ve 12'deki örnekleri MÖ 2. yüzyılın sonu - MÖ 1. yüzyılın başına tarihlendirmek mümkündür.

6. Amphora Kulbu (Resim 43 - Kat. No. 13/Çizim 13)

Yeraltı Kaya Mezarı III'te açığa çıkan amphora kulbunu tek başına tarihlendirmek oldukça zordur. Kn 13'teki amphora kulbu, MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına (Şirin ve Yiğitpaşa, 2023a, s. 331, 345, res. 44a-b), MÖ geç 2. yüzyıl – erken 1. yüzyıla (Şirin ve

Kolağasıoğlu, 2018, s. 184, res. 10) ve MÖ 1. yüzyıla (Yeniay, 2021, s. 89, kn. 20, res. 20) tarihlenen Amisos'un çeşitli yeraltı kaya mezarlarında ele geçen amphora kulplarına benzer form özelliklerini yansıtmaktadır. Olasılıkla kulp parçasını, Helenistik Dönem'e yerleştirmek olasıdır.

7. Çatı Kiremidi (Resim 44 - Kat. No./Çizim 14)

Yeraltı Kaya Mezarı III'te bulunan çatı kiremidi parçasının benzeri Amisos'un mekân kalıntılarında (Şirin, 2018, s. 520-521, 534, res. 21), yeraltı kaya mezarı içerisinde urne nişi, defin nişi ve defin teknelerinin kapatılmasında karşımıza çıkmaktadır (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2018, s. 183, 185, 187, res. 5, 13a, 13d; Şirin, 2019, s. 256-257, res. 19-20; Şirin ve Yiğitpaşa, 2023a, s. 340, 343, res. 27, 37). Ayrıca, mezar yapılarında karşılıklı çatılan, ana kayaya dayandırılarak ya da zemine yerleştirilerek yapılan mezar tiplerinde (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2017, s. 8-9, 17-18, 24, res. 13a-b, 20, 14b; Şirin, 2022, s. 449-450; Şirin, 2024, s. 73, 113-114, res. 46-48; Şirin ve Yiğitpaşa, 2023b, s. 27-30, res. 11-15), duvar örgü sistemleri içinde, kaplama levhalarında vb. birçok farklı amaçla kullanıldığını görmek mümkündür (Şirin, 2022, s. 453). Kentin Helenistik Dönemi'nde karşımıza çıkan çatı kiremitlerinin kullanım yoğunluğu Roma İmparatorluk Dönemi'nde artmışsa da form olarak çok belirgin bir değişiklik yaşanmamıştır (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2017, s. 9). Kentin yoğun olarak MS 2 - 3. yüzyıl aralığına tarihlendirilen çatı kiremitlerinin pervaz açıklığıyla oldukça benzer olan kn 14'teki Korinth tipi çatı kiremidi parçasını da aynı tarih aralığına yerleştirmek mümkündür.

Değerlendirmeler ve Sonuç

Amisos nekropolünde karşımıza çıkan üç yeni yeraltı kaya mezarları yoğun olarak kentin nekropol alanında karşılaşılan konglomera ana kaya yapısı içine oyularak açılmış mezar tiplerine dahil örnekler arasında yer alır (Şirin, 2024, s. 75). Bu mezar tipleri kendi içinde farklı alt tiplere ayrılır (Şirin, 2024, s. 75-76, 116-118, res. 62-71). Yeraltı Kaya Mezarı I ve III, ana mekân ve defin nişli bir plana sahipken Mezar II, ana mekân ve defin klineli bir plana sahiptir.

Mezarlar bulundukları şekliyle döneminde ya da sonrasında bir tahribata maruz kalmıştır. Mezar I'in planı, kent nekropolünde çok karşılaşılan benzer mezar tiplerine göre daha sade bir yapıya sahiptir. Mezar II, Amisos'un Helenistik Dönem'e ait yeraltı kaya mezarı planlarına daha yakındır. Mezar III ise kentin bazı mezar yapılarında karşılaşılan bir durum olarak yarım bırakılmış bir mezar özelliğini yansıtmakta olup (Şirin, 2021a, s. 288) oldukça tahrip edilmiş hatta giriş kısmı dahi belirginliğini koruyamamıştır.

Mezar I ve III'ün içi toprakla doldurulmuşken Mezar II, oldukça yoğun olarak çeşitli ebatlardaki doğal taşlarla doldurulmuştur. Kentteki bazı yeraltı kaya mezarları, bir dönem depo vb. farklı işlevlerle kullanılmış ve zamanla bu kullanımları terkedilerek can ve mal güvenliği açısından tehlike arz etmesi nedeniyle içleri toprakla doldurulup kapatılmış bir halde bulunmuşlardır.

Mezarlar doğal olarak hemen çevresindeki toprak ile doldurulduğu için yüzeyde olabilecek buluntu parçaları da bu dolguyla birlikte mezar içine girebilmektedir. Bu durum mezarların tarihlendirilmesinde çeşitli sorunlar ortaya çıkarır. Bunlardan ilki, mezarın döneminde kullanımının önlenmesi için mi doldurulmuş olduğu ya da sonradan içi tahrip edilerek mi doldurulmuş olduğudur. Sonradan doldurulmuş ise mezarda kullanılmadığı dönemine ait buluntular ele geçecek ve bu durum mezar yapısının tarihlendirilmesinde hatalara neden olacaktır.

Yeraltı Kaya Mezarı I'de MS 2. - 3. yüzyıllara tarihlenen tek kulplu pt testiler (kn 1 ve 2), Mezar II'de MÖ 2. yüzyılın sonu - 1. yüzyılın başına ait pt unguentarium parçaları (kn 8, 9, 10, 11 ve 12) ile MS 2. - 3. yüzyıl aralığına tarihlenen tek kulplu pt testi parçaları (kn 3), Mezar III'teki Helenistik Dönem özellikleri yansıtan amphora kulp parçası (kn 13), MS 2. - 3. yüzyıllara ait tek kulplu pt testi parçaları (kn 4, 5, 6 ve 7) ile çatı kiremidi parçası (kn 14) dolgu toprakla sonradan mezar içine girmiş ise bu buluntular, mezar yapılarının tarihlendirilmesi açısından sağlıklı veriler sunmayacaktır. Bu durumda mezardaki toprak dolgusunu iyi incelemek gerekir. Güncel bir emare toprağın sonradan doldurulduğunu gösterebilir. Ancak bunun mümkün olmadığı durumlarda ise dolgu toprak içindeki buluntu parçalarının hangi seviyeden çıktığına ve konumuna bakmak gerekir.

Bir diğer sorun ise bu tipteki bazı mezarların Helenistik Dönemden Geç Roma İmparatorluk Dönemi'ne dek uzun bir zaman diliminde kullanılmış olmasıdır (örneğin bk. Şirin, 2021a, s. 298). Bu durumda mezarın ilk kullanıldığı dönemdeki buluntular, mezar içinde bir yere toplanabilir, mezar dışına çıkarılabilir ya da kırılarak mezar içine atılabilir (Şirin, 2021a, s. 294-295). Bazen de içinde defin bulunan mezar sonradan yapılan farklı bir gömü sırasında boşaltılarak tekrar kullanılabilir. Bu süreçte özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait kentteki bazı mezarların zeminlerinin yaklaşık 40 ile 60 cm toprak dolgusuyla doldurulduğunu göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durum mezarın kullanıldığı dönemdeki toprak dolgusunu, sonradan yapılan güncel toprak dolgusundan ayırmamıza, mezar yapısının hangi dönem ya da dönemlerde kullanım gördüğünü tespit etmemize yardımcı olabilir. Ancak bunun mümkün olmadığı durumlarda ise dolgu topraktaki dağınık buluntu parçalarından ziyade mezarın mimari yapısına bakmak önemli ipuçları sunacaktır.

27

Mezar II'de yoğun olarak ortaya çıkan taşların varlığı bazı çıkarımlar yapmamızı mümkün kılmaktadır. Kentin nekropol alanında yer altına oyularak yapılmış mezarlar, bazen birbirlerine 4-5 m mesafeye kadar oldukça yakın mesafelerde yapılmışlardır (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2016, s. 72, res. 3). Böyle bir durumda yüzeyin altına oyulan mezarların yüzey üstünden sınırlarının belirlenmiş olması gerekir. Çünkü 4-5 m'lik mesafe, yeni yapılan mezar sırasında daha önce yapılmış mezarın tahrip edilme olasılığını arttıracaktır. Asırlarca kullanılan antik bir mezarlık alanda, mezarlara gelen ziyaretçiler, yeni gömüler için mezarların belirlenmesi, mezar için çalışan mezar ustaları, defin yıkayıcıları ve ayine ilişkin ritüellerin belirli bir düzende mezar çevresinde gerçekleştirilmesi gibi birçok hususun düzenli ve belirli bir planda sürdürülebilmesi için her mezar için mezar işaretleyicileri kullanılmış olması doğal sürecin bir parçasıdır. Bu kapsamda kentin mezarlık alanında yer alan özellikle de yer altına oyulmuş ancak yüzeyden belli olmayan mezarların yaklaşık olarak sınırları yüzeyden belirlenerek gösterilmiş olmalıdır. Bu mezarların sınırlarını işaretlemeye, pişmiş toprak gibi kırılma sorunu

olmayacak ya da ahşap gibi çürüyüp tekrar onarıma ihtiyaç duymayacak olan doğal taşların kullanımı en mantıklı seçenek olarak görünmektedir.

Yeraltı kaya mezarları konumu gereği genellikle arazinin yamaç kısımlarında olduğu için yüzeyde sınırı çevreleyen işlenmemiş doğal taşların toprak içine hafif gömülerek yüzeyden mezarı çevreliyor olması gerekir. Böylelikle taşların yuvarlanması ya da yerinden kayması da önlenmiş olmalıdır. Her ne kadar bugün tespit etmek mümkün olmasa da mezar işaretleyicisi olarak kullanılan taşların çevrelediği alanın içi belirgin bir yükseltide toprakla da doldurulmuş olabilir. Bu durumu ispatlayacak arkeolojik bir veriye bugüne dek ulaşamamış olursa da doğal taşlarla çevrelenerek bir sınır oluşturulan benzer bir uygulama, kentin nekropol alanında yan yana iki adet kiremit çatılı mezarın işaretlenmesinde karşımıza çıkmaktadır (Şirin ve Kolağasıoğlu, 2017, s. 20-21, 16a-b).

Mezar II'in işaretlenmesinde kullanılan işlenmemiş doğal taşlar mezarın tahribatı sırasında mezar içine atılmış olmalıdır. Mezarların Helenistik Dönemden Geç Roma İmparatorluk Dönemi'ne dek farklı gömüler için kullanılıyor olması dikkate alındığında bu tip mezarların girişleri, mezar sahiplerince biliniyor ancak dönemindeki mezar soygunculuğuna maruz kalmaması için giriş belirgin olarak işaretlenmeyip mezarın geneli işaretleniyor olmalıdır.

Sonuç olarak, ele geçen tek kulplu testi parçaları ışığında Yeraltı Kaya Mezarı I, Roma İmparatorluk Dönemi'nde; tek kulplu testi, unguentarium parçaları ışığında Mezar II, Geç Helenistik - Roma İmparatorluk Dönemi'nde; tek kulplu testi, amphora ve kiremit parçaları kapsamında Mezar III ise Helenistik - Roma İmparatorluk Dönemi'nde kullanım görmüştür. Mezar I ve II'deki defin kalıntılarından yola çıkıldığında definlere inhumasyon gömü şekli uygulanmıştır. Mezarlardaki buluntular, Amisos'ta yoğun olarak ortaya çıkan mezar buluntularındandır. Yeraltı kaya mezarlarının yüzeyden sınırlarının belirlenmesi amacıyla işaretleyici olarak işlenmemiş doğal taşlar tercih edilmiş ve böylece yüzlerce yıl belirli bir sistemde bu mezarların yer altına inşasına devam edilmiştir.

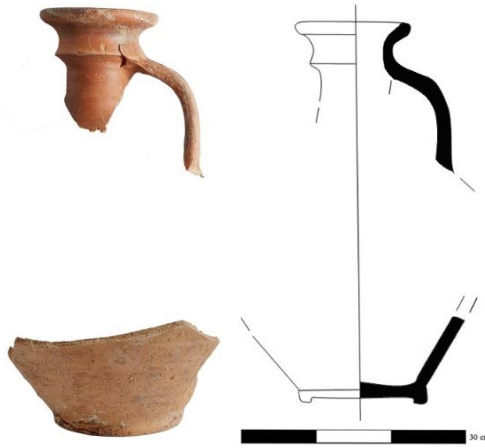
Katalog

Kat. No. 1 (Resim 31/Çizim 1)

Adı: Tek kulplu testi. **Buluntu Konumu:** Yeraltı Kaya Mezarı I'deki kuzey defin nişi. **Tanım:** Pişmiş toprak. Çarkta yapım. Daldırma tekniğiyle astarlama. Kiremit renkli hamurlu, ağız, boyun ve kulp kırmızı astarlı, dışa taşkın ağızlı, kısa boyunlu, boyun kısmı boğumlu, düz halka kaidelidir. Ağız altından çıkan iki yivli tek kulpludur. Ağız ve kaide olmak üzere iki parça olup gövde geneli ve boynun alt kısmı noksandır. **Ölçüler:** Ağız ç. 12 cm, kulp gen. 4,4 cm, kaide ç. 12.5 cm.

Resim 31/Çizim 1

Tek Kulplu Testi Parçası ve Çizimi.

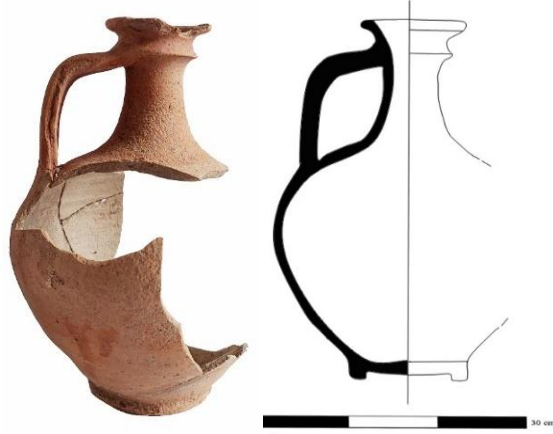

Kat. No. 2 (Resim 32/Çizim 2)

Adı: Tek kulplu testi. **Buluntu Konumu:** Yeraltı Kaya Mezarı I'deki kuzey defin nişi. **Tanım:** Pişmiş toprak. Çarkta yapım. Daldırma tekniğiyle astarlama. Kiremit renkli hamurlu, gövde altına dek kırmızı astarlı, dışa taşkın ağızlı, kısa boyunlu, boyun kısmı boğumlu, basık omuzlu, kaideye dek daralan gövdeli, halka kaidelidir. Ağız altından çıkan ve omuzla birleşen iki yivli tek kulpludur. Gövdenin büyük bir kısmı kırık parçalı olup noksandır. **Ölçüler:** Yük. 40 cm, gövde ç. 29 cm, kaide ç. 13 cm.

Resim 32/Çizim 2

Tek Kulplu Testi Parçası ve Çizimi.

Kat. No. 3 (Resim 33/Çizim 3)

Adı: Tek kulplu testi. **Buluntu Konumu:** Yeraltı Kaya Mezarı II'deki toprak dolgusu. **Tanım:** Pişmiş toprak. Çarkta yapım. Kiremit renkli hamurlu, dışa taşkın ağızlı, kısa boyunlu, boyundan yükselip gövde üstüne birleşen tek yivli kulplu, halka kaidelidir. Gövdenin büyük bir kısmı ve kaidenin yarıya yakın kısmı kırık parçalı olup noksandır. **Ölçüler:** Ağız ç. 7.2 cm, kulp gen. 1.8 cm, kaide ç. 7.5 cm.

Resim 33/Çizim 3

Tek Kulplu Testi Parçası ve Çizimi.

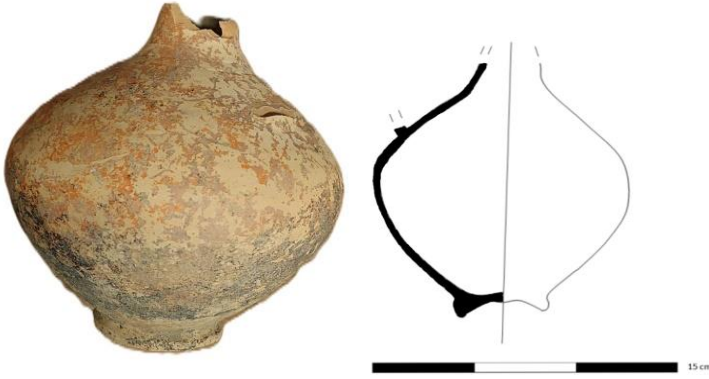

Kat. No. 4 (Resim 34/Çizim 4)

Adı: Tek kulplu testi. **Buluntu Konumu:** Yeraltı Kaya Mezarı III, ana mekân. **Tanım:** Pişmiş toprak. Daldırma tekniğiyle astarlama. Çarkta yapım. Kiremit renkli hamurlu, kırmızı astarlı, omuzdan genişleyerek kaideye dek daralan gövdeli, omuzdan yükselen kulplu, halka kaidelidir. Boyundan yukarısı ve kulp kısmı kırık parçalı olup noksandır. **Ölçüler:** Gövde ç. 12.5 cm, kaide ç. 4.7 cm.

Resim 34/Çizim 4

Tek Kulplu Testi Parçası ve Çizimi.

Kat. No. 5 (Resim 35/Çizim 5)

Adı: Tek kulplu testi. **Buluntu Konumu:** Yeraltı Kaya Mezarı III, ana mekân. **Tanım:** Pişmiş toprak. Çarkta yapım. Açık kiremit renkli hamurlu, kaideye dek daralan gövdeli, halka kaidelidir. Gövdenin ortasından yukarı kısmı kırık parçalı olup noksandır. **Ölçüler:** Gövde ç. 15 cm, kaide ç. 7 cm.

Resim 35/Çizim 5

Tek Kulplu Testi Parçası ve Çizimi.

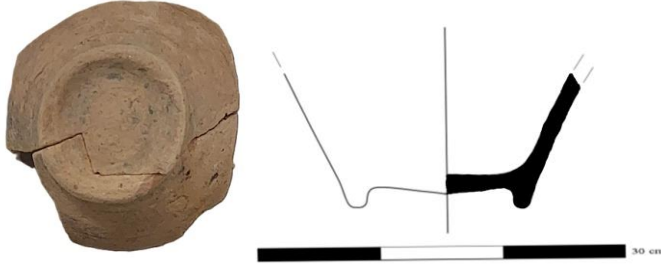

Kat. No. 6 (Resim 36/Çizim 6)

Adı: Tek kulplu testi. **Buluntu Konumu:** Yeraltı Kaya Mezarı III, ana mekân. **Tanım:** Pişmiş toprak. Çarkta yapım. Açık kiremit renkli hamurlu, kaideye dek daralan gövdeli, halka kaidelidir. Gövdenin alt kısmından yukarısı kırık parçalı olup noksandır. **Ölçüler:** Kaide ç. 15.4 cm.

Resim 36/Çizim 6

Tek Kulplu Testi Parçası ve Çizimi.

Kat. No. 7 (Resim 37/Çizim 7)

Adı: Kulp parçası. **Buluntu Konumu:** Yeraltı Kaya Mezarı III, ana mekân. **Tanım:** Pişmiş toprak. Açık kiremit renkli hamurlu, boyunda başlayan kulp üstünde başparmak dayaması için dirsek bulunmaktadır. Testiye ait kulbun yarıya yakını kırık olup noksandır. **Ölçüler:** Gen. 1,8 cm, kal. 0.3 cm.

Resim 37/Çizim 7

Tek Kulplu Testiye Ait Kulp ve Çizimi.

Kat. No. 8 (Resim 38/ Çizim 8)

Adı: Unguentarium. **Buluntu Konumu:** Yeraltı Kaya Mezarı II'deki toprak dolgusu. **Tanım:** Pişmiş toprak. Çarkta yapım. Açık kiremit renkli hamurlu, iğ formu (fusiform), kısa ayaklı, tutamak

dipli, kademeli kaidelidir. Gövdenin yarısından yukarısı kırık parçalı olup noksandır. **Ölçüler:** Ölçülebilen yük. 6.5 cm, kaide ç. 2.1 cm, cidar 0.5 cm.

Resim 38/ Çizim 8

Pt Unguentarium Parçası ve Çizimi.

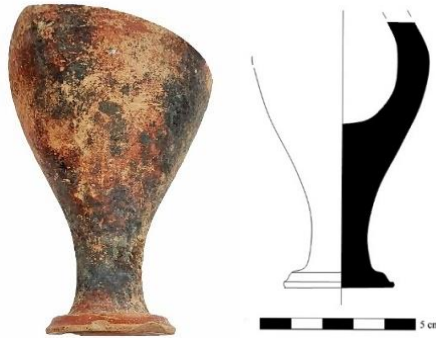
Kat. No. 9 (Resim 39/Çizim 9)

33

Adı: Unguentarium. **Buluntu Konumu:** Yeraltı Kaya Mezarı II'deki toprak dolgusu. **Tanım:** Pişmiş toprak, Çarkta yapım. Kiremit renkli hamurlu, kırmızı astarlı, iğ formu (fusiform), kısa ayaklı, tutamak dipli, kademeli kaidelidir. Gövdenin yarısından yukarısı kırık parçalı olup noksandır. **Ölçüler:** Ölçülebilen yük. 9 cm, kaide ç. 3.4 cm, cidar 1 cm.

Resim 39/Çizim 9

Pt Unguentarium Parçası ve Çizimi.

Kat. No. 10 (Resim 40/Çizim 10)

Adı: Unguentarium. **Buluntu Konumu:** Yeraltı Kaya Mezarı II'deki toprak dolgusu. **Tanım:** Pişmiş toprak. Çarkta yapım. Kiremit renkli hamurlu, kırmızı astarlı, iğ formu (fusiform), kısa ayaklı, tutamak dipli, yayvan kaidelidir. Boyundan yukarısı kırık parçalı olup noksandır. **Ölçüler:** Ölçülebilen yük. 7.4 cm, kaide ç. 2.4 cm, cidar 0.5 cm.

Resim 40/Çizim 10

Pt Unguentarium Parçası ve Çizimi.

Kat. No. 11 (Resim 41/Çizim 11)

Adı: Unguentarium. **Buluntu Konumu:** Yeraltı Kaya Mezarı II'deki toprak dolgusu. **Tanım:** Pişmiş toprak. Çarkta yapım. Açık kiremit renkli hamurlu, kırmızı astarlı, iğ formu (fusiform), kısa ayaklı, tutamak dipli, kademeli kaidelidir. Gövde üzeri kazıma yöntemiyle yapılmış yatay üç yivli süslemelidir. Boyundan yukarısı kırık parçalı olup noksandır. **Ölçüler:** Ölçülebilen yük. 7 cm, kaide ç. 2 cm, cidar 0.3 cm.

Resim 41/Çizim 11

Pt Unguentarium Parçası ve Çizimi.

Kat. No. 12 (Resim 42/Çizim 12):

Adı: Unguentarium. **Buluntu Konumu:** Yeraltı Kaya Mezarı II'deki toprak dolgusu. **Tanım:** Pişmiş toprak. Çarkta yapım. Açık kiremit renkli hamurlu, kırmızı astarlı, iğ formu (fusiform), kısa ayaklı, tutamak dipli, kademeli kaidelidir. Gövdeden yukarıya kırık parçalı olup noksandır. **Ölçüler:** Ölçülebilen yük. 2.1 cm, kaide ç. 1.7 cm, cidar 0.3 cm.

Resim 42/Çizim 12

Pt Unguentarium Parçası ve Çizimi.

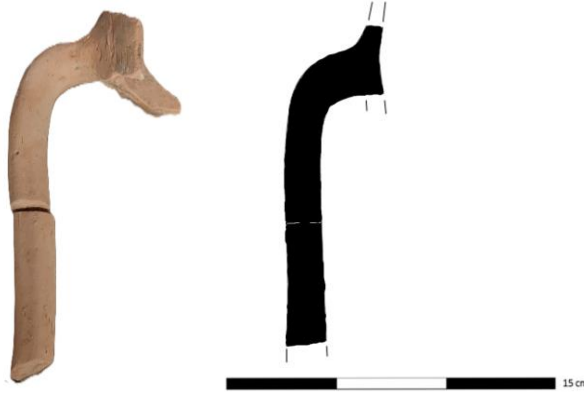
Kat. No. 13 (Resim 43/Çizim 13)

Adı: Amphora kulbu. **Buluntu Konumu:** Yeraltı Kaya Mezarı III, ana mekân. **Tanım:** Pişmiş toprak. Açık kiremit renkli hamurlu, boyunda başlayan kulp yuvarlak bir hatla gövdeye dek

uzanmaktadır. Kulp ortadan kırık olup gövdeyle birleşen kısmı noksandır. **Ölçüler:** Uz. 24 cm, kal. 3 cm.

Resim 43/Çizim 13

Pt Amphora Kulbu ve Çizimi.

Kat. No. 14 (Resim 44/Çizim 14)

Adı: Çatı kiremidi. **Buluntu Konumu:** Yeraltı Kaya Mezarı III, ana mekân. **Tanım:** Pişmiş toprak. Kalıpta yapım. Açık kiremit renkli hamurlu yan pervaz çıkıntıları köşeli formludur. Çatı kiremidi parçasının büyük bir kısmı kırık olup noksandır. **Ölçüler:** Ölçülebilen uz. 22.5 cm, bağlantı açıklığı 15.6 cm.

Resim 44/Çizim 14

Pt Çatı Kiremidi Parçası ve Çizimi

Kaynakça

- Akkurnaz, F. B. (2016). *Eski Yunan ve Roma kapları ve işlevleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Akerström, A. (1966). *Die Architektonischen Terrakotten Klenasiens*. CWK Gleerup. Lund.

- Anderson-Stojanović, V. R. (1987). The Chronology and Function of Ceramic Unguentaria. *Aja*, 91, 105-122.
- Aydın, A. (2000). *Çanakkale Müzesi'nde bulunan Troas bölgesi Unguentariumları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Aydın-Tavukçu, Z. (2006). *Parion nekropolü 2005 yılı buluntuları*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Çakmaklı, Ö. D. (2017). Opifices arti vitri: Roma İmparatorluğu'nda cam ustaları. *Cedrus*, V, 325-336.
- Dündar, E. (2006). *Hellenistik ve Roma dönemleri patara unguentariumları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Foça, S. (2019). *Teos Batı Nekropolisi: Mezar Tipolojisi ve Buluntular*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Günay Tuluk, G. (1999). Die Unguentarien Im Museum Von Izmir. *Anatolia Antiqua*, 7, 127-166.
- Gürler, B. (1994). *Metropolis'in Hellenistik Dönem Seramiği*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ege Üniversitesi.
- Hayes, J. W. (1971). A New Type of Early Christian Ampulla. *BSA*, 66, 243-248.
- Kaya, D. (2019). *Küçükçekmece göl havzası (Bathonea) kazıları unguentariumları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Lyons, A. (2013). Roman pottery identification. (ed. Woolverton, J.). *Jigsaw Cambridgeshire Best Practice Users' Guide*, 1-14.
- Okunak, M. (2005). *Hierapolis kuzey nekropolü (159 nolu tümülüs) anıt mezar ve buluntular*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Pamukkale Üniversitesi.
- Özdemir, B. Ş. (2009). *Patara Roma dönemi günlük kullanım seramikleri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Akdeniz Üniversitesi.
- Saraçoğlu, A. (2011). Hellenistic and Roman Unguentaria from the Necropolis of Tralleis, *Anadolu/Anatolia*, 37, 1-42.

- Strabon, (=Geographica). *Antik Anadolu coğrafyası*. (Çev. Adnan Pekman). Vol. XII, XIII, XIV. (2015). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Summerer, L. (1999). *Hellenistische Terrakotten Aus Amisos. Geographica Historica. 13*. Franz Steiner Verlag Wiesbaden GmbH.
- Şirin, O. A. (2017). Amisos'ta lahit mezar geleneği. *Amisos*, 2(3), 86-126.
- Şirin, O. A. (2018). Amisos'ta Roma imparatorluk dönemi (m.s. 2. yüzyıl)'ne ait kalıntılarda gerçekleştirilen kurtarma kazısı ve kazı buluntuları. *Amisos*, 3(5), 515-537.
- Şirin, O. A. (2019). Amisos Nekropolü'nden geç Roma imparatorluk dönemi'ne ait bir yer altı kaya mezarı ve defin buluntuları. *Amisos*, 4(7), 238-278.
- Şirin, O. A. (2021a). Amisos Nekropöü'nden geç Helenistik ve erken Roma imparatorluk döneminde kullanılmış bir yer altı kaya mezarı, mezar buluntuları ve trepanasyonlu bir kafatası parçası üzerine bazı değerlendirmeler. *Amisos*, 6(11), 285-320.
- Şirin, O. A. (2021b). Amisos Nekropolü'nden Roma imparatorluk dönemine ait bir yer altı kaya mezarı ve mezar buluntuları üzerine bazı değerlendirmeler. *Amisos*, 6(10), 100-129.
- Şirin, O. A. (2022). *Amisos teritoryumunda VI. Mithradates dönemine ait bir yer altı kaya mezarı ve mezar buluntuları*. (ed. Yiğitpaşa, D.). Güven Ofset Yayınevi.
- Şirin, O. A. (2024). *Amisos antik kenti ve nekropol alanı*. Ceylan Ofset.
- Şirin, O. A. ve Kolağasıoğlu, M. (2016). Antik Amisos kentinden bir yer altı odalı mezar örneği. *Bütünşehir Dergisi*, 2(12), 70-81.
- Şirin, O. A. ve Kolağasıoğlu, M. (2017). Amisos nekropolü basit toprak ve kiremit mezar geleneği. *Amisos*, 2(2), 1-29.
- Şirin, O. A. ve Kolağasıoğlu, M. (2018:). Amisos'ta urne mezar geleneği. *Amisos*, 3(4), 167-200.
- Şirin, O. A. ve Yiğitpaşa, D. (2021). Yeni veriler ışığında Amisos altın eserleri üzerine gözlemler. *ASOBİD*, 10, 143-216.

- Şirin, O. A. ve Yiğitpaşa, D. (2023a). Amisos nekropolünden bir yer altı kaya mezarı ve mezar buluntuları ile mühürlü amphoraları üzerine bazı gözlemler. (eds. Aykut, A., Tekin, H., Aydingün, Ş., Zimmerman, T., Aydingün, H. ve Gedik, S.). *Halime HÜRYILMAZ'a Armağan Kitabı*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınevi, s. 323-346.
- Şirin, O. A. ve Yiğitpaşa, D. (2023b). Amisos kentinde tespit edilen mezar tiplerinin tespiti ve mezarlara ilişkin bazı değerlendirmeler. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31, 15-48.
- Şirin, O. A., Kolağasıoğlu, M. ve Yiğitpaşa, D. (2018). Tekkeköy ilçesi kaya mezarları. (eds. Erler, M. Y., Temür, A. ve Yiğitpaşa, D.). *Tekkeköy Tarihi, Dünden Bugüne: Antik Dönem*. C-1, Samsun, s. 78-115.
- Vivliodetis, E. (2012). The Lagynoi. *The Antikythera Shipwreck, the Ship, the Treasures, the Mechanism*. (eds. Kaltsas, N., Vlachogianni, E. and Bouyia, P.). Athens: Hellenic Ministry of Culture and Tourism National Archaeological Museum, s. 152-163.
- Yaşar, A. (2010). *Milet Müzesi'nde bulunan Hellenistik ve Roma dönemi unguentariumlar*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Yeniay, G. (2021). *Samsun Arkeoloji Müzesi'nde bulunan pişmiş toprak amphoralar*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Yiğitpaşa, D. ve Şirin, O. A. (2020). Vezirköprü'de 2012-2017 yılları arasında gerçekleştirilen kurtarma kazıları üzerine gözlemler. *Amios*, 5(8), 178-218.
- Yıldız, V. (2016). Akhisar Arkeoloji Müzesi'nde bulunan unguentariumlar. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 1-24.

Seyitoğulları, M.A. (2025). Eğitim ve yükselti koşullarına göre Yukarı Karasu Havzası (Van-Özalp) arazi kullanımının belirlenmesi. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 10 (17), s. 40-65.

Eğitim ve Yükselti Koşullarına Göre Yukarı Karasu Havzası (Van-Özalp) Arazi Kullanımının Belirlenmesi

Determination Of Land Use In The Upper Karasu Basin (Van-Özalp) According To Slope And Elevation Conditions

Dr. Mehmet Akif Seyitoğulları*
Millî Eğitim Bakanlığı
akifseyitogullari571@gmail.com

Öz

Araştırması sahası, Doğu Anadolu'nun en doğu ucunda ve Türkiye-İran devlet sınırındadır. Bu çalışmada, Yukarı Karasu Havzası'nın (Van-Özalp) morfolojik koşulları ile arazi kullanımı arasındaki ilişki ortaya konulmuştur. Materyal olarak geniş yelpazede yapılan saha çalışmaları dışında coğrafi bilgi sistemleri (CBS) ve uzaktan algılama (UA) gibi karar destek mekanizmaları ile haritaları kullanılmıştır. Havza, etrafı dağlık alan ve aşınım yüzeyleriyle çevrili bir depresyon sahasıdır. Sahada dağlık alanların tektonizma sonucu yükselmesi ve havza tabanının alçalması nedeniyle merkezden çevreye doğru bir eğim kazanmıştır. Yerleşim birimlerinin genellikle havza tabanı ve yakın çevresinde kurulmuştur. Keza İnsan faaliyetlerinin arazi üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu durum yerleşim yerlerinin lokasyonundan kaynaklanan bazı problemlere yol açmaktadır. Bitki örtüsünden yoksun ve eğimin fazla olduğu sahada erozyon gözlenmektedir. Tarımsal faaliyetler için uygun olan vadi tabanlarının/akarsu boylarının özellikle son yıllarda yerleşme için kullanılması olası su baskınları nedeniyle risk oluşturmaktadır. Sahadaki arazilerin bir kısmı ve yerleşmelerin lokasyonları, doğal kaynakların kullanımı açısından problemlidir. Bu nedenle planlayıcıların/uygulayıcıların, havzadaki mevcut kaynakların sürdürülebilirliğini sağlamak ve arazinin optimal kullanımını

* ORCID: 0000-0003-2982-1155

artırmak için sahanın fiziki unsurlarını (jeoloji, jeomorfoloji, iklim, bitki örtüsü, toprak özellikleri) dikkate alması önem arz etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Arazi Kullanımı, Van, Yukarı Karasu Havzası, Özalp, Jeomorfoloji

Abstract

The study area is located at the easternmost tip of Eastern Anatolia and on the Turkey-Iran state border. This study examines the relationship between morphological characteristics and land use in the Upper Karasu Basin (Van-Özalp). In addition to a wide range of field studies, decision support mechanisms such as geographic information systems (GIS) and remote sensing (RS) and maps were used as material. The basin is a depression area surrounded by mountainous areas and erosion surfaces. Due to the uplift of the mountainous areas in the neighbourhood as a result of tectonism and the lowering of the basin floor, it has gained a slope from the center to the periphery. Settlements are generally established on the basin floor and in the immediate vicinity. It is also observed that human activities are concentrated on the land. This situation leads to some problems arising from the location of settlements. Erosion is observed in the area which is devoid of vegetation cover and where the slope is high. The use of valley bottoms/river lengths suitable for agricultural activities for settlements, especially in recent years, poses a risk due to possible flooding. Some of the lands in the site and the locations of the settlements are problematic in terms of the use of natural resources. For this reason, it is important for planners/implementers to consider the physical elements of the site (geology, geomorphology, climate, vegetation, soil characteristics) to ensure the sustainability of the existing resources in the basin and to increase the optimal use of the land.

Keywords: Land Use, Van, Upper Karasu Basin, Özalp, Geomorphology

Giriş

Arazi, yeryüzünün tüm unsurlarıyla yer aldığı (Green vd., 1994), coğrafi ve ekolojik süreçlerin devam ettiği ve insan faaliyetlerinin gerçekleştiği alandır (Atalay, 2013). Jeoloji, jeomorfoloji, klimatoloji, toprak ve bitki örtüsü gibi doğal çevresel parametreler arazi kullanımını büyük ölçüde etkilemektedir (Tunçdilek, 1985; Özoğlu, 1989; Atalay, 2013; Hassan vd., 2016). Dünya, doğal koşullar ve insan faaliyetlerinin etkileşimi nedeniyle sürekli değişmektedir. Bu durum arazi kullanımını ve değişimini etkilemektedir (Lambin vd., 2001; Van Vliet vd., 2015; Gomes vd., 2019). Arazi üzerinde en büyük baskıyı küresel ölçekte yaşanan hızlı nüfus artışı oluşturmakta; bu durum doğal kaynakların azalmasına neden olmaktadır. Nitekim yakıt temini, sulak alanların işlevsizleştirilmesi, tarım arazisi elde edilmesi, çayır ve meraların

tahrip edilmesi gibi yanlış ve amaç dışı arazi kullanımları, bu baskının sonucudur (Ramankutty ve Foley, 1999; Turner vd., 2007; Dewan vd., 2009; Gülersoy, 2014b; Kardaş ve Cebe, 2021; Dağlı ve Polat, 2024). Doğal kaynaklar arasında ayrıcalıklı bir konuma sahip olan toprak/arazi, tarımsal faaliyetlerden yerleşim amaçlı kullanıma kadar geniş bir sahada yoğun bir kullanım baskısıyla karşı karşıyadır. Böylelikle toprak üzerindeki bu durum arazi örtüsünün bozulmasına, küresel iklim değişikliğine ve biyoçeşitliliğin zarar görmesine neden olabilmektedir (Lambin vd., 2011; Gülersoy, 2013a).

Doğal kaynakların sınırlı, insan isteklerinin ise sınırsız olduğu bilinen bir gerçektir. Dolayısıyla bu kaynakların sürdürülebilirliğinin artırılması ve arazinin optimum kullanımının sağlanması önemlidir (Tümertekin ve Özgüç, 2009; Karakayacı, 2010; Matpay ve Seyitoğulları, 2023). Bu da ancak arazi kullanım ve kabiliyet haritalarının hazırlanması ve devreye alınmasıyla mümkündür. Bu minvalde uydu görüntü analizlerinin coğrafi bilgi sistemlerine entegre edilmesi, arazi kullanım çalışmalarında çok yönlü faydalar sağlayacaktır (Bayar, 2018; Altınbaş vd., 2018; Durak ve Cürebal, 2023). Özellikle son yıllarda uzay teknolojileri ve uzaktan algılama (UA)/coğrafi bilgi sistemleri (CBS) teknikleri ile elde edilen yeryüzünün anlık görüntüleri ile arazi değişim çalışmaları kontrollü, izlenebilir ve sürdürülebilir bir şekilde yapılmaya başlanmıştır (Vibhute vd., 2013; Mercan vd., 2020).

1970'li yıllardan itibaren yapılan araştırmalarda doğal ortam-insan arasındaki karşılıklı etkileşim kapsamlı olarak incelenmiştir. Erol (1959), Gözenç (1974), Tolun-Denker (1976), Mater (1982) ve Tunçdilek'in (1985) farklı zamanlarda yaptıkları çalışmalar, Türkiye'de arazi örtüsü/kullanımı üzerine yapılan çalışmaların başında gelmektedir. Bu bağlamda arazinin optimum kullanımı ve yönetimine ilişkin öneriler sunulmuştur. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren hızlı kentleşme, arazi kullanımı ve arazi örtüsü üzerinde etkin bir rol oynamıştır. Bu durum, geçmiş arazi kullanım/yönetim süreçlerinin doğru okunmasını ve gelecek nesiller için arazi kullanımına yönelik sürdürülebilir uygulamaların planlanmasını zorunlu hale getirmiştir.

Geçmişte bölgede etkili olan genç tektonik hareketler ve ardından gelen flüvyal etkenler, alanın morfolojisinin şekillenmesinde çok önemli rol oynamıştır. Havza, dağlık alanlar ve aşınım yüzeyleri ile çevrili olup D-B yönünde uzanan tektonik orjinli bir çöküntü alanıdır (Şekil 1). Yerleşimlerin havza tabanı ve yakın çevresinde sırtlar ve aşınım yüzeyleri üzerinde yer aldığı görülmektedir. Bu durum yerleşimlerin konumundan kaynaklanan bazı sorunlara neden olmaktadır. Öte yandan havzada flüvyal süreçlerin topografya üzerindeki etkisi baskındır. Bu nedenle havzada aşındırıcı faaliyetler ve sediment taşınımı yüksektir. Dolayısıyla bu çalışma, arazi kullanımı ile eğim-yükselti arasındaki bağlantıyı ortaya koymasından önemlidir.

Çalışma Alanı

Bu çalışmada sahada görülen yeryüzü şekillerinin karakteristiklerini genel hatlarıyla belirlemek, jeomorfolojik açıdan ülkemizde az bilinen sahayı tanıtmak, jeomorfoloji-topoğrafya-arazi kullanımı ilişkisi perspektifinden sahayı doğru okumak, bu çalışmanın bu sahada yapılmasının en önemli gerekçesidir.

Yukarı Karasu Havzası, Doğu Anadolu'nun Yukarı Murat-Van Bölümü'nde, bölgenin en doğu noktasında ve Türkiye-İran devlet sınırında yer almaktadır. İdari olarak kuzeyde Çaldıran ilçesi, güneyde Saray ilçesi, doğuda İran, batı ve güneyde ise Özalp ilçesi ile çevrilidir (Şekil 2). Büyük bir kısmı Özalp ilçesi sınırları içerisindedir. Havza sınırları su bölümü çizgisine göre belirlenmiştir. Doğu-batı doğrultusunda akan Karasu Nehri drenaj sistemini oluşturan ana akarsudur. İkincil sistemi ise ana akarsuyun kuzey ve güneydeki mevsimlik akarsular oluşturmaktadır.

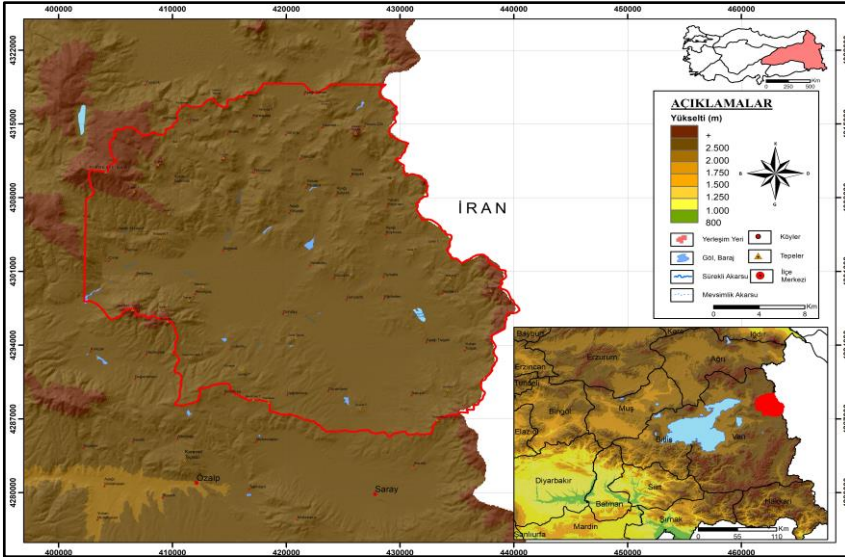
Şekil 1

Dağlık Alanların Oluşturduğu Yüksek Morfoloji ve Havza Tabanı (Dorutay Ovası).

Şekil 2

Yukarı Karasu Havzasının Lokasyon Haritası

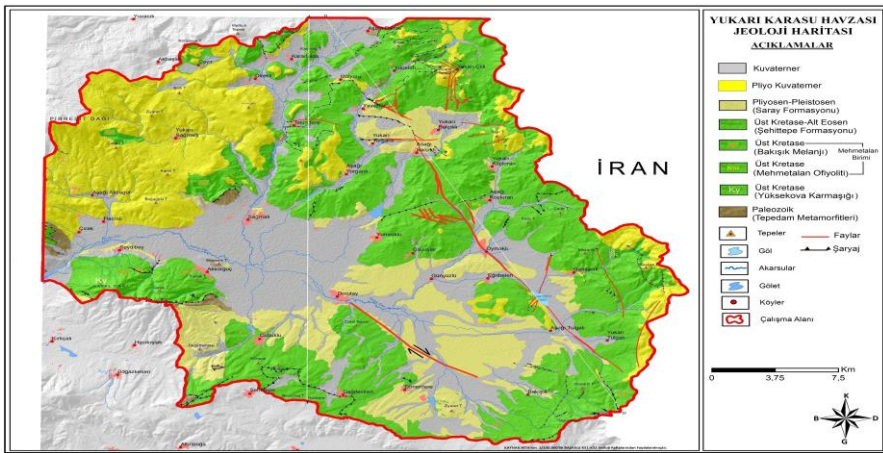
Havza, Paleozoik'ten günümüze değin çeşitli jeolojik kayaların/unsurların bulunduğu bir alandır. Alanda Tepedam Metamorfikleri, Yüksekova Karmaşığı, Ofiyolit Napı, Şehittepe

Formasyonu (kireçtaşı ve killi kireçtaşı, resifal kireçtaşı, gre, konglomera, kıltaşı, gabro, bazaltik lav ve aglomera, radyolarit, marn), Trakit-Andezit-Trakiandezit ve Kuvaterner kayalar yüzeylenmektedir (Şekil 3). Tepedam Metamorfileri, Şehittepe Formasyonu, Mehmetalan Peridotitleri, Yüksekova Karmaşığı allokton gruplar olup kuzeye doğru tektonik hareketlerle itilmiş ve taşınmışlardır. Havzanın bugünkü yapısını ve morfolojisini etkileyen faktörler Alp Orojenezi, Orta Miyosen'de başlayan neotektonik hareketler ve Pleistosen'de meydana gelen iklim değişiklikleridir. Bölgenin yüksek platosunun tektonik aktivitesi, K-G yönlü tektonik rejimle ifade edilmektedir. Öte yandan bölgedeki sağ ve sol yönlü doğrultu atımlı faylar, bindirmeler ve D-B doğrultulu kıvrımların bu sıkışma tektonik rejiminin ürünleri olduğu birçok araştırmacı tarafından vurgulanmıştır (Şaroğlu ve Güner 1981; Şengör ve Yılmaz 1981; Dewey vd., 1986; Bozkurt, 2001).

Havza/ova tabanının Kuvaterner ve Pliyokuvaterner genç unsurlarla kaplı tektonik orjinli bir çöküntü sahası olması, jeolojik parametrelerle arazi örtüsü arasındaki ilişkiyi ortaya koymada önem arz etmektedir. Çünkü sahadaki alüvyal sahaların varlığı, iklimin ve sulama imkânlarının elverişliliği ölçüsünde tarımsal faaliyetin yapılmasına olanak sağlamaktadır.

Şekil 3

Çalışma Alanının Jeoloji Haritası (MTA).

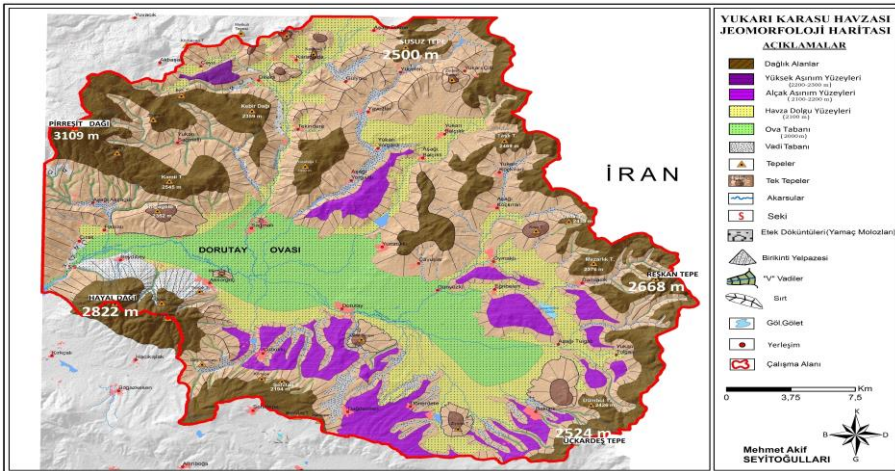
Havzada alüvyal çökellerin yaygınlığı ve bu çökellerin diğer genç birimlerle çevrili olması, alanın jeolojik olarak genç olduğunu göstermektedir. Bu alüvyonlar, havzayı çevreleyen dağlık alanlardan doğarak havza tabanına ulaşan akarsu yataklarındaki (Dercemenet Deresi, Direkli Deresi, Karşıt Deresi, Çayır Deresi, vb) kil, silt, kum ve çakıllardan oluşmaktadır. Hayal Dağı eteklerinden dar vadilerle havza tabanına doğru inen dereler (Kulkul Deresi, Çeşme Deresi, Celal Deresi, Mirze Deresi vb.), getirdikleri alüvyonlarla birikinti yelpazeleri oluşturmuşlardır. Bazalt ve Kireçtaşı gibi litolojik birimlerin çokluğu Üst Kretase-Alt Eosen Şehittepe Formasyonu ile ilişkilidir. Alan Üst Miyosen'de dağlar arası bir havza iken sonraki dönemde doğrultu atımlı fayların (Hasantimur Gölü Fayı ve Dorutay Fayı) kontrolünde bir çek-ayır havzası haline gelmiştir (Seyitoğulları, 2022).

Çalışma alanındaki ana jeomorfolojik üniteler 3109 m'ye varan zirvelerle karakterize edilen dağlık alanlar, havza tabanına geçişte çeşitli yükseltilerde görülen farklı dönemlere ait iki basamak halindeki aşınım yüzeyleri ve havza düzlüklerinden oluşmaktadır (Şekil 4).

Dorutay Ovası, dağlar, tepeler ve aşınım yüzeyleriyle çevrili, faylarla kuşatılmış ve Kuvaterner/Pliyokuvaterner genç birimlerle kaplı tektonik orjinli bir çöküntü sahasıdır.

Şekil 4

Çalışma Alanının Jeomorfoloji Haritası

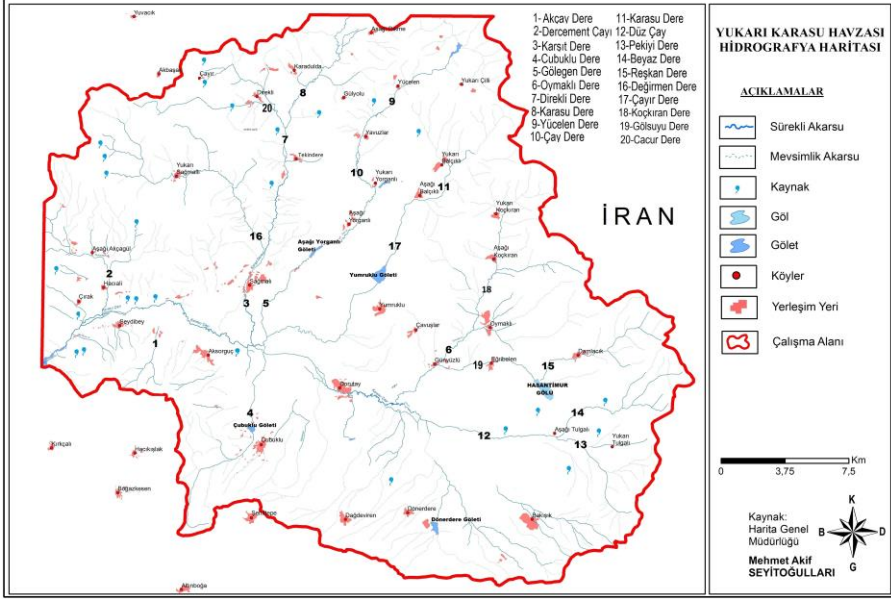

Sahada kış mevsiminde karasal polar hava kütleleri, yaz mevsiminde ise Basra Körfezi kaynaklı karasal tropikal hava kütleleri etkili olmaktadır. Ayrıca sahanın ortalama 2000 m yükseklikte yer alması ve denizden uzak olması da karasallık derecesini artırmıştır. Alanın yıllık ortalama sıcaklığı 6,2 C⁰ ve yıllık ortalama yağışı 551,4 mm'dir. Havzanın D-B yönünde uzanması rüzgâr sistemlerinin de D-B yönünde esmesine neden olmaktadır. Bu da hava kütlelerinin yanı sıra sahadaki jeomorfolojik unsurların da iklim üzerinde etkili olduğunu göstermektedir.

Orta Miyosen'de başlayan tektonik, yapısal ve morfolimatik süreçler havzanın ve çevresinin hidrografisini kontrol etmiştir. Kuvaterner'e özgü olan ve bugünkü drenaj ağının temelini oluşturan nehir ağı oluşumu, bunun sonucudur. Havzanın suları Karasu Nehri ve kolları tarafından drene edilmektedir. Havza tabanı, tektonizma ve litolojik yapı nedeniyle çevresindeki dağlık alanlara kıyasla daha yoğun bir akarsu ağına sahiptir. Tektonik açıdan aktif olan bölgedeki akarsular genellikle üst yamaçlardaki dar vadilerde akmakta ve havza tabanındaki geniş düzlüklerde menderesler çizmektedir. Ayrıca çevrenin dağlık alanlarla çevrili olması nedeniyle havzaya ulaşan konsekant akarsular havza tabanında sentripetal bir drenaj ağı özelliği göstermektedir (Şekil 5). Böylece havza tabanında biriken sular Karasu Nehri aracılığıyla dış drenaja bağlanmaktadır. Çalışma alanının jeomorfolojik özellikleri, yeraltı suyu oluşumu ve su depolanması açısından önemlidir. Havza tabanı, yeraltı suyu bakımından zengin olmasına rağmen havzayı çevreleyen yüksek alanlar yeraltı suyu için elverişsiz alanlara karşılık gelmektedir (Seyitoğulları, 2022).

Şekil 5

Çalışma Alanının Hidrografi Haritası

48

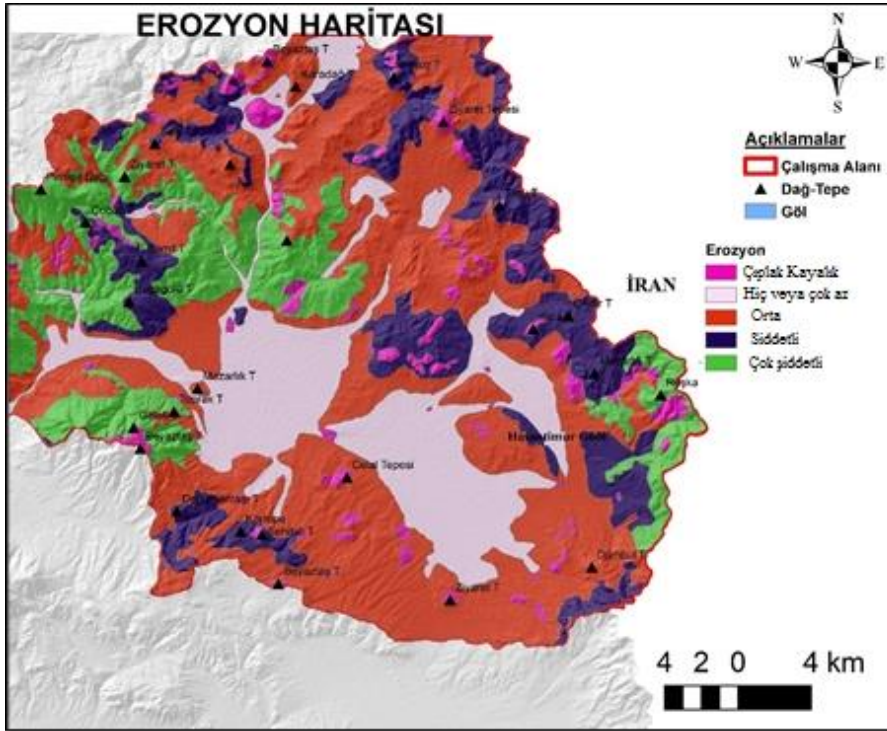
Bozkır örtüsünün hâkim olduğu alanın bazı kesimlerinde ağaç/çalı topluluklarına rastlamak mümkündür. Bunun dışında çok eğimli ve toprak örtüsü olmayan yamaçlar bitki örtüsünden yoksundur. Diğer taraftan mevcut doğal bozkır türleri aşırı/erken otlatma ve yakacak ihtiyacı nedeniyle tahrip edilmektedir.

Alanda taban arazinin büyük bir kısmı genç topraklarla kaplıdır ve akarsuların taşıdığı farklı büyüklükteki materyaller alüvyal toprakları oluşturmuştur. Ayrıca alüvyal arazilerin su tutan alçak kesimlerinde havza tabanında hidromorfik topraklar görülmektedir. Genel olarak havzadaki iklim koşulları tarımsal üretim için elverişli değildir. Yükselti ve eğimin azaldığı yerlerde tahıl ekimi yapılmaktadır. Yükselti faktörü nedeniyle tarım için kullanılamayan yerler ise mera arazisi olarak kullanılmaktadır. Toprak verimliliği açısından Dorutay Ovası, yüksek rakımı nedeniyle sadece tahıl ürünlerinin yetiştirilebildiği bir alandır. Havzanın kuzeybatı ve güneybatı kesimlerindeki (Pirreşit Dağı, Hayal Dağı, Kamil Tepe ve çevresi) yüksek sahalara ile Türkiye-İran sınırındaki Reşkan Tepesi ve çevresi, akarsular tarafından oldukça fazla aşındırılmıştır (Şekil 6).

Sahada erozyon ile arazi kullanım ilişkisi genel olarak değerlendirildiğinde mera alanlarının erken/aşırı otlatılması ve bilinçsiz kullanımı, erozyona neden olmaktadır. Bunun sonucunda zayıf/ seyrek bitki örtüsünde tutulamayan ve yüzeysel akışa geçen yağışlar bir yandan mera topraklarını aşındırırken diğer yandan tarım arazilerinde taşkınlara neden olabilmektedir.

Şekil 6

Çalışma Alanının Erozyon Haritası

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada CBS/UA teknikleri, saha/gözlem yöntemleri ile birlikte kullanılmıştır. Alanın iklim koşulları ve jeomorfolojik özellikleri dikkate alındığında en yaygın jeomorfolojik çevre sorunu, hidrografik taşkınlardır. Bununla birlikte bilinçsiz/yanlış arazi kullanımı, karasal iklim koşullarının tarımsal üretim faaliyetlerini sınırlandırması, yanlış yerleşim alanı seçimi ve erozyon diğer başlıca sorunlardır. Jeomorfolojik temelli bu sorunlar, bölgede yaşayan nüfusu sosyal ve ekonomik olarak

olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle sahadaki arazi kullanım niteliklerini anlamak, jeomorfolojik açıdan olumlu/olumsuz durumları tespit etmek ve tespit edilen sorunlara çözüm önerileri getirmek amacıyla bu çalışma hazırlanmıştır.

Uzaktan algılama teknolojisi, doğal ve beşeri faaliyetlerin zamansal değişiminin periyodik olarak düzenli olarak izlenebilmesi açısından en etkin tekniklerinden biridir (Gülersoy, 2013b). Eğim ve yükselti parametreleriyle arazi kullanımı arasındaki karşılıklı ilişkinin belirlenmesi amacıyla hazırlanmış bu çalışmada yapılan ilk iş, literatür taramasıdır. Materyal olarak geniş yelpazede yapılan saha çalışmaları dışında coğrafi bilgi sistemleri (CBS) ve uzaktan algılama (UA) gibi karar destek mekanizmaları ile sahaya ait Harita Genel Müdürlüğü'nün 1/100.000 1/25000 ölçekli jeoloji/topoğrafya haritaları kullanılmıştır. Ayrıca sayısal yükseklik modeli (SYM) dışında arazi örtüsü sınıflandırması sistemi CORINE (Coordination of Information on The Environment) verileri ile Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün iklim verilerinden faydalanılmıştır. CBS'nin görüntüleme tekniği yardımıyla sahanın topoğrafya, fiziki, jeolojik, hidrografik ve eğim haritaları hazırlanmıştır. Oluşturulan SYM yeniden sınıflandırılmış ve yüz metrelik yükselti seviyelerine bölünmüştür. Ayrıca, yükseklik seviyelerinin alansal değeri hesaplanmış, yükseklik frekans histogramı çıkarılmış ve tablo verileri hazırlanmıştır. Diğer yandan, SYM kullanılarak yüzey ve eğim analizi ile eğim haritası oluşturulmuştur. Daha sonra Erol (1993) eğim sınıflandırması kullanılarak eğim gruplarının alansal verileri hesaplanmış ve grafikler/diyagramlar oluşturulmuştur. Çalışma sonunda hücresel (raster) veri olan eğim ve yükseklik katmanları arc toolbox / conversion tools / from raster to polygon aracı kullanılarak alansal (vektör-poligon) veriye dönüştürülmüştür. Arazi kullanım türlerinin eğim sınıflarına ve yükselti basamaklarına göre dağılımları belirlenerek analiz edilmiştir. Nihayetinde elde edilen veriler ile saha gözlemleri kıyaslanarak yorumlanmıştır.

Bulgular

Araştırma alanının topoğrafyasının yükselti basamakları kısa mesafede değişmekte ve buna bağlı olarak farklı morfolojik birimler ortaya çıkmaktadır. Havza tabanı ile çevresindeki dağlık

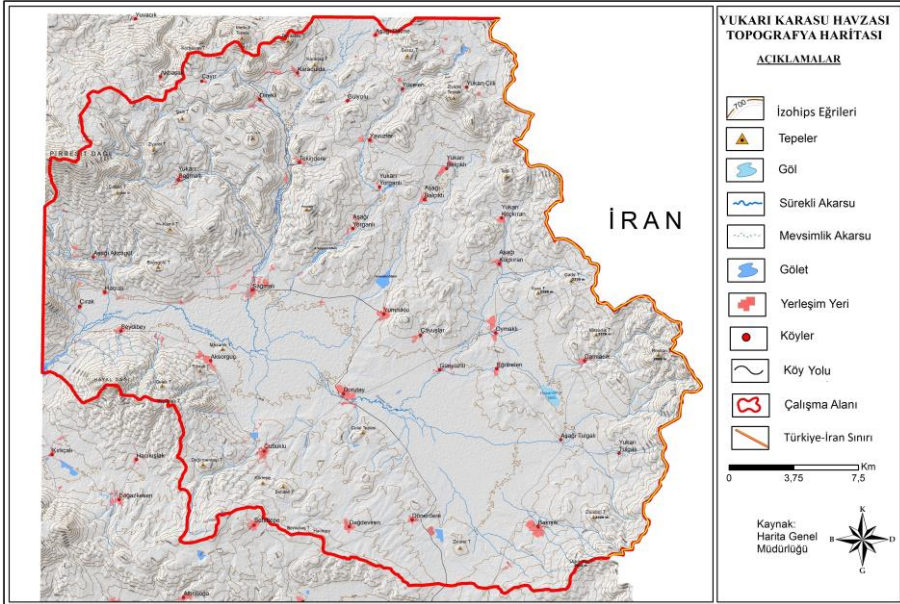
sahalar arasındaki yükselti farkı, yaklaşık 1000 metredir. Havzanın kuzey ve güneyinde ise ortalama yükselti 2350 metredir.

1.Yükselti Özellikleri

Araştırma sahasının topografyasına ait yükselti basamakları kısa mesafede değişmektedir. Bu nedenle sahada farklı morfolojik birimler görülmektedir. Havza tabanı ile çevresindeki dağlık alanlar arasındaki yükseklik farkı ortalama 1000 metredir. Yükseklik basamakları 2020-3120 m arasında değişmekte olup, 2020-2090 m arasında bulunan yükselti kademesi morfolojik olarak havza tabanına karşılık gelmektedir (Şekil 7-9)

Şekil 7

Çalışma Alanının Topoğrafya Haritası

Tektonik kökenli havzada flüvyal süreçler topoğrafya üzerinde baskındır. Bu nedenle havzada erozif faaliyetler ve sediman taşınımı fazladır. Nitekim havza tabanı, Karasu Nehri ve yan kolları aracılığıyla yüksek dağlık sahalardan aşındırılıp getirilen materyalle doldurulan alüvyal birikim alanıdır. Diğer taraftan havza tabanına geçişte farklı yükseltilerde ve dönemlere ait iki basamak halinde oldukça parçalı bir durum gösteren aşınım yüzeyleri bulunmaktadır. 2100-2200 m arasındaki yükselti

basamağında alçak aşınım yüzeyleri bulunurken 2200-2300 m arasındaki yükselti aralığında ise yüksek aşınım yüzeyleri yer almaktadır. 2300 m ve üzerindeki yükselti kademelerindeki morfoloji genellikle sırt ve yamaçlarla karakterize edilmekte ve tepe ve sırtlar arasında genç akarsu vadileri bulunmaktadır. Sahada bulunan Hayal Dağı (2822 m) (Şekil 8), Pirreşit Dağı (3109 m), Susuz Tepe (2500 m), Reşkan Tepe (2668 m), Dümbül Tepe (2426 m) başlıca yüksek sahalardır (Şekil 9).

Şekil 8

Genellikle Çıplak Kayalık Sahalar Eğim Koşullarına Bağlı Olarak Özellikle Dağlık Sahalarda Görülmektedir (Hayal Dağı)

Şekil 9

Çalışma Alanının Yükselti Basamakları Dağılımı Haritası

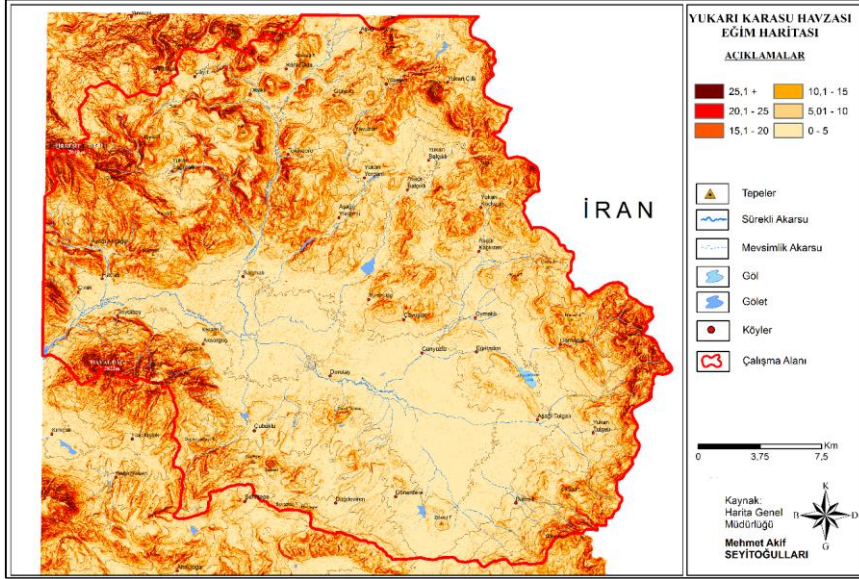

2.Eğim Özellikleri

Araştırma alanında havza tabanı için eğim derecesi %0-5 arasındadır. %0-1 eğime sahip kısmında tam düzlük alanlar (ova tabanı) bulunurken %1-2 eğime sahip kısmında ise düzlük alanlar (havza dolgu yüzeyleri) bulunmaktadır. Bu toplam eğim aralığı arazinin %39'unu oluşturmaktadır. Dorutay Ovası'nın bulunduğu kısım bu alanlara karşılık gelmektedir. %5-10 eğime sahip dalgalı düzlük alanlar (aşınım yüzeyleri, vadi tabanı düzlükleri, birikinti yelpazeleri) havzanın %30'unu oluşturmaktadır. Havzanın %10-15'lik eğim grubunu temsil eden az eğimli yamaçlar, havzanın %16'sını oluşturmaktadır. Son olarak eğimi, %15'i geçen sahalar ise havzanın %15'ini oluşturmaktadır. Bu alanlar havza sınırlarını oluşturan dağ yamaçları ve tepelik alanlar, akarsular tarafından yarılmış vadiler ve çıplak kayalık/sarp arazilerdir (Şekil 10). (Şekil 11).

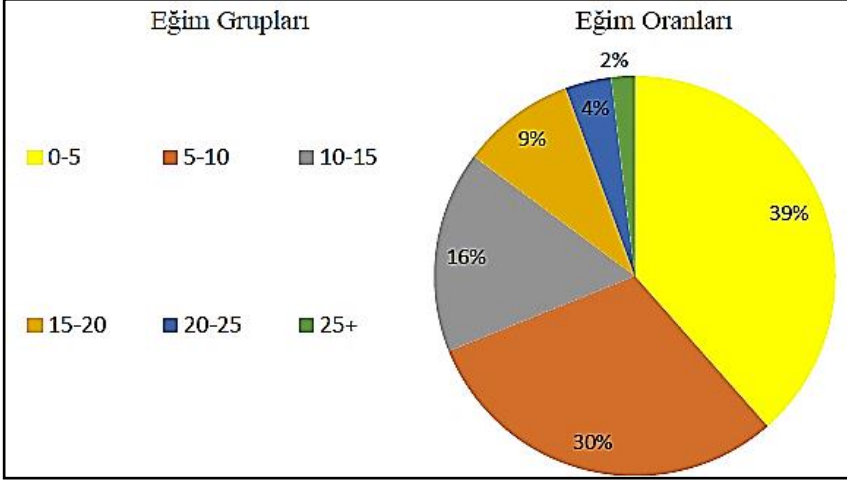
Şekil 10

Çalışma Alanının Eğim Sınıfı Haritası

Şekil 11

Sahanın Eğim Alanı ve Gruplarının Dağılımı

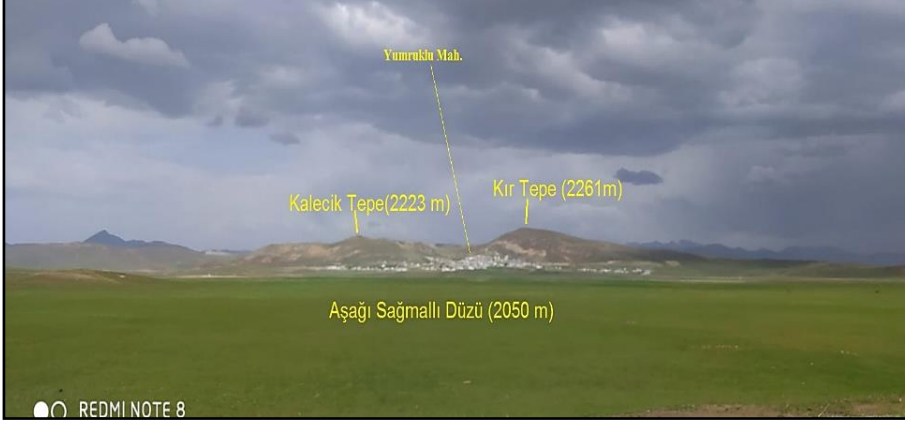
Sonuç olarak, havza tabanı ile çevresindeki yüksek sahalarda ile tektonik hatlar ve akarsu vadileri arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Şöyle ki; tektonik olaylar/aktivite havzanın kuzey ve güney yönlerinde eğim koşullarındaki farklılıkları ortaya çıkarmıştır. Örneğin; dağlık sahalarda özellikle zirveye yakın kesimlerde (Hayal Dağı, Pirreşit Dağı, Reşkan Tepe, Susuz Tepe, Üçkardeş Tepe ve Dümbül Tepe vb) eğim değeri %20 nin üzerindeyken havza tabanına doğru eğim değerleri %0-2 ye kadar düşmektedir. Bu minvalde dağlık sahaların tektonik rejimden dolayı yükselmesi havza tabanının ise alçalması genel olarak havzanın merkezinden çevresine doğru bir eğim derecesinin artmasına neden olmuştur.

3. Arazi Kullanımının Eğim ve Yükselti koşulları ile ilişkisi

Araştırma sahasında klimatolojik, jeomorfolojik ve litolojik yapıya bağlı olarak ova ile alçak aşınım yüzeylerinin kesişme yerlerinde arazi kullanımı ve yerleşmeler yoğundur (Şekil 12).

Şekil 12

Tektonik Orjinli Havza Tabanı ve Havza Kenarında Yer Alan Yumruklu Mahallesi

Araştırma alanında arazi kullanımının temel unsuru olan tarım faaliyetleri alanları düz/düzlüğe yakın alanlarda yapılırken, yükselti artışıyla hem iklim koşulları değişmekte hem de bitki örtüsü ve türü farklılık göstermektedir. Düz sahalardaki mera alanları bölgede yerleşim/tarım alanı olarak kullanılırken (Şekil 13) yüksek alanlar da otlatma amacıyla kullanılmaktadır.

55

Şekil 13

Havzada 2000-2050 M Yükseltileri Arasındaki Ova Sahası ve Büyük Bölümü Pliyo-Kuvaterner Yaşlı Dolgu Yüzeyleri

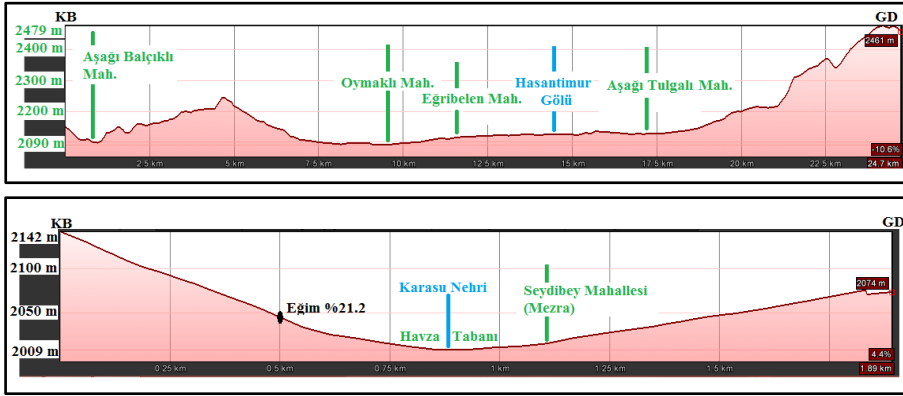

Genel olarak, havzada iklim koşulları tarımsal üretime elverişli değildir. Yükselti ve eğimin azaldığı yerlerde tahıl tarımı yapılmaktadır. Diğer taraftan ortalama yüksekliği 2050 m olan saha, genellikle çayır arazisi olarak kullanılmaktadır. Arazi kullanımı açısından Dorutay Ovası, yüksek rakımı nedeniyle

buğday, arpa, yonca ve ot gibi bitkilerin yetiştirildiği bir alandır. Havzanın morfolojik koşulları bir bütün olarak değerlendirildiğinde jeomorfolojik birimler ile arazi kullanımı arasında yakın bir ilişki vardır (Şekil 14).

Şekil 14

Yerleşimlerin Çoğu Havza Tabanı ve Vadi Tabanı Çevresinde Yer Aldığını Gösteren Örnek Profiller

Araştırma alanındaki tarımsal faaliyetler geçmişten günümüze bölge halkı için önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Özellikle DSİ'nin (Yumruklu Göleti, Aşağı Tulgalı Göleti, Çubuklu Göleti, Dönerdere Göleti ve Hasantimur Gölü) yaptırdığı sulama projeleri, artan sulama olanakları ile sulu tarım alanlarının genişlemesinde etkili olmuştur. Örneğin; Dönerdere Mahallesi'nde tarımsal üretime yönelik geniş arazilerin olması, sulu tarım/hayvancılık için sulama göletinin olması, yerleşim biçiminin geometrik bir plana sahip olması ve küçük bir şehir görünümü vermesi dikkat çekicidir. Neticede bu mahalle, diğer yerleşim birimlerinden farklı olarak arazi kullanımı açısından bölgede rol model konumundadır (Şekil 14). Diğer yandan alüvyal toprakların bir kısmında (Aşağı Tulgalı Düzlüğü, Seydibey ve Aksorguç mevkileri arasındaki birikinti yelpazelerinin bulunduğu depolar, Hasantimur Gölü'nün beslediği Oymaklı-Damlacık-Eğribelen üçgenindeki araziler) sulu tarım (yonca, korunga vb.) yapılmaktadır. Kuru tarım faaliyetleri havza tabanından ve geniş tabanlı vadilerden çevreye doğru yoğunlaşmaktadır.

Şekil 15

Kırsal Faaliyetler ile Arazi Kullanım İlişkisini En Güzel Yansıtan Yerleşme Sahası Olan Dönerdere Mahallesi ve Göleti

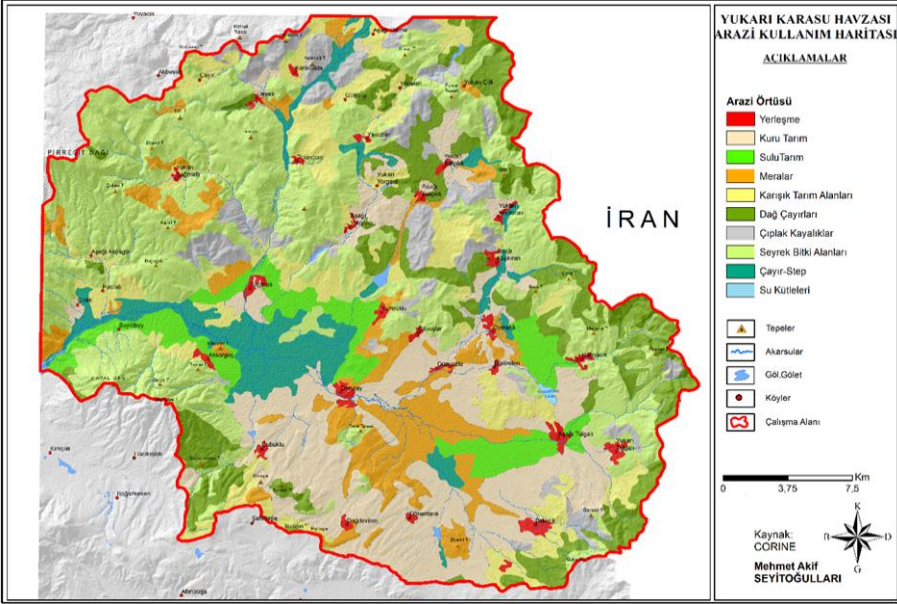

Araştırma alanındaki kuru tarım alanları (havzanın güneydoğu kesiminin büyük bir kısmı-özellikle havzanın doğu kısmı) sulanan tarım alanlarını çevreleyen bir kuşaktır. Çayır sahaları, en fazla Karasu Nehri kenarında bulunan ve genellikle taşkın alanlarına karşılık gelen sahalar ile havza tabanında yayılış gösterir (Şekil 15). Çayırılar, yöre halkı tarafından hayvanların kışlık ot ihtiyacında kullanılmaktadır. Havzada çıplak-kayalık alanlar, dağlık alanlarda ana materyalin yüzeye çıktığı eğimli sahalarda dağılış gösterirler. Havzadaki ortalama sulanan tarım arazisi 5 ha (%5) kadardır. Araştırma alanının en geniş alanı 28.121 ha (%32) ile seyrek bitki sahalarını (zayıf ot örtüsü, lokal olarak çalı/ağaç toplulukları) oluşturmaktadır. Seyrek bitki alanlarından sonra en büyük ikinci alan 15.797 ha (%18) ile kuru tarım sahalarıdır. Havza tabanı boyunca, eğimin daha düşük olduğu alanlarda ve nehir vadisi tabanlarında yapılan sulu tarım, gölet ve kanalların varlığı ile ilgilidir. Bitki su ihtiyacının sadece yağışlarla karşılanabildiği araziler olan kuru mutlak tarım arazileri havzada 15,7 ha'lık bir alana sahiptir. Bu araziler genellikle buğday ekimi için kullanılmaktadır. Son olarak, çalışma alanında en küçük alana sahip

sahalar ise 8,49 ha (%8) ile mera alanlarıdır. Tarım dışı alanlar arasında çıplak kayalıklar, yerleşim yerleri vb. bulunmaktadır (Şekil 16).

Şekil 16

Çalışma Alanının Arazi Kullanımı Haritası (CORİNE/COPERNİCUS, 2018'den Düzenlendi)

Tablo 1

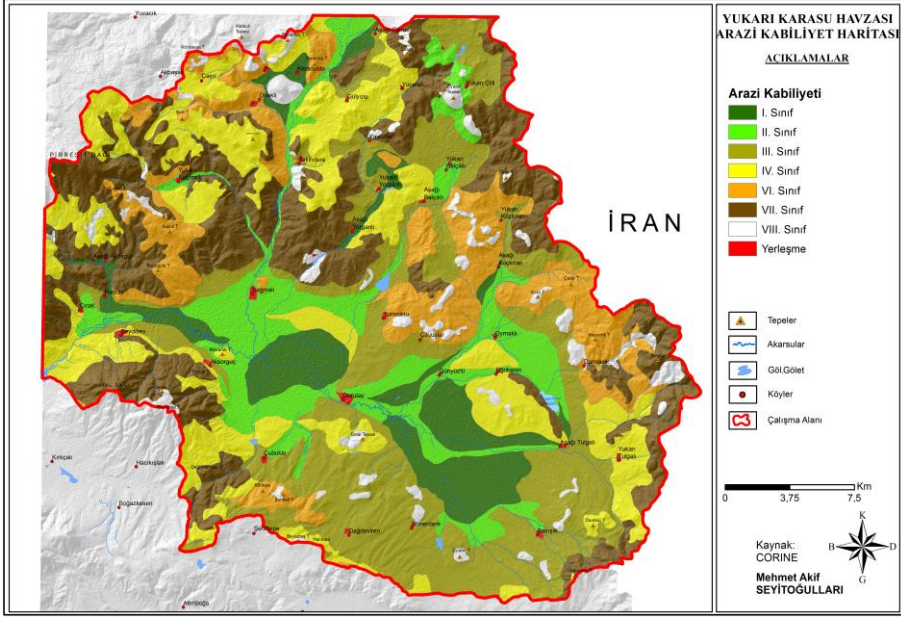
Yukarı Karasu Havzası Arazi Kullanım Oranları

Arazi	Alan (ha)	Yüzdelik Oranı (%)
Çayır-Step	4.874	5,55
Çıplak Kayalıklar	5.510	6,28
Dağ Çayırları	10.282	11,71
Karışık Tarım Aalanları	9.286	10,58
Kuru Tarım	15.797	18,00
Meralar	7.448	8,49
Seyrek Bitki Alanları	28.121	32,04
Göl,Gölet	229	0,26
Sulu Tarım	4.886	5,57
Yerleşme	1.379	1,57
Toplam	87.812	100

Arazi kabiliyet sınıfları, doğal ortam potansiyelinin ideal/optimal kullanımını ön görmektedir. Yanlış arazi kullanımı, arazilerin kabiliyet yeteneklerine göre kullanılmamasıdır. Başka bir ifadeyle arazilerin jeolojik, jeomorfolojik (eğim, bakı, yükselti vb.), vejetasyon, hidrolojik ve toprak özelliklerinin dikkate alınmadan kullanılmasıdır (Gülersoy, 2014a; Gülersoy, 2014c). Yukarı Karasu Havzası'nın topraklarının arazi kullanım kabiliyet sınıfları dikkate alınarak arazilerin tarımsal kullanım potansiyeli ve uygunluğu çıkarılmıştır (Şekil 17). Sahada olan ancak bir bölümü sulanan I. sınıf araziler, havza/vadi tabanlarında görülmektedir. Sulanamayan I. sınıf arazilerinde ise genel olarak buğday ve arpa ekimi yapılmaktadır. Havzada II. sınıf arazilerin büyük kısmı tarımsal amaçlı değerlendirilmektedir. Bu araziler havzada tarım yapılabilecek en önemli arazi grubundadır. Bununla birlikte bu arazi grubunda yerleşme sahaları ve otlak alanları oldukça az bir yer kaplamaktadır. Arazi içindeki payı 15.797 ha olan III. sınıf arazilerinde ise en fazla kuru tarım faaliyetleri yapılmaktadır. Bu oran, sahanın %18 ini oluşturmaktadır. Sulu tarım alanları ise toplamda 4886 ha olup toplam arazinin %5,5 ini oluşturmaktadır. Tarım alanları içerisinde de en fazla payın kuru tarıma ayrıldığı gözlemlenmiştir. Havzada IV ve VI. sınıf arazileri büyük bir bölümünde otlak alanların bulunduğu sahalar oluşturur. Araştırma sahasında havza çevresinde engebeli arazilerin varlığı mera alanlarının hayvancılık amaçlı kullanılmasına olanak sağlamıştır. Havzanın geri kalan kısmı ise VII. ve VIII. sınıf arazilerin çoğunluğu dağ zirveleri, yüksek yamaçlar, boş araziler ve kayalık alanlardan oluşmaktadır. Bu sınıftaki arazilerde dikkat çeken parametreler, eğim değerleri yüksek olması ve şiddetli erozyondur.

Şekil 17

Yukarı Karasu Havzasının Arazi Kabiliyet Haritası

Sonuç ve Öneriler

1- Havzanın morfolojik koşulları genel olarak değerlendirildiğinde jeomorfolojik birimler ile arazi kullanımı arasında yakın bir ilişki olduğu görülmektedir. Alandaki arazi kullanımının çoğunlukla yükselti ve eğim koşullarıyla paralellik gösterdiği söylenebilir.

2- Havzada rölyef üzerinde flüvyal kökenli süreçler etkili olmuş ve eğimin iyice azaldığı yerlerde saha alüvyal tabanlı bir ova karakteri kazanmıştır. Öte yandan topografya üzerinde flüvyal süreçler baskındır. Dağlık alanlarda özellikle zirvelere yakın kesimlerde (Hayal Dağı, Pirreşit Dağı, Reşkan Tepe, Susuz Tepe, Üçkardeş Tepe ve Dümbül Tepe vb.) eğim değeri %20'nin üzerindeyken, havza tabanına doğru eğim değerleri %0-2'ye kadar düşmektedir.

3- Araştırma alanında ovanın ve alçak aşınım yüzeylerinin kesiştiği alanlar uygun eğim koşulları, iklim ve litolojik yapı nedeniyle arazi kullanımının ve yerleşimin en yoğun olduğu sahalardır. Bölgede düz alanlardaki mera alanları, yerleşim ya da tarım sahası olarak kullanılırken tepelik/yüksek alanlar otlatma amacıyla kullanılmaktadır. Havzada ortalama sulanan tarım arazisi 5 ha'dır

(%5). Araştırma alanının en büyük alanını 28.121 ha (%32) ile seyrek bitki alanları oluşturmaktadır. Seyrek bitki alanlarından sonra en büyük ikinci alan 15.797 ha (%18) ile kuru tarım alanlarıdır. Sulu tarımın havzanın tabanı boyunca, daha düşük eğimli alanlarda ve vadi tabanlarında yapıyor olması, gölet ve kanalların varlığıyla ilgilidir.

4- Bölgedeki tarımsal faaliyetler geçmişten günümüze bölge halkı için önemli bir geçim kaynağıdır. Özellikle DSİ tarafından inşa edilen Yumruklu Göleti, Aşağı Tulgalı Göleti, Çubuklu Göleti, Dönerdere Göleti gibi proje örnekleri sulu tarım alanlarının artmasında etkili olmuştur. Aynı şekilde Aşağı Tulgalı Düzü, Seydibey ve Aksorguç mevkileri arasındaki birikinti yelpazelerinin bulunduğu depolar, Hasantimur Gölü'nün beslediği Oymaklı-Damlacık-Eğribelen üçgenindeki araziler de sulanmaktadır.

5- Kuru tarım havzanın tabanında ve bu geniş tabanlı vadilerden çevreye doğru yoğundur. Kuru tarım alanları (havzanın güneydoğu kesiminin büyük bölümü, özellikle havzanın doğu kesimi) sulu tarım alanlarını çevreleyen bir kuşak halindedir. Otlak alanlar çoğunlukla Karasu Nehri kenarında yer alan ve çoğunlukla taşkın alanlarına karşılık gelen alanlarla birlikte havza tabanına yayılmıştır.

6- Genel anlamda bölgenin jeomorfolojik özellikleri bölge halkına ekonomik faaliyetlerde katkı sağlamakla birlikte kaynakların yanlış/bilinçsiz kullanımından kaynaklanan sorunları da beraberinde getirmektedir. Yerleşimlerin, havza tabanında ve yakın çevresinde kurulduğu görülmektedir. Mera alanlarının erken/aşırı otlatma ile bilinçsiz kullanımı erozyona neden olmaktadır. Bunun sonucunda zayıf/ seyrek bitki örtüsünde tutulamayan ve yüzeysel akışa geçen yağışlar bir yandan mera topraklarını aşındırırken diğer yandan tarım arazilerinde taşkınlara neden olmaktadır. Bu açıdan havzanın iklim koşulları ve küresel iklim değişikliği arasındaki ilişki göz önünde bulundurulmalıdır.

7- Özellikle mevcut su kaynakları üzerindeki riskler sahada tespit edilmelidir; çünkü gelecekte sahada oluşabilecek su kirliliği/sorunları ve tarımda yanlış ve bilinçsiz sulama kullanımı

gibi sorunların sürdürülebilir ve planlı bir su yönetimi ile aşılması mümkündür.

8- Geven olarak bilinen *Astragalus*'un kırsal kesimde yaşayanlar için kış mevsiminde tandırda/sobada temel yakacak olarak kullanılması gerektiği düşünüldüğünde, bu talebin bitkinin bazı türleri için kökünden değil yüzeyinden veya üst kısmından kesilerek/kırpılarak yakacak olarak kullanılması, hem bitkinin uzun ömürlü olmasını sağlayacak hem de yerel halkın kışlık ihtiyacı karşılanmış olacaktır.

Göklerde ve yerde nice ayetler (*Allah'ın varlığını ve harika sanatını gösteren öyle belge ve alâmetler*) vardır ki, (*gafiller*) onların yanından hiç düşünmeden, yüz çevirerek geçip gitmektedirler.

(Yûsuf Suresi 105. Ayet - Abdullah-Ahmet Akgül Türkçe Meali)

Kaynakça

Altınbaş, Ü., Çengel, M., Uysal, H., Okur, İ. B., Okur, N., Kurucu, Y. ve Delibacak, S. (2018). *Toprak bilimi* (8. bs). Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No: 557.

Atalay, İ. (2013). *Doğa bilimleri sözlüğü* (1. bs.). Meta Basım ve Matbaacılık Hizmetleri.

Bayar, R. (2018). Arazi kullanımı açısından Türkiye’de tarım alanlarının değişimi, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 16 (2), 187-200.

Bozkurt, E. (2001). Neotectonics of Turkey-a Synthesis. *Geodinamica Acta*, 14 (1-3), 3-30.

COPERNICUS. (2018). CORINE Land Cover. Erişim tarihi: 02.07.2023, <https://land.copernicus.eu/pan-european/corine-land-cover/clc2018>

Dağlı, B. ve Polat, B. (2024). İklim değişikliği ve sanat. *Kesit Akademi Dergisi*, 10(39), 521-544.

Dewan, A. M., and Yamaguchi, Y. (2009). Using remote sensing and GIS to detect and monitor land use and land cover change in Dhaka Metropolitan of Bangladesh during 1960–2005. *Environmental Monitoring and Assessment*, 150, 237-249.

Dewey, J. F., Hempton, M. R., Kidd, W.S.F., Şaroğlu, F., ve Şengör, A.M.C. (1986). Shortening of continental lithosphere: the

- neotectonics of eastern anatolia - a young collision zone. *Collision Tectonics, Geol, Soc, London Spec*, 19, 3-36.
- Durak, M. ve Cürebal, İ. (2023). Jeomorfoloji ve arazi kullanımı ilişkisinin analizi: Edremit çayı havzası (Balıkesir). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(2), 567-581.
- Erol, O. (1959). Mihalıççık dağlarının jeomorfolojisi ve araziden faydalanma. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 17, 519-531
- Erol, O. (1993). Ayrıntılı jeomorfoloji haritaları çizim yöntemi. *İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni*, 10(10), 19-37.
- Gülersoy, A. E. (2013a). Farklı uzaktan algılama teknikleri kullanılarak arazi örtüsü/kullanımında meydana gelen değişimlerin incelenmesi: Manisa merkez ilçesi örneği (1986-2010). *Electronic Turkish Studies*, 8(8), 1915-1934.
- Gülersoy, E. A. (2013b). Çorum merkez ilçede arazi kullanımının zamansal değişimi (1987-2011) ve çevresel etkileri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 11(2), 169-194.
- Gülersoy, A. E. (2014a). Bakırçay havzası'nda arazi kullanımı ile arazi yetenek sınıfları arasındaki ilişkiler. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 1-20.
- Gülersoy, A. E. (2014b). Seferihisar'da arazi kullanımının zamansal değişimi (1984-2010) ve ideal arazi kullanımı için öneriler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31), 155-180.
- Gülersoy, A. E. (2014c). Yanlış arazi kullanımı. *Elektronik Sosyal Bilgiler Eğitimi Dergisi*, 1(2), 49-128
- Gomes, E., Abrantes, P., Banos, A., Rocha, J. ve Buxton, M. (2019). Farming under urban pressure: Farmers' land use and land cover change intentions. *Applied Geography*, 102, 58-70.
- Gözenç, S. (1974). Arazinin kullanılması ve değerlendirilmesinin coğrafi yönden tetkiki. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 20-21, 169-180.
- Green, K., Kempka, D., and Lackey, L. (1994). Using remote sensing to detect and monitor land-cover and land-use change.

Photogrammetric Engineering and Remote Sensing, 60(3), 331-337.

Hassan, Z., Shabbir, R., Ahmad, S. S., Malik, A. H., Aziz, N., Butt, A., and Erum, S. (2016). Dynamics of land use and land cover change (LULCC) using geospatial techniques: a case study of Islamabad Pakistan. *SpringerPlus*, 5, 1-11.

Karakayacı, Z. (2010). Tarım arazilerinin dışı kullanımının sürdürülebilir kalkınma açısından değerlendirilmesi. */Textit Ziraat Mühendisliği*, (355), 48-53.

Kardaş, F., & Cebe, M. (2021). Sulak alanlar ve göçmen kuşların ekosistemdeki yeri. *Menba Kastamonu Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi Dergisi*, 7(1), 1-5.

Koçman, A. (1993). *Türkiye iklimi*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Lambin, E., et all. (2001). The causes of land use and land cover change: moving beyond the myths, *Global Enviromental Change*, (11), 261-269.

Lambin, E., Meyfroidt, P. (2011). Global land use change, economic globalization, and the looming land scarcity. *PNAS*, 108(9), s. 3465-3472.

Mater, B. (1982). *Urla yarımadasında arazinin sınıflandırılması ile kullanılışı arasındaki ilişkiler*. Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Matpay, B., & Seyitoğulları, M. A. (2023). Çaybağı (Kotur) havzasının (Van-Saray) eğim ve yükselti koşulları bakımından arazi kullanımının ortaya konulması. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 63(2), 1428-1453.

Mercan, Ç., ve Arpağ, S. (2020). Coğrafi bilgi sistem analizleri kullanılarak toprak ve arazi özelliklerinin değerlendirilmesi: Türkiye, Mardin ili arazisi. *Türkiye Tarımsal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 23-33.

Özoğul, A. (1989). Türkiye'nin fiziki özellikleri ile arazi kullanımı arasındaki ilişkiler. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 85-92.

- Ramankutty, N., Foley, J. (1999). Estimating historical changes in global land cover: Croplands from 1700 to 1992, *Global Biogeochemical Cycles*, 13(4), s. 997-1027.
- Seyitoğulları, M. A. (2022). *Yukarı karasu havzasının fiziki coğrafya özellikleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi], Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Şaroğlu, F. ve Güner, Y. (1981). Doğu anadolu'nun jeomorfolojik gelişimine etki eden öğeler: Jeomorfoloji, tektonik, volkanizma ilişkileri. *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, 50, 24-39.
- Şengör, A.M.C. ve Yılmaz, Y. (1981). Tethyan evolution of Turkey: A plate tectonic approach. *Tectono Phycis*, 75, 181-241.
- Turner II, Lambin, E., & Reenberg, A. (2007). The Emergence of Land Change Science For Gobal Environmental Change and Sustainability, *PNAS*, 104(52), s.20666-20671. (<https://doi.org/10.1073/pnas.0704119104>)
- Tunçdilek, N. (1985). *Türkiye'de relief şekilleri ve arazi kullanımı*. İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- Tolun-Denker, B. (1976). *Şehir içi arazi kullanılışı*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Van Vliet, J., de Groot, H. L. F., Rietveld, P. ve Verburg, P. H. (2015). Manifestations and underlying drivers of agricultural land use change in Europe. *Landscape and Urban Planning*, 133, 24-36.
- Vibhute, A. D., and Gawali, B.W. (2013). Analysis and modeling of agricultural land use using remote sensing and geographic information system: a review. *International Journal of Engineering Research and Applications*, 3(3), 081-091.

Akgül, D. – Uzan, Y. (2025). Kadınların Göç Serüveni: Ravenstein'in Göç Kanunları Işığında Kadın Göçmenlerin Uluslararası Arenada Görünür Hale Gelmesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 10 (17), s. 66-89

Kadınların Göç Deneyimi: Ravenstein'in Göç Kanunları Işığında Kadın Göçmenlerin Uluslararası Arenada Görünürlüğü

Women's Migration Journey: An Evaluation on the Visibility
of Women Migrants in The International Arena in The Light of
Ravenstein's Migration Laws

Derya Akgül*

Ankara Göç İdaresi Müdürlüğü
basarderya14@hotmail.com

Yıldız Uzan**

Sakarya İl Göç İdaresi Müdürlüğü
yildiz.uzan@goc.gov.tr

Öz

Bireysel bir adım ile başlayarak toplumsal gelişmenin kapılarını aralayan göç olgusunun aktörlerinden biri olan kadınların konumunun incelendiği bu çalışmada, son dönemlere kadar adından söz edilmeyen kadınların göç sürecinde karar verici olmaları serüvenine yer verilmektedir. Kadınlar, tarihsel süreçte göç akışının içerisinde var olmasına rağmen asıl oyuncu değil de erkeğin gölgesinde bir figüran olarak görülmüştür. Gerek ataerkil toplumsal algılar gerekse fiziksel gücün erkekte olması nedeniyle kadın geri planda kalan bir faktör olmuştur. Çalışmanın ilk bölümünde, göç çalışmalarında kadının rolüne yer verilmiştir. İkinci bölümde, uluslararası göç teorilerinden Ravenstein'in göç kanunları çerçevesinde kadınların göç serüveni değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde, düzenli göçmen olarak kadın, düzensiz göçmen olarak kadın, insan ticaretine konu olma bakımından kadın ve uluslararası koruma kapsamındaki kadın başlıkları ile kadının aktör olarak göç hareketindeki varlığı araştırılmıştır. Çalışmanın son bölümünde tüm dünyada

* ORCID: 0000-0003-1034-9065

** ORCID: 0000-0001-6467-4248

uluslararası göçün artması ile birlikte göçmen kadınların emek piyasasına erişimi, hizmet/bakım sektöründe talep edilen bir noktaya ulaşmaları ve koruma statüleri için başvuru sahibi olarak görünür kılınmaları ile birlikte göç süreci içinde kadınların bağımlı bir birey olmaktan çıkarak karar verici oldukları sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ravenstein kuramları, uluslararası göç, kadının göç serüveni, insan ticareti, uluslararası korumada kadın.

Abstract

This study examines the position of women, one of the key actors in the phenomenon of migration, which opens the door to societal development through an individual step, and explores their journey toward becoming decision-makers in the migration process—a role that had long gone unrecognized until recent times. Although women have been present in the migration flow throughout history, they have been seen as extras in the shadow of men rather than the main actors. Women have been a factor that has remained in the background due to both patriarchal social perceptions and the fact that physical power belongs to men. The first part discusses covers the role of women in migration studies. In the second part discusses, the migration adventure of women within the framework of Ravenstein's migration laws, one of the international migration theories, was evaluated. In the third part discusses, the titles of women as regular migrants, women as irregular migrants, women as subjects of human trafficking and women under international protection and the presence of women as actors in the migration movement were investigated. In the last part of the discusses, it was concluded that with the increase in international migration all over the world, women's access to the labor market, reaching a point of demand in the service/care sector and being made visible as applicants for protection status, women ceased to be dependent individuals in the migration process and became decision-maker.

Keywords: Ravenstein theories, international migration, women's migration, human trafficking, women in international protection.

Giriş

Tarihsel gelişim açısından bakıldığında insan hareketliliği olarak adlandırılan göç olgusu toplumsal ilerleyişin de ateşleyicisi olmuştur. Göç hareketinin ortaya çıkışı belirli bir döneme bağlanamayacağı gibi hangi tarihte sonlanacağı üzerinde bir değerlendirme de yapılamamaktadır. Kişilerin göç etme sebepleri farklılıklar göstermiş olsa da temelde kişilerin, hayat şartları iyileşmiş, siyasi olarak katılım sağlayabilecekleri ve hukuki olarak gelişmiş yerlere doğru yönelmesi söz konusudur (Tekin, 2007, s. 44).

Birçok göç kuramı göç edenlerin veya göç etme isteği içerisinde olanların bu kararı verirken bir seçme şansının olduğunu yani iradi olarak göç sürecine dahil olduğunu savunur. Genel kabul gören anlayışa göre çalışmalar zorunlu-gönüllü göç ayrımı ile şekillenmektedir (Bakewell, 2015, s.190). Zorunlu göç nedenlerinin başında savaşlar, doğal afetler, kıtlık, kuraklık ve gıdaya erişimin sağlanamaması gibi ögeler gelmektedir. Gönüllü göç nedenleri ise ekonomik kaygılar, daha iyi bir yaşam isteği, mesleki kariyer, eğitim olanaklarının değerlendirilmesi vb. etkenler çevresinde şekillenmektedir (Koçak ve Terzi, 2012, s.171).

Göç etme eylemi kişinin isteği doğrultusunda olabileceği gibi doğal afetler ve savaşlar gibi sebeplerle zorunlu da olabilmektedir. Kişiler genellikle ekonomik sebeple gelir seviyesini artırmak amacıyla göç hareketine iradi olarak katıldığında ulaşılan yere uyum sağlamaları daha kolay olmaktadır. Ancak zorunlu olarak göç hareketine katılmak durumunda kalmış kişilerin daha kırılğan bir durumda oldukları görülmektedir (Lecaj, 2019, s. 50-51).

Göç yalnızca ikamet edilen yer ile ilgili farklılıkları içermeyen, farklı konuları da kapsayan bir kavramdır. Göç kavramı içindeki çeşitlilikler; varılan yerde geçirilen süre, bireylerin sosyal uyum süreçleri, göç etme eylemindeki istek veya zorunluluk hali ve göç etme nedenlerindeki farklılıklar şeklinde sıralanabilir (Özcan, 2017, s. 186).

Ekonomik anlamda daha iyi şartlara sahip olmak için yapılan göçlere bakıldığında, erkeğin iradesi ile karar vererek göç hareketine katıldığı; kadının ise bu noktadaki varlığının göç eden eşine eklemlenmek olduğu görülmüştür. Bu noktadan bakıldığında kadının göç hareketi içerisinde iradesini kullanarak hareket etmediği sadece aile bağları sebebiyle sürece dahil olduğu görülmektedir. Böylelikle kadının aile içerisindeki rolü sadece eş ve anne olarak değerlendirildiğinde, kadının göç edilen ülkede bireysel olarak barınamayacağı düşünüldüğü için mecburen eşiyle birlikte göç ettiği algısı oluşturulmuştur. Kadınların göçünde çoğunlukla yoksullukla mücadele, geçim sıkıntısına çözüm gibi ekonomik gerekçelerin yanı sıra evliliklerde yaşanan fiziksel ve ruhsal şiddet, kadının sosyal hayatta yaşadığı sınırlamalar, hukuki

olarak güvence altında olamaması gibi durumlar da neden olarak gösterilmektedir (Buz, 2007, s. 39-40).

Bu makale, çağımızdaki uluslararası göç olgusunda kadının rolünü anlamaya yardımcı olmak amacıyla, kadınların göç serüvenini Ravenstein'in göç kanunları çerçevesinde uluslararası arenada nasıl görünür hale gelebildiğini tartışmaya açmaktadır. Çalışmanın çerçevesini, kadınların göçe bireysel olarak nasıl dahil olduğu ve Ravenstein'in göç kanunları etrafında nasıl modernleşen sistemde görünür hale geldiği konuları oluşturmaktadır. Göç kavramı içerisinde kadının bireyselliği tartışılarak bu konuda eleştirel bakış açısının geliştirilmesine çalışılmaktadır. Bu kapsamda kadının göç sürecine dahil oluşu Ravenstein'in göç kanunları esas alınarak oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda geliştirilmeye çalışılan bakış açısı ve çalışmanın temel ögesinden hareketle öncelikle göç çalışmalarında kadının nasıl yer edindiği genel olarak değerlendirilmiş akabinde Ravenstein'in göç kanunları incelenerek kadınların göç serüvenine katkı sağlamış olabileceği durumlar açıklanmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın temel argümanı, insanlığın başlangıcından itibaren var olduğu ifade edilen göç olgusunun kadından bağımsız değerlendirilmemesi gerektiğidir. Bir tarafta uluslararası arenada artan göç kavramı tüm dünyayı etkisi altına alırken diğer yanda kadınların göç çalışmalarında adından yeterince söz ettirememiş olması ikircikli bir durum meydana getirmektedir.

Göç çalışmalarındaki kadın farkındalığı analiz edilirken mevcut araştırmanın temel sorusu "Kadınların göç sürecinde hangi konumda olduğu" olarak belirlenmiştir. Bu temel sorunun yanında çalışma sınırları içerisinde "Ravenstein'in göç kanunlarının kadınlar açısından önemi nedir?" sorusunun da yanıtı aranmaktadır.

Çalışmanın amacı ise uluslararası alanda giderek önemini artıran göç olgusunun Ravenstein'in göç kanunları ile ilişkilendirilerek kadınların göç hareketi içindeki konumunun açıklanmasıdır. Bu çalışmada Ravenstein'in göç kanunlarının

günümüz uluslararası göç olgusunda kadının yerini nasıl tanımladığı değerlendirilmektedir.

Çalışmanın konu başlıklarının detaylandırılabilmesi için tüm uluslararası göç teorileri açıklanamamış olup teorik çerçeve Ravenstein'in göç kanunları ile sınırlandırılmıştır. Kadınların göç süreçlerindeki konumunun incelendiği bu çalışmada literatür taraması yapılarak ortaya konulan düşünce desteklenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla kitap, makale, dergi, çeşitli kurum raporları, hukuk metinleri ve internet kaynaklarından faydalanılmıştır.

1.Göç Çalışmalarında Kadının Yeri

Göçün ortaya çıkışı çok eski tarihlere dayandırılmış olsa bile göç içerisindeki kadın figürünün mevcudiyeti geçmiş dönemlerde çok karşılaşılan bir durum değildir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu işçi göçünde erkeklerin daha etkili olması kadınların adından söz ettirememesine ve göç etme eyleminin erkek üzerinden açıklanan bir olay gibi anlaşılmasına neden olmuştur (Biehl ve Danış, 2020, s. 8). Göç etmenin ekonomik refahı artırmanın bir yöntemi olarak değerlendirilmesi kaynaklı olarak kişiler, bulundukları sosyal ve kültürel alandan ayrılarak daha iyi hayat şartlarına kavuşmayı hedeflemektedir. Amacın para kazanmak olarak özetlenmesi geçimi sağlamaktan sorumlu erkeğin göç sürecindeki esas aktör olarak ön planda olmasını anlaşılabilir kılmaktadır. Geleneksel yaşam tarzında kadının gelir getirici bir işte çalışmıyor oluşu göç hareketine iradi olarak katılan erkeğin yanında eşlik eden dolayısıyla geri planda kalan bir görünüm sergilenmesi sonucunu doğurmaktadır (Lecaj, 2019, s. 53).

Günümüzde ise kadınlar ataerkil uygulamanın varlığını devam ettirmekle birlikte mevcut duruma eleştirel bir bakış açısıyla değişim getirilmesi için çaba da sarf etmektedir. Göç etme eylemi içerisinde kadınlar yer değiştirmenin ve gelir elde etmenin fırsatını elde ederek erkeklerin mevcut rollerini ve görevlerini yerine getirme konusunda onlara destek olmaktadır. Bunun karşılığında ise göç edilen yerde güven ve korunma erkek tarafından temin edilmek durumundadır. Her ne kadar hâlâ kadınlar erkeğe saygı duyma ve varlığını destekleme durumunda

olsa da cinsiyetler arasındaki denge kadınların lehine doğru değişmektedir (Şeker ve Uçan, 2016, s. 204). 1970'li yıllardan sonra uluslararası arenada yaşanan ekonomik krizlerin neticesinde kadınlar bu buhranlı dönemden çıkabilmenin bir yöntemi olarak çalışma fırsatları elde edecekleri sanayileşmiş/gelişmiş ülkelere doğru göç etme eğilimine girmişlerdir. Bu süreçte meydana gelen değişimler kadınların daha dezavantajlı olarak etkilenmesine sebep olmuştur. Mevcut durum kadınların ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rollerini de etkilemiştir. Kadınların ailenin ekonomik geçimini sağlama noktasındaki gayreti göç eyleminin kadınlaşması sonucunu doğurmuştur (Ünlütürk Ulutaş ve Kalfa, 2009, s. 24).

Özellikle ulusal bir sınırın geçilmesi şeklindeki göç süreçleri oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Bir taraftan ekonomik ve sosyal olarak yeni fırsatlara sahip olma imkânı elde eden kadınlar, diğer taraftan dezavantajlı olarak ekonomik sömürülme, sosyal açıdan dışlanma ve istismara maruz kalma konusunda erkeklerden daha dezavantajlı bir konumda olmaktadırlar. Göç sürecindeki kadınların bu şekilde istismara maruz kalması özellikle gündelik ve kayıt dışı sektörlerde çalışma şartlarının zor olduğu ve kendilerini güvende hissetmedikleri alanlarda daha çok talep görmelerine yol açmaktadır. Nitelikli işlerde çalışma konusunda kadınların tercih edilme oranı düşüktür (Franck ve Spehar, 2010, s. 3).

Öz itibarıyla göç eden kişinin cinsiyeti, göç etme eyleminin nedenlerini, sürecini ve sonuçlarını etkileyen bir durumdur. Göç edilirken karşılaşılan risk faktörleri, zorluklar ve gereksinimler çoğunlukla kadın-erkek farklılıklarına göre belirlenir.

2.Ravenstein'in Göç Kanunları

Dr. William FARR'ın 1871 yılındaki çalışması ile göçün bir teoriden bağımsız olarak rastlantısal bir şekilde gerçekleştiğini belirtmiş olması Ravenstein'in dikkatini bu konu üzerine yoğunlaştırmasına sebep olmuştur (Ravenstein, 1885, s. 167). Daha sonra Ravenstein göç kuramını geliştirerek 1885 ve 1889 tarihindeki çalışmaları ile yayınlamıştır (Selim, 2017, s. 44-45).

Göç alanında çalışmalar yapan toplum bilimciler, göçün ortaya çıkışındaki ve etki ettiği sonuçların çeşitliliği bakımından değerlendirme yapıldığında tüm süreci farklılıklarıyla ele alacak ve açıklayacak bir tek göç kuramının bulunmadığı sonucuna ulaşarak çeşitli teoriler geliştirme konusunda çaba sarf etmişlerdir (Unat, 2011, s. 19-21).

Göç teorilerine literatür açısından bakıldığında göç kavramını değerlendiren ilk kişinin İngiliz coğrafyacı Ravenstein olduğu belirtilmektedir. 19.yy'ın son yıllarında gerçekleşen sosyo-ekonomik etkenler Ravenstein'in göç kanunlarının temelini oluşturarak göç kavramını sanayileşme ve kentleşme açısından ele almasına yol açmıştır (Özyakışır, 2013, s. 45).

Ravenstein'e göre göçün oluşması ya da artarak çoğalması iklim, yüksek vergi oranları ve otoriter yasalara elbette bağlıdır. Fakat söz konusu nedenlerin hiçbirisi ekonomik iyileşme arzusu kadar baskın değildir (Yalçın, 2004, s. 26). Ravenstein'e göre göç etme isteğinin temelinde sanayi ve ticari kazanç vardır. Ülkenin bir bölgesindeki iş gücü eksikliğinin nüfusun fazla olduğu bölgeden karşılanması olarak temellendirdiği araştırmasında, göçün kanunlarını 7 (yedi) maddede özetlemiştir (Ravenstein, 1885, s. 198-199). Söz konusu maddeler;

- “Göç ve mesafe: Göçmenlerin çoğu kısa mesafede hareket etmektedirler. Göçün yönü büyük sanayi ve ticaret merkezlerinedir.”

- “Göç ve basamakları: Şehirlerdeki sanayileşme sebebiyle bölgesel olarak yakın olan kırsal alanlardan gelişmiş olan şehirlere göç gerçekleşmektedir. Boşalan alanlar ise çevredeki diğer dezavantajlı bölgelerden gelen insanlarla dolarak göç basamakları oluşturulmuş olur ve tüm ülke geneline yayılır.”

- “Yayılma ve emme süreci: Göçün genişleme süreci ve emilim süreci birbirinden farklı olsa da ortak özellikleri de vardır. Ravenstein'a göre göç, kendi başına bir emel taşımaz yani bireyler sadece göç etmek istedikleri için yer değiştirmezler. Göç edenlerin esas amacı kentte gelişen ekonomik ve ticari faaliyetin getirisinden pay almaktır. Gelişen sanayi sektörü kente gelen göçmenleri emerek sürece dahil eder ve kendisine ivme kazandırır.”

- “Göç zincirleri: Ravenstein göçün zincirleme bir süreç olduğunu belirtir. Her ana göç akımı telafi edici bir karşıt akım yaratır. Göç alan yerler süreç içerisinde göç veren kentler haline gelir.”
- “Doğrudan göç: Göç hareketine uzun mesafe giderek katılan göçmenler tercihen gelişmiş ticaret ve sanayi alanlarına gitmektedirler.”
- “Kır kent yerleşimcileri farkı: Şehirlerde yaşayanlar kırsal alanda yaşayanlara göre daha az göç etme eğilimindedirler.”
- “Kadın erkek farkı: Kadınlar erkeklerden daha çok göç etme eğilimine sahiptirler.” (Ravenstein, 1885, s. 198-199)

Bu çalışmada, bahse konu olan göç kanunlarından özellikle kadınların göç sürecine ilk kez dahil edildiği son kuram irdelenecek ve bu kuramla başlayan sürecin modern dünyaya uzanışı diğer maddeler çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Ravenstein, kadınların yalnızca ev hayatı içerisinde görenlere şaşırtıcı gelebilecek bir şekilde kadınların erkeklerle kıyasla daha fazla göç hareketine katıldığını ifade etmiştir. Kadınlar kırsal bölgelerden şehirlere ev hizmetlerinde çalışmanın yanı sıra üretim amaçlı atölyelerde, mağazalarda vb. çalışmak için de göç etmektedir. 1881’de elde edilen veriler ışığında kadınların doğdukları bölge içerisinde iş aramak için erkeklerden daha fazla göç ettiği ancak erkeklerin uluslararası sınırları geçme konusunda kadınlardan daha cesaretli oldukları çıkarımı yapılmıştır. Sanayileşmiş, demir ve kömür madenciliğinin fazla olduğu merkezlerde erkek emeğine ihtiyaç duyulduğundan kadın emeğine talep fazla olmamaktadır. Diğer taraftan tekstil vb. üretim alanlarında çok sayıda kadına istihdam sağlayan bölgelerde kadın emeğine çok rağbet olduğundan kadınlar başka bir yere gitme konusunda daha az isteklidirler (Ravenstein, 1885, s. 196).

1885 ve 1889 yıllarında yayımlanan “The Laws of Migration” (Göçün Yasaları) isimli makaleleri ile Ravenstein, ilerleyen zamanda ortaya çıkacak olan diğer göç teorilerine öncülük etmiştir. İlk çalışmasında, kadınların erkeklerden daha fazla göç ettiğine; sonraki makalesinde ise bahse konu olan göç kanunlarına

değınmiş ve ilk çalışmasından farklı olarak iki hususta ekleme yapmıştır. Bunlar; göçe sebep olan nedenlerin açıklanması ve göçün sürekliliğine vurgu yapılmasıdır. Ravenstein'in birinci çalışmasında, kadınların erkeklere oranla daha fazla göç ettikleri vurgulanmıştır. İkinci çalışmasında ise mesafe bazlı değerdendirme yapıldığında erkeklerin sınır aşan göçe katılımının fazla olduğu, kadınların ise kısa mesafeli göç hareketine daha fazla katıldıkları vurgulanmıştır. Kadınların göç etmeleri üzerine 1885'te ilk örneklerine rastlanan çalışmalardan sonra kuramsal kısımlarda hemen hemen yok sayıldıkları değerdendirilebilir (Dedeoğlu ve Gökmen, 2020, s. 19).

Göçün nedenleri, süreçleri, sonuçları birbirinden farklılık göstermektedir. Buna bağlı olarak göç disiplinler arası bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunca farklılığı içinde barındıran bir kavramın göç eden kişileri bir veri kabul ederek kadın ve erkek bağlamından ayrı ayrı değerdendirmeyişi büyük bir eksiklik olarak kabul edilmelidir.

Ravenstein'in esas amacı, göç kavramının herkes tarafından kabul gören temel kanunlarını bulmaktır. Onun çalışmalarının literatürde önemli olmasının altında diğer göç teori ve kuramlarının temelini atmış olması yatmaktadır (Yalçın, 2004, s. 22). Söz konusu göç kanunlarına bakıldığında çok yönlü bakış açısıyla göç hareketini açıklamaya çalıştığı görülmektedir. Göçü mesafe bazlı değerdendirmesinin yanı sıra ekonomik, sosyal ve siyasi nedenlerle göçün temellendirilmesi sağlanmıştır. Bunun yanı sıra Ravenstein'in göç teorisinin en önemli özelliklerinden biri çağdaş göç teorilerinin ilk örneklerinden olmasına rağmen göç eden kişileri kadın ve erkek olarak ayrı ayrı değerdendirmesidir. Bu çalışmada kadınların göç hareketi içindeki yerini açıklamada çıkış noktası Ravenstein'in göç kanunları olarak değerdendirilmiştir.

3.Kadınların Göç Hareketlerindeki Yeri

Dünya göç raporu 2024'ün verilerine göre, 2000 yılında 150 milyon olan uluslararası göçmen sayısı 2024 yılına gelindiğinde 281 milyon olarak tespit edilmiştir. 2000 yılında göçmenlerin dünya nüfusuna oranı %2,8 iken 2024 yılında %3,6'ya ilerlemiştir. 281 milyon uluslararası gömenden 135 milyon kadın, 146

milyonun ise erkek göçmenlerden oluştuğu tespit edilmiştir. 28 milyon çocuk, 169 milyon göçmen işçinin olduğu görülmektedir (Dünya Göç Raporu, 2024, s. 10). Dünya sığınmacıların ortalama yarısının ve dünya üzerindeki göç edenlerin yine ortalama yarısının kadınlardan oluşmakta olduğu ifade edilmektedir.

Uluslararası sınırların aşılmasının giderek yaygınlaşması sonucunda sadece ekonomik kaygılarla göç eden erkek ve aileyi temsilen egemenliğin erkekte olduğu düşüncesi ile hareket edilen göç teorileri zamanla işlevsiz hale gelmiştir. Son dönemlerde göçmenlerin eğitim seviyesi yüksek kişilerden oluşması ve kadınların göç sirkülasyonu içerisinde ağırlığını artırması sebebiyle göçmen profili çeşitlenmiştir. Günümüzdeki göç sürecine bakıldığında; kadınlar erkeğe bağlı olarak hareket etmenin ötesinde bireysel olarak göç etmekte ve ulus aşan bir mesafe katetmektedirler. Sonuç olarak kadınlar göç hareketini domine eden bir güç olarak ortaya çıkmaktadır (Dedeoğlu ve Gökmen, 2020, s. 25).

Mirjana Morokvasic (1984) "Göçmen Kuşlar Aynı Zamanda Kadındır" başlıklı çalışmasında yerel üretimin ve çözülen ekonomik sektörlerin kendilerine daha fazla fırsat sunmadığı çevre bölgelerdeki kadınların, aynı zamanda en savunmasız, en esnek ve en azından başlangıçta en esnek olan hazır işgücü arzını temsil ettiğini savunmaktadır. Kadınlar, rekabetçi kalabilmek için yüksek teknoloji endüstrilerindeki en alt tabakadaki ya da emek yoğun olan ve en ucuz emeği kullanan endüstrilerdeki "en ucuz" sektörlerdeki cinsiyet ayrımcılığına uğramış emek piyasalarına dahil edilmişlerdir (Morokvasic, 1984, s. 886). "Kadın her zaman çalışır" (Morokvasic, 1984, s. 888) metninin mimarı Morokvasic'in mevcut bakış açısını değiştirmek üzere önemli bir adım attığı söylenebilir. Öyle ki kadınlar sürekli olarak çalışır ancak bunun bir ekonomik getirisinin olup olmaması sorunu kadından bağımsızdır. Fabrikada ürün üretimi için dikiş yapan kadın bunun karşılığında bir ücret alırken evde yapılan dikiş ekonomik bir getiri sağlamaz. Bu sebeple göçmen kadınların emek piyasasında cinsiyete bağlı olarak adaletsizlikler ve önyargılar yaşadıkları buna bağlı olarak ise göç süreci içinde daha

hassas ve kırılgan bir alanda konumlanmış oldukları ifade edilmektedir (Şensen ve Gençoğlu, 2022, s. 20).

3.1.Düzenli Göçmen Olarak Kadın

Göç eden kişinin kaynak ülkesinden ayrılarak hedef ülkesine varışı, geçiş ülke olarak kullanmasının yasal düzenlemelere uyularak gerçekleştirilmesi olarak ifade edilmekte olan düzenli göç (Göç Terimleri Sözlüğü IOM, 2009, s. 15) uluslararası göç verilerinin en sağlıklı elde edilebileceği alandır. Kaynak ülkede temin edilen pasaport, vize ve çalışma izni gibi dokümanlar ile yasal sınırların geçilmesi söz konusudur. Her ülkenin farklı prosedürleri olmakla birlikte hedef ülkeye ulaştıktan sonraki süreçte ise gerekli ikamet izinlerine başvuru için olanak sağlanmaktadır.

Düzenli göç içerisinde kadın varlığı değerlendirildiğinde sağlık hizmetlerine erişim, uluslararası koruma kapsamında aile birleşimi, eğitim ve çalışma izni gibi sebepler ile başka ülkelere göç eden grup olarak nitelendirmek mümkündür.

Bu kapsamda beyin göçüne değinmekte fayda vardır. Ünlütürk Ulutaş ve Kumaş (2017) çalışmalarında beyin göçünü, kimi yönden nitelikli sayılabilecek bireylerin kendi eğitim ve yeteneklerine göre standartları daha yüksek yaşam koşullarına kavuşmak için bir ülkeden farklı ülkelere göç etmesi olarak belirtmişlerdir. Buna ek olarak 1945 sonrası sanayileşmenin artması ve akabinde yaşanan gelişmelerle birlikte insanların bilime olan merakının artması da beyin göçüne ivme kazandırmıştır (Çetin Aydın, 2021, s. 5). Birçok ülkede kadınların toplumsal hayata dahil olma açısından sorun yaşadığı, eğitim ve mesleki becerilerine uygun alanlarda istihdam edilmesinin zorlaştığı, fırsat eşitliğinin sunulmadığı ve eğitim hakkının kısıtlandığı/menedildiği bilinmektedir. Söz konusu nedenler ile maddi olanak, eğitim, mesleki yeterlilik gibi koşulları sağlayan kadınların beyin göçüne dahil olma sürecini kaçınılmaz hale getirerek tercihten ziyade gerekli kılmaktadır.

Genç nüfusu yetersiz, geniş yüz ölçümüne sahip olan ülkelerin diğer ülkelere kendi işgücünü karşılama isteği göç konusunda oldukça teşvik edici olmuştur. Kadınların çoğunlukta çalıştığı

sağlık departmanı gibi alanlarda nitelikli kadın çalışanların ülkeler arasında yer değiştirmesi desteklenmektedir. Örneğin, uluslararası arenada, hemşirelik oldukça fazla talep edilen meslekler arasında yer almaktadır (Doğanay ve Özdemir, 2007, s. 7-16).

Yükseköğrenim görmüş kadınların göç sürecine katılımı son zamanlarda artmış olmasına rağmen¹ (IOM, 2014) iş sahasına Ünlütürk Ulutaş ve Kalfa (2009) çalışmalarında hala fuhuş ve ev hizmetleri gibi nitelsiz çalışanlara ihtiyaç duyulan iş kollarının ilk sırada geldiğini bildirmektedir (Önder, 2021, s.4(71)). Bu kapsamda, düzenli göçmen kadınların topluma entegrasi daha kolay olmakla birlikte her zaman göç ettikleri ülkelerde nitelikli işlerde boy gösterdikleri söylenemez.

Ravenstein'in göç kanunları göçün düzenli ve düzensiz olması konusunda bir ayırımdan bahsetmemiştir. Ancak kadınların doğdukları bölge içerisinde iş aramak için erkeklerden daha fazla göç ettiğinin belirtilerek yasal sınırlar içerisinde kalan göç olgusuna değindiği değerlendirilebilir. Herhangi bir ulusal sınırın geçilmediği iç göçlerde illegal bir durumdan söz edilemeyeceği için düzenli göçü, Ravenstein'in göç ve mesafe kanunu kapsamında değerlendirmek mümkündür. Bununla birlikte küreselleşen dünya sisteminde kadınların elde etmiş olduğu haklar göz önünde bulundurulduğunda kadının düzenli göç sürecine dahil olmaması imkânsız hale gelmektedir. Bu durum Ravenstein'in ortaya koyduğu yayılma ve emme süreci kanunu ve doğrudan göç ile ilintilidir. Nitekim, doğrudan göç kanununa göre uzun mesafeli göçlerde, bireyler ekonomik gelişim düzeyi yüksek sanayileşmiş ülkeleri tercih ederler ve doğrudan buralarda yaşamayı seçerler. Yayılma ve emme süreci kanununda ise, söz konusu göçmenlerin sanayi ve endüstri sektörünce sisteme dahil edildiği vurgulanmaktadır. Dünya Göç Raporu verilerine göre, sınır aşan göçmen nüfusunun %52'si erkek %48'i kadın olarak ifade edilmektedir (Dünya Göç Raporu, 2020, s. 10). Bu kapsamda, Ravenstein'in kadınların erkeklerle karşılaştırıldığında daha çok

¹ 2001-2011 arasında yükseköğrenim görmüş kadın göçmenlerin sayısı %80 oranında artmıştır (IOM, 2014).

göç etme eğiliminde olduğu tezinin nerdeyse doğrulandığı görülmektedir. Bilindiği üzere Ravenstein, 1885 yılında kaleme aldığı çalışmasında “kadınlar erkeklerden daha çok göç etme eğilimindedir” (Ravenstein, 1885, s. 198-199) maddesine yer vermiştir. Ancak 1889’daki ikinci çalışmasıyla birlikte kadınların kısa mesafeli, erkeklerin ise sınır aşan göçlerde daha ön planda olduğu vurgulanmışsa da güncel veriler ışında kadınların da uluslararası göç söz konusu olduğunda hemen hemen erkekler kadar etkin olduğu söylenebilmektedir.

3.2.Düzensiz Göçmen Olarak Kadın

Düzensiz göçmenler varmayı hedefledikleri ülkenin yasalar ile belirlemiş olduğu yükümlülükleri ve ikamet izni ya da çalışma izni şartlarını taşımamaktadır. Çalışma izni olmadan çalışanlar, vize veya ikamet süresini aşanlar, hiçbir yasal doküman olmadan sınırdan illegal olarak girenler düzensiz göçmen grubunu oluşturmaktadır (Özcan, 2015, s. 27). Genellikle ekonomik olarak daha iyi koşullara sahip olma amacıyla yapılan göç hareketi olarak karşımıza çıkmakta olduğu ifade edilebilir.

Düzensiz göçün yapısı gereği göç yoluna katılanların net sayısı bilinmemekle beraber sayılarının küreselleşen süreç içerisinde her geçen gün arttığını söylemek mümkündür. Ulusal devlet yapısı gereği sınırların korunması kapsamında geliştirilen katı göç politikaları dezavantajlı ülkelerde yaşayan insanların illegal yollara başvurmasına yol açmaktadır.

Göç sürecine dahil olan kadınların ekonomik düzende konumları değerlendirildiğinde, çeşitli hizmet sektörlerinde (Erder ve Kaşka, 2003); imalat atölyelerinde (Dedeoğlu ve Gökmen,2011) ve seks işçisi olarak (Yükseker, 2003; Gülçür ve İlkaracan, 2002) kayıt dışı çalıştıkları görülmektedir (Konukman, 2017, s. 3(54)). Daha ziyade niteliksiz işgücü olarak kullanılan kadın emeğinin, kadının bulunduğu ülkede düzensiz olmasının getirdiği korkuyla birleştğinde ucuz işgücüne evrilmekte olduğu düşünülmektedir.

Ravenstein göç etmenin nedenlerini sıralarken iklimin olumsuzluğuna, ağır vergilere ve baskı unsuru olan yasalara değinmekle birlikte en önemli göç etme unsuru olarak ekonomik

koşulların iyileştirilme isteği olduğunu vurgulamıştır. Bu sebeple iş imkanlarının daha fazla olduğu bölgelere yapılan göçler temellendirilmeye çalışılmıştır. Göç Yasalarında belirtildiği gibi “Göç hareketine uzun mesafe giderek katılan göçmenler tercihen gelişmiş ticaret ve sanayi alanlarına gitmektedirler.” (Ravenstein, 1885, s. 198-199). 2019 yılında yapılan çalışmada uluslararası – uzun mesafede göç eden kişilerin üçte ikisi olarak ifade edilen 176 milyon kişinin ekonomik olarak yüksek refah sahibi ülkelerde bulundukları görülmüştür. Kadın ve erkeklerin çalışma amaçlı göç içerisindeki yerine bakıldığında 96 milyon erkek (%58) ve 68 milyon kadın (%42) olduğu ifade edilmektedir (UN DESA, 2019). Her ne kadar göç, işgücü kapsamında erkek temelli olsa da değişen ve gelişen dünya sisteminde kadının varlığı göç sürecinde de belirgin hale gelmiştir. İşgücü piyasasının çeşitlenmesi, eğlence sektörünün gelişimi, geleneksel ev hizmetlerinde kadına duyulan ihtiyacın artması kadına yeni iş imkanları sunmaktadır. Bu kapsamda Ravenstein'in göç kanunlarında kadın göçünü ön plana aldığı çalışmasının yerinde olduğu söylenebilir. Kadınların da istihdam amaçlı göç etme iradesinin erkekler kadar yüksek olduğu ortaya konulan veriler ışığında ifade edilebilmektedir.

3.3.İnsan Ticaretine Konu Olan Kadın

İnsan ticareti, yasa dışı yollardan insan geçişlerine öncülük etmek, insanları kandırarak sahtekarlık yapmak, kişileri isteği dışında hareket ettirmek, cinsel istismar ve iyi niyetin kötüye kullanılması vb. kanunsuzlukları bünyesinde barındırır. İnsan ticaretine konu olan bireylerin çoğunluğu kadındır. Nitekim Birleşmiş Milletlere bağlı olarak faaliyet gösteren Uyuşturucu ve Suç Ofisi'nin (UNODC) Küresel İnsan Ticareti raporuna (2016) göre tespiti gerçekleştirilen mağdurların yüzde 79'unun kadın ve çocuklardan oluştuğu bildirilmiştir. Söz konusu raporda, uluslararası düzeyde beş yüzü aşkın insan ticaretine konu suçun oluştuğu, insan ticaretine konu olanların %42'sinin menşe ülkesinde yaşayan mağdurlar olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra yalnızca Batı ve Güney Avrupa'da yüz otuz yedi farklı milletten geldiği anlaşılan insan ticaretine konu olan mağdur bulunduğu bildirilmiştir. Bu veriler ışığında, insan ticaretine konu olan bireylerin yüzde 79'unun kadın ve çocuklardan oluştuğunu

ve sadece Batı ve Güney Avrupa gibi dar bir alanda insan ticaretine konu olan mağdurların, 137 farklı menşe ülke mensubu olmaları birlikte değerlendirildiğinde, kadın faktörünün göç hareketliliğinde yadsınamaz bir ana karakter olduğu söylenilebilir.

Kadınların sahip olduğu toplumsal cinsiyet yükümlülüklerinin yanında yaygın olarak kadına bakış açısı, kadını değersiz kılma ve bedeni üzerinden nemalanma isteğinin kadın aktörü, insan ticareti mağduriyetinin temel ögesi haline getirdiği gözlemlenmektedir.

Bununla birlikte, son yıllarda uygulanan göç alanında kısıtlayıcı olan siyasi yaklaşımlar, kadınların uygulamada olmayan yollara ve üçüncü şahıslara başvurmasına yol açmıştır. Bu durumda kadınları yasadışı yollardan ülkeye getiren üçüncü şahıslar verdikleri hizmet karşılığında kadınları isteği dışında çalıştırma veya seks karşılığı kazanç elde etme hususunda kullanma yetkisini kendilerinde hak görebilmektedir (Tepecik, 2013). Ayrıca, seks işçiliğinin kadınlara yönelik yaygın bir çalışma alanı olduğu değerlendirilmektedir. Ekonomik ve yaşam şartlarını iyileştirmek için nispeten daha gelişmiş ülkelere göç etmeyi hedefleyen kadınlar, maalesef çeşitli art niyetli birey ya da kuruluşlar nezdinde açık hedef konumunda görülebilmektedir. İnsan ticaretine konu olan mağdurların fuhuşa sürüklenmesi kaçınılmaz süreçlerden biri olarak değerlendirildiğinde kadın faktörünün insan ticaretinde ne denli etkin olduğu görülür.

Ravenstein'a göre "şehirlerde yaşayanlar kırsal alanda yaşayanlara göre daha az göç etme eğilimindedirler." (Ravenstein, 1885, s. 198-199). Kadınlar ise kırsal alandan kentlere hem ev içi hizmetlerde çalışma sebebiyle hem de tekstil gibi üretim atölyelerinde çalışmak üzere göç etme eğilimindedirler. Bu sebeple insan ticaretine konu olan kadınların tacirler tarafından kolaylıkla hizmet sektöründe çalıştırılacakları umuduyla göç sürecine dahil edildikleri ifade edilebilmektedir.

Bunun yanında, Ravenstein erkeklerin uluslararası sınırları aşarak bir başka ülke sınırına girme konusunda kadınlardan daha cesaretli olduklarını belirtmiştir. Bu sebeple kadınlar uluslararası göç konusunda yol gösterici ve yardımcı olacak birilerine daha fazla ihtiyaç duymaktadır. İnsan tacirlerinin ise bu noktada

devreye girerek kadın emeğini istismar etme eğiliminde olabileceği çıkarımının yapılabileceği değerlendirilmektedir.

3.4.Uluslararası Korumaya Konu Olan Kadın

En geniş tanımıyla uluslararası koruma, bireyin vatandaşlık bağı ile bağlı olduğu ülkenin sağlayamadığı korumanın, başka bir devlet tarafından uluslararası geçerliliği olacak şekilde şahsa sağlanması (Öztürk, 2015, s. 27) olarak belirtilebilir.

Dünya göç raporuna göre 2020 yılında dünyadaki mülteci sayısı 26 (yirmi altı) milyona yakındır. BMMYK 20,4 milyon kişiyi mülteci olarak kabul etmiştir. 5,5 milyon kişi ise dar bir tanımına sağlayan Filistinli mültecilerden oluşmaktadır. Ayrıca uluslararası koruma talebinde bulunmuş ancak mülteci statüsü halen tanımlanmamış 3,5 milyon kişi olduğu ifade edilmektedir (Dünya Göç Raporu, 2020, s. 3).

Cox ve Pawar (2006) çalışmalarında, uluslararası sözleşmelerde koruma esasında cinsiyet belirtilmediği ancak kısmen dezavantajlı olan gruplardan kadın ve çocukların daha çok etkilendiği gerçeğini vurgulamışlardır (Valtonen, 2016, s. 5). Kadınlar göç sürecine toplumsal cinsiyet rollerinin getirdiği yükümlülüklerle dahil olurlar. Göç sürecinin ağırlığı ve kadın olmanın getirdiği mağduriyeti bir arada yaşamaları nedeniyle kadınlar erkeklere göre daha zor durumda kalmaktadırlar (Sam, 2006, s. 408).

Ravenstein göçün nedenleri ve yoğunluğunun artmasında baskıcı yasaların varlığından söz etmektedir. Bu sebeple kaynak ülkede yasalarda güvence altına alınmamış bir devlet koruması bulunmadığında insanların göç etme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Göç veren menşe ülkelerde kadınlar üzerine savaşların getirdiği mağduriyet, eğitime erişimin kısıtlı olması, erken evliliklerin yaygınlığı, toplumsal cinsiyet eşitliğinin yasalarla korunmaması, iş olanaklarının kadınlar açısından dezavantajlı olması, sağlık hizmetlerine erişimin kısıtlı olması ve toplumsal/siyasal baskı ve sıkıntılar kadınları başka ülkelerde uluslararası koruma aramaya iten nedenler arasında yer almaktadır. Erkeğin refakatinde uluslararası koruma talebinde bulunan kadınlar olduğu gibi tek başına birey olarak başvuru

sahibi olma hakları da yasalarla korunmuş ve bu süreç ana karakter olarak karşımıza kadını çıkartmıştır. Bu yüzden uluslararası koruma sözleşme ve yasalarının konuya cinsiyetsiz yaklaşımı kadınların sahada yer almasına ve yasal zeminde göçün bir parçası olmasına büyük katkı sağlamıştır.

Sonuç

Göç serüveninin temel kahramanlarından biri olan kadın uzun yıllar boyunca alan araştırmalarına dahil edilmemiştir. Erkek egemen toplumların dayatmasına maruz kalan kadın, erkeğin varlığıyla vücut bulabilmiş tek başına birey olarak göç olgusunun içerisinde uzunca bir süre yer edinememiştir. Ravenstein, 1885'te ve 1889'da yayımlanan "The Laws of Migration" (Göçün Yasaları) başlıklı göç teorilerinin temelini oluşturan makaleleri kadının varlığının gün yüzüne çıkmasında oldukça etkili bir rol oynamıştır. Ravenstein ilk çalışmasında, kadınların erkeklere oranla daha fazla göç ettiklerini vurgulanmıştır. İkinci çalışmasında ise mesafe bazlı değerlendirme yapıldığında erkeklerin sınır aşan göçe katılımının fazla olduğu, kadınların ise kısa mesafeli göç hareketine daha fazla katıldıkları vurgulanmıştır. Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda sınır aşan göçmenlerin çoğunluğunun erkek olması olağan bir tutumdur. Nitekim, savaş ve iç karışıklıklar, göç yolunda yaşanabilecek taciz, tecavüz, açlık ve yoksulluk gibi etkenlerin kadınları daha fazla etkileyeceği yadsınamaz bir gerçektir. Buna rağmen globalleşen dünya sistemine kadınlar çok çabuk entegre olarak göç serüvenine katılmakta gecikmemiştir. Dünya Göç Raporu 2024'ün verilerine göre, 281 milyon uluslararası göçmenden 135 milyonu kadındır. Elde edilen bu veriler 1800'lü yıllarda çalışma yapan Ravenstein'in göç olgusunda kadınların da var olduğunu ve erkeklerden daha çok göç ettiklerini savunduğu tezlerini neredeyse doğrular niteliktedir. Dünya genelinde 281 milyon uluslararası göçmenin 135 milyonunun kadın olması yaklaşık olarak göçmenlerin yarısına yakınının kadın olduğunu gösterir. Kayıtlı olan göçmen verileri dışında göçe dahil olan ancak bilinmeyen ve tahmin edilemeyen kitlenin sayısı da göz ardı edilmemelidir. Üstelik Ravenstein'in teorisi ulus aşan göç olaylarından ziyade kadınların ülke içerisinde daha fazla göç ettiği ve sınır aşan göçlerde

erkeklerin oranının kadınlara nazaran daha yüksek olduğu yönündedir. Günümüz küresel dünyasına baktığımızda ise Ravenstein'in teorilerinin her ikisinde de göçe dahil olanların çoğunluğunun kadınlardan oluşması da an meselesidir.

Uluslararası sınırların aşılmasının giderek yaygınlaşması sonucunda sadece ekonomik kaygılarla göç eden erkek ve aileyi temsilen egemenliğin erkekte olduğu düşüncesi ile hareket edilen göç teorileri zamanla işlevsiz hale gelmiştir. Tüm dünyanın küresel bir köy haline geldiği iç çatışmalar, savaşlar, ekonomik kaygılar ve iklim krizleri gibi sebeplerin zenginliği ile ülke içinde ve ülkeler arası göç etme eyleminin ivme kazandığı görülmektedir. Göç etme nedenleri kadın ve erkeler arasında benzer başlıklar altında toplanmış olsa da göçün etkileri bakımından her iki grubun aynı zorlukları yaşamadığı öngörülebilir bir gerçekliktir. Göç eden kadın anne ve eş kimliğini yanında taşıyarak yeni yere uyum sağlamak zorunda kalmaktadır. Bu sebeple erkeklere oranla daha düşük ücretli ve güvencesiz işlerde çalışmak zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Kadınlar uluslararası göç hareketinde ekonomik ve cinsel sömürü konusunda daha kırılgan bir durumda olmaktadır. Örneğin, daha ziyade düzensiz göçün içerisinde yer alan insan ticareti konu bakımından kadınların çoğunlukla mağdur olduğu bir olgu haline gelmiştir.

Kadınların başat güç olarak göç hareketlerine dahil olması zaman içerisinde kaçınılmaz bir süreç olmuştur. Dünya üzerinde göç edenlerin ortalama yarısının kadın olduğu çeşitli çalışmalarda ifade edilmektedir. Zamanla erkek egemen kavramların kırılması, eğitim seviyesinin yükselmesi vb. nedenler göçün ekonomik ve zorunlu olması algısını yıkmış, göçün nedenlerinin çeşitlenmesini sağlayarak kadınları da göç sirkülasyonunun içerisine dahil etmiştir. Kadın artık göç hareketliliğinde birey olarak varlığını kabul ettirmiştir. Gerek düzenli gerekse düzensiz göç hareketleri içerisinde başat güç olarak bulunan kadın, erkeğin gölgesinde hareket etme zorunluluğundan kısmen de olsa kurtularak uluslararası akademik çalışmalarda yerini almaya başlamıştır.

Kadınlar çeşitli nedenlerle hiç şüphesiz daha iyi bir yaşam için göç etmektedir. Kadınlar, göç ettikleri ülkelerde özellikle hizmet ve ev işi sektörlerinde boy göstermektedir. Uluslararası Çalışma

Örgütü Raporu'na göre dünya genelinde ev işçisi sayısının %17,2'sinin göç eden insanlardan oluştuğu belirtilmektedir. Yine Göçmen İşçiler Küresel Tahminleri Raporu'na göre bu göç edenlerin ise yüzde 73,4'ünün kadın olduğu bildirilmektedir.

Küresel dünya sisteminde eğlence ve seks sektörünün ivme kazanması da kadınlara iş imkânı ya da ihtimali sunmaktadır. Bununla birlikte gerekli eğitim ve mesleki yeterliliğe sahip grupların nitelikli işlerde çalıştığı da görülmektedir. Düzenli göçmen kadınların yaşam şartları ve topluma entegrasi daha kolay olmakla birlikte düzensiz göç içerisinde yer alan kadınların ise insan ticaretine konu olma riski oldukça fazladır. Resmi prosedürleri sağlayamayanların başvurduğu illegal yollar neticesinde maalesef art niyetli kişi ya da kurumlarca kadın emeği ve bedeni potansiyel kazanç kaynağı olarak değerlendirilebilmektedir. Çeşitli çalışma ve raporlarda insan ticareti mağdurlarının çoğunlukla kadınlardan oluşmasının ana sebebi şüphesiz ki bu bakış açısidir. Bulunduğu ülkede kayıt dışı olmanın getirdiği korkuyla beraber kadınlar zorla çalıştırılabilmekte ya da niteliksiz, ucuz işgücü olarak kullanılabilmektedir. Bununla birlikte kendi ülkesinde gerekli korumayı sağlayamayan kadınların başvurduğu ve başka ülkenin korumasını talep ettiği durumlar da mevcuttur. Uluslararası koruma düzenlemeleri, cinsiyetsiz bir yaklaşım sergilemekle birlikte kadını daha kırılgan grup olarak nitelendirmekte ve kısmen de olsa pozitif ayrımcılık yapmaktadır. Aile içerisinde bir fert olarak başvurabileceği gibi kendi isteğiyle birey olarak da bu haktan yararlanabilmektedir. Uluslararası koruma düzenlemelerinin yaygınlaşması kadının yasal zeminde göç serüvenine dahil edilmesinde önemli katkılarda bulunmuştur.

Ravenstein ile başlayan kadınların göç serüveninin gelişimi şüphesiz ilerleyen zamanlarda da devam edecektir. Erkek egemen toplum görüşlerinin zayıflaması, dünyanın süreç içerisinde küçük bir köy haline gelmesi, kadına bakış açısının bireyselleşmeye başlaması ve bu alanda yasalarla koruma altına alınan cinsiyet eşitliğinin sağlanması kadını uluslararası arenada görünür hale getirmiştir. Toplumun biçtiği geleneksel rollerin dışında var olan kadının göç etme konusunda en az erkekler kadar istekli ve

katılımcı olduğu görülmektedir. Bireyselleşen kadın, yaşam şartlarını iyileştirebilmek adına göç yoluna kendi isteğiyle katılabilir ve alan çalışmalarında istatistiksel verilerin ana karakterinden birisi haline gelebilir konuma erişmiştir. Her ne kadar göç, erkeğe nazaran kadın için daha çetrefilli ve meşakkatli bir süreç olsa da kadının bu yolda yürüyenler arasındaki bir yolcu olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

- Abadan Unat N. (2006). *Bitmeyen göç-konuk işçilikten ulus-ötesi yurttaşlığa*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Barın, H. (2015). Türkiye'deki Suriyeli kadınların toplumsal bağlamda yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *Göç Araştırmaları Dergisi*, (2), 10-56.
- Bakewell, O. (2015). Göç kuramında yapı ve fail kavramları üzerine bazı görüşler. *Göç Araştırmaları Dergisi*, (2), 188-2018.
- Biehl, K. ve Danış, D. (2020). Toplumsal cinsiyet perspektifinden Türkiye'de göç araştırmaları. https://sugender.sabanciuniv.edu/sites/sugender.sabanciuniv.edu/files/2021-09/toplumsal_cinsiyet_perspektifinden_turkiyede_goc_arastirmalari.31.03.2020.pdf.
- Buz, S. (2007). Göçte kadınlar: Feminist yaklaşım çerçevesinde bir çalışma. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 18(2), 37-50.
- Cox, D. and Pawar, M. (2006), *International social work: Issues, strategies and programs*. Sage Publications Inc.
- Çetin Aydın, G. (2021). Toplumsal etkiler bağlamında uluslararası emek göçü. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 2(1), 1-17.
- Erder, S. ve Kaşka, S. (2003) *Irregular migration and trafficking in women: The case of Turkey*. IOM.
- Etiler, Nilay ve Kuvvet Lordoğlu (2010). *Göçmenlerde sağlık sorunları: Ev hizmetlerinde bir alan araştırması*. Sosyal

Haklar Ulusal Sempozyumu II Bildiriler, 93-118. İstanbul: Petro İş Yayını.

Dedeoğlu, S. ve Gökmen, Ç. E. (2020). Göç teorileri, göçmen emeği ve entegrasyon: Kadınların yeri. *Türkiye’de Göç Araştırmaları*, 18, 4-37.

Dedeoğlu, S. ve Gökmen, Ç. E. (2011). *Göç ve sosyal dışlanma: Türkiye’de yabancı göçmen kadınlar*. Efil Yayınevi.

Doğanay, H., Şahin, İ. F., ve Özdemir, Ü. (2007). Feminist coğrafya ve kadın göçmenler. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 12(17), 7-16.

Dünya Göç Raporu (2020).URL: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2020-turkish-chapter-1>.

Dünya Göç Raporu (2022). URL: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022-chapter-2>.

Dünya Göç Raporu (2024). URL: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2024>.

Gülçür, L. ve İlkaracan, P. (2002). *The "Natasha" experience: migrant sex workers from the former Soviet union and eastern Europe in Turkey*. Women’s Studies International Forum 25, no.4: 411-421.

International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü). URL: <https://www.ilo.org/tr/resource/ilo-kuresel-yabanci-gocmen-isci-tahminleri-sonuclar-ve-metodoloji-yonetici>

International Organization for migration (Uluslararası Göç Örgütü) (2009), Göç Terimleri Sözlüğü, Cenevre: IOM, Yayın No: 18.

Kaya Pir A. ve Güler C. (Ed.) (2017). *Uluslararası emek göçü: göç kavramı, türleri, nedenleri ve sonuçları. Uluslararası sosyal politika teorisi, normlar, kurumlar, sorunlar ve güncel gelişmeler*. Umuttepe Yayınları.

- Koçak, Y. ve Terzi ,E. (2012). Türkiye’de göç olgusu, göç edenlerin kentlere olan etkileri ve çözüm önerileri. *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 163-184.
- Konukman, A. (2017). Türkiye’de kağıtsız göçmen kadınlar ve sosyal hizmetler. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 3(54), 1299-1316.
- Lecaj, F. (2019). Küreselleşme göç ve kadın. *Uluslararası Beşerî ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, 3(1), 49-58.
- Morokvašić, M. (1984). Birds of passage are also women.... *International migration review*, 18(4), 886-907.
- Övünç Öztürk N. (2015). *Mültecinin hukuki statüsünün belirlenmesi*. Seçkin Yayıncılık.
- Önder, F. (2021). İstanbul’da evde bakım hizmetlerinde çalışan göçmen kadınlar ve ev sahipleri: *Mikro-siyaset pratiği olarak duygulara bakmak*. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 4(71), 2903-2934.
- Özcan, N. Ş. (2015). Düzensiz göç üzerine bir inceleme: Küresel dinamikler, ulus-devletler, göçmenler. *İdealkent*, 6(15), 22-39.
- Özcan, E. D. E. (2017). Çağdaş göç teorileri üzerine bir değerlendirme. *İş ve Hayat*, 2(4), 183-215.
- Özyakışır, D. (2013). *Göç: kuram ve bölgesel bir uygulama*. Nobel.
- Ravenstein, E. G. (1885). The laws of migration. *Royal Statistical Society*, 48(2), 167-235.
- Ravenstein, E. G. (1889). The Laws of Migration. *Journal of The Royal Statistical Society*, 52(2), 241-305.
- Selim, S. (2017). Türkiye’de göç kadınlaşıyor mu? Ekonometrik bir analiz. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 43-63. DOI: 10.30803/adusobed.322192
- Şeker, D. (2016). Göç Sürecinde Kadın. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(01), 199-214.

- Şenses, N., ve Gençoğlu, F. (2022). Türkiye'deki Göç Araştırmalarında Göçmen Kadın Öznelliği Tartışmaları. *Fe Journal: Feminist Critique/Fe Dergi: Feminist Elestiri*, 14(2). 16-32.
- Tekin, U. (2007). Avrupa'ya göç ve Türkiye. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (37), 43-56.
- Tepecik, Filiz (2013). İnsan ticaretinin ekonomik ve hukuki boyutları. *International Conference on Eurasian Economics*. 915-923.
- United Nations Department of Economic and Social Affairs, (2019).URL:https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/docs/MigrationStockDocumentation_2019.pdf.
- United Nations High Commissioner for Refugees, (2013). URL: <https://www.unhcr.org/resettlement-handbook/3-resettlement-submission-categories/3-4-women-and-girls-at-risk/>.
- United Nations Office on Drugs and Crime, (2016). URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/glotip/2016_Global_Report_on_Trafficking_in_Persons.pdf
- Ünlütürk Ulutaş, Ç. ve Kalfa, A. (2009). Göçün kadınlaşması ve göçmen kadınların örgütlenme deneyimleri. *FE Dergi* 1(2), 13-28.
- Valtonen, K. (2016). *Social work and migration: Immigrant and refugee settlement and integration*. Routledge.
- Yalçın, C. (2004). *Göç sosyolojisi*. Anı Yayıncılık.
- Yükseker, D. (2003). *Laleli-Moskova mekiği: kayıtdışı ticaret ve cinsiyet ilişkileri*. İletişim Yayınları.
- World Health Organization, (2022). URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240054462>.
- Williams, L., Coşkun, E., & Kaşka, S. (2020). Women, migration and asylum seeking in Turkey: research, policy and

practice. women, migration and asylum in Turkey:
*Developing Gender-Sensitivity In Migration Research, Policy
And Practice*, 1-17.

Işık, İ. Budak, H. (2025). Savatra Antik Kenti Mozaikli Kilise Apsis ve Çevresinde Bulunan Bir Grup Mezar Örneği. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 10 (17), s. 90-111

Savatra Antik Kenti Mozaikli Kilise Apsis ve Çevresinde Bulunan Bir Grup Mezar Örneği

A Group Of Tombs Found In The Mosaic Church Apsis And Its
Surroundings Of The Ancient City Of Savatra

Doç. Dr. İlker IŞIK*

Selçuk Üniversitesi

ilkerarkeo26@gmail.com

Hüseyin BUDAK**

Selçuk Üniversitesi

huseyinbudak26@gmail.com

Öz

Bu makalede, 2022-2023 yılları arasında Savatra Antik Kenti'nin mozaikli kilise apsisi ve çevresinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda tespit edilen mezar yapılarını incelemek amaçlanmıştır. Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen üç nefli bazilika planlı olduğu anlaşılan kilisenin apsis ve güneydoğu bölümünde yoğunlaşmış olup bu alan mezar tiplerini genel hatlarıyla değerlendirmek amacıyla incelenmiştir. Mezarların genel planı, örme taş ve tuğla tekniğiyle inşa edilmiş basit mezar yapılarından oluşmaktadır. Bu mezarlar arasında, fetüslerden erişkin olmayan bireylere kadar farklı yaş gruplarına ait olan mezarlar tespit edilmiştir. Ayrıca bazı mezarlarda birden fazla gömü gerçekleştirilmiş ve üst üste defin uygulamalarına rastlanılmıştır. Apsis içerisinde 18 adet, güney kısmında da 24 adet narteks duvarının kuzeyinde kalan duvar kalıntısının bitişiğinde de 1 adet olmak üzere toplamda 43 adet doğu-batı doğrultulu mezar belirlenmiş olup buluntular arasında sikke ve yüzük gibi buluntular yer almaktadır. Bu mezar yapıları ve buluntular, dönemin ekonomik, sosyal ve dini inanışları hakkında bilgi sunarken, Savatra Antik Kenti'nin Erken Bizans Dönemi demografik yapısı ve gömü gelenekleri hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır.

* ORCID: 0000-0003-4510-6100

** ORCID: 0009-0008-2405-5408

Anahtar Sözcükler: Savatra, Nekropol, Lykaonia, Erken Bizans Dönemi, Ölü Gömme Geleneği.

Abstract

This study aims to examine the burial structures identified during the archaeological excavations conducted between 2022 and 2023 in the mosaic-floored church apse and its surroundings in the ancient city of Savatra. The excavations focused primarily on the apse and southeastern part of the church, which has been identified as a three-aisled basilica-plan structure dated to the Early Byzantine Period. The burial structures in this area have been analyzed to evaluate the general characteristics of the grave types. The graves mainly consist of simple structures built using stone and brick masonry techniques. Among these, burials belonging to different age groups, ranging from fetuses to non-adult individuals, have been identified. Additionally, some graves contain multiple interments, revealing evidence of superimposed burials. A total of 43 east-west oriented graves were documented, with 18 graves inside the apse, 24 graves in the southern part, and one grave adjacent to the wall remains located north of the narthex wall. Among the findings, coins and rings were recovered. These burial structures and associated artifacts provide insights into the economic, social, and religious beliefs of the period, while also offering significant information about the demographic structure and burial traditions of the Early Byzantine Period in the ancient city of Savatra.

Keywords: Savatra, Necropolis, Lycaonia, Early Byzantine Period, Burial Tradition.

Giriş

Lykaonia Bölgesi sınırları içerisinde günümüz Konya ili, Karatay ilçesine yaklaşık 60 km mesafede olan Savatra Antik Kenti Yağlıbayat Mahallesi sınırları içerisinde bulunmaktadır (Bildirici, 2009, s. 209; Işık, 2018, s.194; Büyükaslan-Işık, 2023, s.2). Roma Döneminde Galatia ve Lykaonia Bölgesi sınırlarında kalan kent, iki bölge arasında önemli bir geçiş yolu olarak stratejik öneme sahip olmuştur (Kadioğlu, 2009, s.23; Kaya, 2000, s.164; Mitchell, 1993 II, s.155; Belke-Restle, 1984, s.101; Işık, 2018, s.195). Antik kaynaklardan elde edilen bilgiler ile 2021 yılından itibaren gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sırasında tespit edilen bulgular bir arada değerlendirildiğinde Savatra Antik Kenti'nin Roma Dönemi'nde görkemli kamusal yapılara sahip ve Galatia-Lykaonia sınır hattında stratejik bir konumda bulunan askeri üs görevi üstlenen kent olduğu anlaşılmaktadır (Işık, 2018, s.195). Kazı çalışmalarıyla ortaya çıkartılan yapı kalıntıları ile bölgede tespit edilen epigrafik örnekler de bu düşüncüyü desteklemektedir. Savatra Antik Kenti'nde yapılan kazı çalışmalarında ortaya

çıkartılan en önemli yapılardan biri mozaik tabanlı kilisedir. Bahsedilen kilisenin bulunduğu alan Yağlıbayat mahalle mezarlığının batı yönünde bulunan Savatra Höyüğü'nün tam doğusunda günümüz sağlık ocağının tam arkasında 2022 yılında Konya Koruma Kurulu tarafından tescillenmiştir. Alanda gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmaları sırasında mozaik taban tespit edilmiştir. Tespit edilen mozaik tabanın yapılan çalışmalar sonucunda kiliseye ait olduğu anlaşılmıştır. Kilise mimarisi, Hristiyanlığın ilk dönemlerinden itibaren ibadet mekânlarının inşasıyla şekillenmeye başlamıştır (Aybek-Arslan, 2020). Erken Hristiyanlık Döneminde, Roma bazilikaları örnek alınarak üç nefli, ahşap çatılı ve apsisli yapılar inşa edilmiştir (Mitchell, 1993). Bu bazilikalar, cemaatin toplanma alanı olarak hizmet etmiş ve litürjik ihtiyaçlara göre düzenlenmiştir (Snively, 1984). Bizans Döneminde, merkezi planlı kiliseler yaygınlaşmış; kubbe, narteks ve pastoforyum gibi mimari unsurlar öne çıkmıştır (Aydın-Zoroğlu, 2016). Bu dönemde, kiliseler sadece ibadet mekânı değil, aynı zamanda siyasi ve kültürel gücün simgesi olarak da inşa edilmiştir (Işık, 2018). Bahsedilen kilise Erken Bizans döneminde yaygın olarak tercih edilen üç nefli bazilikal planda inşa edilmiştir. Tahrip edilmiş durumda olan bu kilisenin taban mozaikleri ve mimari plastik öğeleri, Erken Bizans Dönemi süsleme sanatının özelliklerini yansıtmaktadır. Kiliseyi önemli kılan bir diğer unsur ise, bu çalışmanın da konusu olan mezar yapılarının varlığıdır. Mezar yapıları ilk olarak 2022 yılında yapılan kazı çalışmaları sırasında kilisenin doğusunda ve apsis olarak adlandırılan kutsal alanında tespit edilmiştir. 2023 yılında ise bahsedilen mezar yapılarının devamını tespit etmek amacıyla çalışma alanı genişletilmiştir. Bu kapsamda kilisenin güneyinde de benzer mezar örneklerinin varlığı tespit edilmiştir. Savatra Antik Kenti'ndeki höyük üzerinde 2024 yılında yapılan kazı çalışmalarında kilise olduğu değerlendirilen yapının içerisinde de mezarlarla karşılaşılmıştır.

2022 yılında yapılan çalışmalarda kilisenin apsis bölümünde tespit edilen nekropol alanında yapılan çalışmalar sırasında apsisin tamamen tahrip edildiği ve nekropol alanının kilisenin kullanım dışı kaldıktan sonra oluşturulduğu tespit edilmiştir. Apsis alanında

yapılan kazı çalışmaları esnasında 18 adet mezar tespit edilmiştir. 2023 yılı kazı çalışmalarında ise kilisenin güneyinde 25 adet mezar açığa çıkartılmıştır. Nekropol alanında 2022-2023 kazı sezonunda toplam 43 adet mezar ortaya çıkartılırken bu mezarların 27 tanesinde tekil gömü işlemleri yapılmış, diğer 9 adet mezarda ise çoklu gömü örnekleri ile karşılaşmıştır. Kalan 8 adet mezar ise tamamen tahrip edildiğinden tekil ya da çoklu gömü biçimine sahip olduğu bilinmemektedir. Nekropol alanında bulunan mezarların büyük çoğunluğunun yetişkin olmayan bireylere ait olduğu değerlendirilmektedir. Bu çalışmamızda kilise apsisi ve çevresindeki mezarların genel özellikleri incelenerek dönemleri, tipleri ve yapı malzemeleri ele alınarak tarihlleme ve tipoloji önerisi verilecektir.

1. Savatra Kilise Apsisi ve Çevresinde Çıkan Mezar Yapıları

Savatra Antik Kenti'nde 2022-2023 yılları arasında gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda üç nefli bazilikal planlı ve mozaik tabanlı bir kilise tespit edilmiştir. Tespit edilen kilisenin apsis kısmı tahrip edilerek bir nekropol alanına dönüştürüldüğü gözlemlenmiştir (Resim 1,2,3).

Resim 1

Alanın Genel Görüntüsü

Resim 2

Mozaikli Alanın Görüntüsü

Resim 3

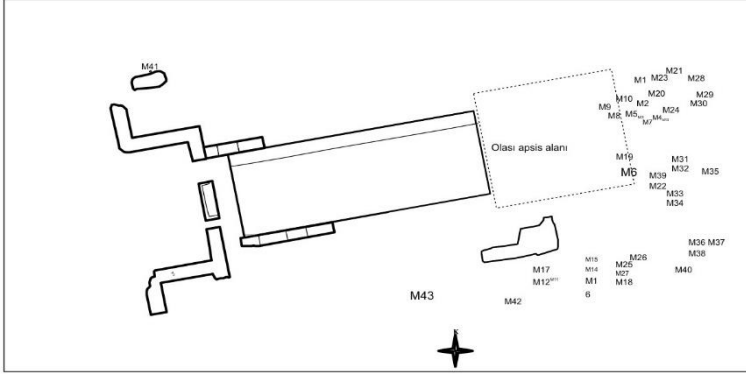
Mozaiklerin Görüntüsü

Bu alanda yapılan kazı çalışmaları sırasında kilisenin doğusunda bulunan kısımda 18 adet, güneydoğu kısmında 24 adet narteks duvarının kuzeyinde yer alan duvar kalıntısının kuzey bitişiğinde ise 1 adet olmak üzere toplam 43 adet mezar ortaya çıkartılmıştır (Çizim 1).

Çizim 1

Kilise Planı ve Mezarlar

Kilise tabanında bulunan mozaik süsleme örnekleri M.S. 5. yy. olarak değerlendirilmektedir. Bu bakımdan tespit edilen mezar yapıları M.S. 5. yy. sonrasına ait olmalıdır. Nekropol alanındaki gömü biçimleri ve mimari üslup incelendiğinde ise yukarıda da belirttiğimiz üzere Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmesi muhtemeldir. Kilise içerisinde açığa çıkartılan nekropol alanı Savatra'nın Erken ve Orta Bizans evresine ait olan gelenekleri anlamamız açısından önemli veriler sunmaktadır. Mezarların tamamı doğu-batı uzantılı, genellikle basit usul olarak da bilinen taş örme ve kiremit mezar tiplerinde inşa edilmiştir. Bizans Dönemi'nde yoğun olarak kullanılan basit usul mezar örnekleri halkın sosyal ve ekonomik yapısı hakkında da bizlere önemli ipuçları vermektedir. Savatra Kilisesi nekropol alanında bulunan kiremit mezar örneklerinin bir benzeri Kirazlıdere (Amasya) kazılarında da bulunmuştur (Uz-Alpaslan, 2018; 126). Bu tür mezar yapım maliyetinin daha düşük olması, bölgede tercih edilmesini sağlamıştır. Basit taş örgü mezarlarının Anadolu'da bulunan diğer örnekleri de Hadrianopolis, Amasya Boztepe Mezar Şapeli, Tios Kilise A ve Balatlar yapı kompleksindeki kilise mezarlıklarında yoğun bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir (Gür, 2015, s.120-128; Soylu Yılmaz, 2021, s.140-174; Verim, 2022, s.101; Verim, 2022, s.643). Kilise içerisine yapılan intremural gömü biçimine ait Anadolu'da başka örnekler de bulunmaktadır. Bahsedilen kilise içi mezar yapıları için Arvalya Bazilikası, Kütahya Tokul Kilisesi,

Yalvaç Aedilicus Kilisesi, Niğde Kontantin ve Helena Kilisesi, Anadolu dışındaki Mariolata Kilisesi, Stobi Piskoposluk Kilisesi, Kodratos Bazilikası, Kraneion Bazilikası ve Atina Ilissos Bazilikası'nda tespit edilen mezar yapıları örnek gösterilebilir. Basit usul mezar örnekleri içerisinde Savatra Antik Kenti'nde en çok tercih edilen mezar tipi basit taş örgü mezardır (Snively, 1984, s.146-164; Mailis, 2011, s.307-318; Türktüzün ve Karaca, 2013, s.109-111; Tok, 2017, s.522-523; Yılmaz usta vd. 2018, s.9-24; Uysal, 2018, s.29-52; Verim, 2022, s.643).

Mezar yapıları içerisine yapılan gömüler tekil ya da çoğul şekilde gözlemlenmiştir. Ayrıca açığa çıkartılan gömütlerin büyük çoğunluğu yetişkin olmayan bireylere ait kalıntılardan oluşmaktadır. Yine açığa çıkartılan gömütlerin büyük çoğunluğunda mezar hediyesi tespit edilememiştir. Mezar tipolojisine bakıldığında, mezarların taş bloklar ve kiremitlerle çevrelendiği, üst kapaklarının ise genellikle taş levhalarla kapatıldığı, bazı örneklerde ise devşirme taşların kullanıldığı gözlemlenmiştir. (Resim 4, 5, 6, 7: 01SM22-M17, 01SM23-M19 numaralı mezarlarda mimari elemanlar devşirme olarak kullanılmış ancak bazı mezarların kapak taşlarında yazıtlar tespit edilmiştir. Resim 8, 9: 01SM22-M29,01SM23-M39).

Resim 4

01SM22-M17

Resim 5

01SM22-M17

Resim 6

01SM23-M19

Resim 7

01SM23-M19

Resim 8

01SM23-M29

Resim 9

01SM23-M39 numaralı mezarda tespit edilen Grekçe yazıtlı taş

Bebek ve çocuk gömüleri oldukça yaygındır ve bunların çoğunluğu kiremit mezar tipinde defnedilmiştir. Bazı mezarların kapak kısımları bazı mezarlarda üçgen profilli olarak düzenlenmiştir (Resim 10, 11: 01SM22-M3) (Şirin-Kolağasıoğlu, 2017, s.6 01SM22-M3 Nolu Mezar ile yakın benzeri olan Amisos Nekropolü kalkanca mahallesinde kazılarında ortaya çıkarılan (Resim 15a-b-c) mezarlarla yakın benzerlik göstermektedirler.)

Resim 10

01SM22-M3 ilk hali

Resim 11

01SM22-M3 son hali

Açığa çıkartılan gömütlerin gömü geleneklerine bakarsak mezarların çoğunda tek bir bireyin gömülü olduğu belirlenmiştir. İskeletlerin çoğu sırt üstü ve doğuya bakar şekilde mezara yerleştirilmiştir (Uysal, 2018, s.42). Hadrianopolis Kilise ve Maltepe Erken Bizans Dönemi mezar alanı içerisinde tespit edilen mezarlarda da tespit edilen ellerin genellikle göğüs veya karın üzerine konumlandırılması Savatra'da tespit edilen gömütler için de geçerlidir (Verim, 2022, s.644. Aydın-Zoroğlu, 2016, s.315-317). (Resim 12: 01SM22-M6)

Resim 12

01SM22-M6

Çoklu gömütlerin gerçekleştiği mezarlarda iki ya da daha fazla bireyin birlikte gömüldüğü tespit edilmiştir. Bu gömütlerde bireylerin aynı anda mı yoksa farklı zamanlarda mı gömüldüğü kesin olarak belirlenemese de çoklu gömü bulunan mezar yapılarında altta bulunan iskelet kalıntılarının dağınık halde bulunması yapılan gömülerin farklı zamanda yapıldığı konusunda fikir vermektedir (Resim 13,14).

Resim 13

01SM22-M15

Resim 14

01SM22-M15

Bir mezar alanı içerisinde bu tip birden fazla gömülerin bulunduğu mezarların çoğunlukla ikincil gömü olarak gruplandığına dair başka buluntu ve görüşler de bulunmaktadır (Sevim-Pehlevan-Günay, 2006; Uysal, 2018, s.39). Tespit edilen mezar yapılarında bazı bireylerin üst üste gömüldüğü belirlenmiştir. (Resim 15,16: 01SM23-M22)

Resim 15

01SM23-M22

Resim 16

01SM23-M22

Belirlenen bu mezarlarda genellikle üstteki iskelet iyi korunmuş haldeyken, alttaki iskeletin kemikleri dağılmış durumdadır. Gerçekleştirilen çalışmalarda birçok mezarın defineciler tarafından tahrip edildiği belirlenmiştir.

Resim 17

01SM23-M23

Resim 18

01SM23-M23 numaralı mezarda bulunan kemik parçaları

Özellikle (Resim 11,12, Resim 17,18) numaralı mezarlarda kemiklerin dağınık olması ve bazı iskelet parçalarının eksikliği bu durumun en önemli göstergeleridir. Ayrıca bazı mezarların üst kapaklarının kayıp olduğu ve mezar sınırlarının tam olarak belirlenemediği gözlemlenmiştir. Savatra'daki mezarların çoğunda mezar hediyeleri bulunmamıştır. Ancak birkaç tane mezarda definle birlikte bırakılmış objeler tespit edilmiştir.

103

Resim 19

01SM23-21 Tespit edilen Yüzük

(01SM22-M16 ve 01SM23-M21 Resim 19 mezarlarında bireylerin yanında yüzükler bulunmuştur. 01SM23-M38 mezarında bir sikke tespit edilmiştir. Resim 20: 01SM23-M35 mezarında ise eleme işlemi sonucunda 2 adet sikke bulunmuştur.)

Resim 20

01SM23-M35

Mezar hediyelerinin azlığı, Erken Bizans Dönemi'nde Hristiyan inanç sistemine uygun olarak ölü gömme geleneklerinin şekillendiğini göstermektedir. Savatra Antik Kenti mozaik tabanlı kilisesi 2022-2023 yılında kazılarda tespit edilen mezar yapılarına ait katalog oluşturulmuş ve kendi içerisinde gömü biçimlerine göre sınıflandırılmıştır.

2. Savatra Mozaik Tabanlı Kilisesinde Tespit Edilen Mezarların Değerlendirilmesi

Mezarların tümü Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilmekte olup doğu-batı doğrultusunda düzenlenmişlerdir. Yapım teknikleri açısından taş örme, kiremit ve devşirme malzeme kullanımı öne çıkmaktadır. Bu mezarlar, basit planlıdır ve genellikle taş bloklar veya kiremitlerle çevrelenmiştir. Gömülerin büyük çoğunluğu tekil definlerden oluşurken iskeletlerin çoğu bebek ve çocuk bireylerdir. Mezarların kapakları genellikle taş levhalar, bazı durumlarda kiremit ya da devşirme malzemeler ile örtülmüştür. Mezar hediyesi açısından, mezarların çoğunda herhangi bir buluntuya rastlanmamış olup yalnızca bazı mezarlarda sikke ve yüzük gibi küçük buluntular belgelenmiştir.

Katalogda yer alan mezarlar, tipolojik çeşitlilik göstermektedir. Taş örme mezarlar düzgün taş bloklarla çevrili iken kiremit mezarlar dikdörtgen planlı olup kapakları düz veya üçgen profilli kiremitlerden oluşmaktadır. Devşirme malzeme kullanılan mezarlarda mimari bloklar veya yazıtlı taşlar yer almaktadır. Bazı

mezarların gövde düzeni sağlam ve iyi korunmuşken bazıları defineci müdahaleleri nedeniyle tahrip olmuştur. Kemiklerin dağınık olduğu ve üst kapaklarının kaybolduğu tespit edilmiştir. Çoklu gömü örneklerinde bireylerin farklı zamanlarda gömülmüş olabileceği izlenimi uyandıran üst üste yerleştirilmiş iskeletlere rastlanmıştır. Buluntular açısından nadir mezarlarda sikke ve yüzük gibi bulgulara ulaşılmış, bazı mezar kapaklarında Grekçe yazıtlar tespit edilmiştir.

Bu mezarların ortak ve farklı yönlerinin değerlendirilmesi, Erken Bizans Dönemine ait defin gelenekleri, sosyal yapılar ve mekânsal kullanım pratiklerini anlamak açısından önemli katkılar sağlamaktadır. Aşağıdaki tabloda Savatra Antik Kenti mozaikli kilisesinin apsisi ve çevresinde tespit edilen mezarların ortak özellikleri yer almaktadır.

Tablo 1

Savatra Mezarları Ortak Özellikler Tablosu

Özellik	Veri	Dağılım	Önemli Örnekler
Yön	Doğu-Batı	43/43	Tüm mezarlar
Dönem	Erken Bizans	43/43	MS 5-7. yy.
Mezar Tipi	Taş Örme	39/43	M1, M17, M29, M40
	Kiremit Mezar	4/43	M12, M41
Gömü Türü	Tekil Gömü	27/43	M1, M6, M21
	Çoklu Gömü	9/43	M14, M15, M22, M39
	Belirsiz/Tahribatlı	7/43	M9, M19, M24
Demografi	Bebek/Çocuk	27/43	M2, M3, M10, M12
	Yetişkin	8/43	M17, M21, M29
Buluntular	Hiç buluntu yok	36/43	M1, M5, M13, M30
	Sikke	3/43	M35 (2), M38 (1)
	Yüzük	2/43	M16 (2), M21 (2)
Tahribat Durumu	Kısmi tahribat	22/43	M6, M14, M19, M29
	Ağır tahribat	8/43	M9, M24, M35, M38
	Sağlam	13/43	M1, M17, M21, M36

Üst Örtü Malzemesi	Taş Blok	28/43	M1, M11, M17
	Kiremit	8/43	M4, M7, M12
	Moloz Taş/Yok	7/43	M9, M33, M35
Devşirme Malzeme	Mimari Parça/Yazıt	4/43	M17, M18, M22, M39

Savatra Antik Kenti mozaikli kilisesinin apsisi ve çevresinde tespit edilen mezar alanı, Erken Hristiyanlık Dönemi gömü gelenekleri, sosyo-ekonomik yapı, demografik eğilimler ve kültürel değişimleri anlamak açısından önemli bulgular sunmaktadır. Tüm mezarların tamamı doğu-batı yönelimli olması, Erken Hristiyan gömü geleneğinin bu alanda katı biçimde uygulandığını göstermektedir. 43 mezardan 39 tanesinin taş örgü malzemelerden inşa edilmiş olması, bölgenin düşük maliyetli ve erişilebilir malzeme kullanımına eğilim gösterdiğini işaret etmektedir. Bu durum, dönemin yerel kaynaklarını ve iş gücü olanaklarını yansıtarak toplumun ekonomik düzeyine dair önemli ipuçları sunmaktadır. 43 mezardan 27'sinde bebek ve çocuk bireylerin gömülmüş olması, Erken Bizans Döneminde yüksek çocuk ölüm oranlarının varlığına işaret etmektedir. Bu durum, o dönemdeki sağlık hizmetlerinin yetersizliği, beslenme eksiklikleri ve olası salgın hastalıklarla ilişkilendirilebilir. Demografik veriler, dönemin toplumsal sağlık koşullarına ve aile yapısına dair önemli bilgiler sağlamaktadır. 43 mezarın 36'sında mezar hediyesinin bulunmaması, Erken Hristiyanlık inancının sadeleşen ölüm ritüellerini yansıtmaktadır. Bu durum, dini dönüşümün ve inanç sistemindeki değişimin somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. 43 mezardan 30'unda definecilik kaynaklı kısmi veya ağır tahribat izlerinin bulunmasının definecilik faaliyetlerinin bilimsel verilerin kaybına yol açtığını ve kültürel miras bilincinin zayıf olduğunu göstermektedir.

Tablo 2*Tekil ve Çoklu Gömü Olan Mezar Yapıları*

BEBEK	TEKLİ GÖMÜ	ÇOKLU GÖMÜ	GENÇ	TEKLİ GÖMÜ	ÇOKLU GÖMÜ
M2	X		M1	X	
M3	X		M14		X

M4	X	M15	X
M5	X	M16	X
M6	X	M17	X
M7	X	M19	X
M8	X	M21	X
M10	X	M22	X
M11	X	M23	X
M12	X	M29	X
M13	X	M31	X
M18	X	M36	X
M20	X	M38	X
M24	X	M39	X
M25	X	M40	X
M26	X	M41	X
M27	X		
M28	X		
M30	X		
M32	X		
M33	X		
M34	X		
M35	X		
M37	X		
M42	X		
M43	X		

Sonuç

Savatra Antik Kenti mozaikli kilise apsisi ve çevresinde gerçekleştirilen kazılar, Erken Bizans Dönemine ait mezar uygulamalarına dair önemli veriler sunmaktadır. Yapılan çalışmalar neticesinde, kilisenin apsis kısmının tahrip edilerek nekropol alanına dönüştürüldüğü ve bu alanın özellikle yetişkin

olmayan bireylerin definleri için yoğun şekilde kullanıldığı belirlenmiştir. 43 adet mezarın tespit edilmesi, bu alanın uzun bir süre boyunca bir gömü alanı olarak kullanıldığını göstermektedir. Mezar tipolojisi açısından değerlendirildiğinde, taş örgü, kiremit ve devşirme malzeme kullanılarak oluşturulmuş basit yapılar çoğunluktadır. Bu durum bölgedeki mezar inşa geleneğinin maliyet ve erişilebilirlik gibi etkenlere bağlı olarak şekillendiğini düşündürmektedir. Ayrıca çoklu gömülerin varlığı, bu alanın tekrar kullanıldığını ve muhtemelen belli dönemlerde bir aile veya topluluk mezarlığı işlevi olabileceğini ortaya koymaktadır. Üst üste gömülerin varlığı, bu mezarların zaman içinde yeniden açılarak kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Mezar yönelimlerinin tamamının doğu-batı doğrultusunda olması, Erken Bizans Dönemi Hristiyan gömü geleneklerine uygun olduğunu göstermektedir. Bununla beraber mezar hediyelerinin oldukça sınırlı olması, Dönemin dini inanışlarının ve ölüm sonrası yaşama dair ritüellerinin daha sade bir hale geldiğini düşündürmektedir. Buluntu açısından değerlendirildiğinde, az sayıda sikke ve yüzüğün mezarlardan ele geçmesi, defin sırasında kişisel eşyaların gömüye dahil edilme eğiliminin düşük olduğunu göstermektedir. Kazılar sırasında tespit edilen defineci tahribatları, alanın yakın dönemde zarar gördüğünü ve bazı mezarların içeriklerinin kaybolmasına neden olduğunu ortaya koymaktadır. Buna rağmen, alanın genel bütünlüğünün büyük oranda korunmuş olması, Savatra Antik Kenti'ndeki mezar uygulamalarını anlamak için önemli bir fırsat sunmaktadır. Elde edilen veriler Savatra Antik Kenti'nin Erken Bizans Dönemi gömü gelenekleri, demografik yapısı ve mekânsal kullanım dinamikleri açısından önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu sonuçlar hem Lykaonia bölgesindeki diğer nekropollerle kıyaslanarak bölgesel defin geleneklerini anlamaya katkı sunmakta hem de erken Hristiyanlık dönemi mezar ritüelleri hakkında yeni çıkarımlarda bulunulmasına olanak tanımaktadır. Gelecekte yapılacak olan detaylı antropolojik analizler ile bireylerin yaşı, cinsiyeti ve olası hastalık durumları hakkında daha net bilgilere ulaşılması mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- Aybek, S., & Arslan, B. (2020). Metropolis'te bulunan mezarlar ve kentin nekropolis lokalizasyonu üzerine düşünceler. *Tüba-Ar Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, (26), 111-130.
- Aydın, M., & Zoroğlu, C. (2016). Ankara'da erken Bizans dönemi mezar alanı kazısı/early Byzantine cemetery excavation in Ankara. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (35), 295-328.
- Belke, Klaus-Restle, Marcell (1984). Galatien Und Lykaonien. Wien: Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften.
- Bildirici, M. (2009). *Tarihi su yapıları Konya, Karaman, Niğde, Aksaray, Yalvaç, Side, Mut, Silifke, Çevre ve Orman Bakanlığı*. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü.
- Büyükaslan, Ş., & Işık, İ. (2023). Savatra ve çevresinde bulunan sütun başlıkları. *Amisos*, 8(14), 1-18-2.
- Erginer, E., & Foça, S. (2020). Klazomenai ağaçlı yol Nekropolisinden bir grup mezar: Tipolojisi ve buluntuları / a group of tombs from clazomenae ağaçlı yol Necropolis: Their typology and foundings. *Arkeoloji ve Sanat*, 163, 69-86.
- Foça, S. (2018). Teos batı nekropolis mezar tipleri. *Colloquium Anatolicum*, 17, 74-84.
- Gur, D., Demir, D., & Çelik, T. (2023). Geç antik çağ ve erken Bizans döneminde Iuliopolis. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 15(29), 49-74.
- Gür, Durmuş (2015). *Zonguldak ili, Filyos beldesi, Tios akropolü kilise a yapısı* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Uysal, G. (2018). Konstantin ve Helena Kilise'sinde (andaval) mezar tiplerinden ve buluntulardan sosyal statünün belirlenmesi. *Antropoloji*, (36), 29-52.

- Işık, İ. (2018). Lykaonia bölgesi kuzeydoğu kesimi tarihi ve yerleşim yerleri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (40), 191-206.
- Kadıoğlu, Musa (2009). *Eski Anadolu uygarlıkları, Roma döneminde Anadolu*. T.C. Kültür Bakanlığı, Türkiye Kültür Portalı Projesi.
- Kaya, Mehmet Ali (2000). *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya tarihi*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Mailis, Athanassios (2011). The early christian basilica and the later cemetery at mariolata (phocide): transformations of a site beside the great isthmus corridor route. *Antard*, 19, 303-321.
- Mitchell, Stephen (1993). *Anatolia, Land, Men And Gods In Asia Minor: The Celts And The Impact Of Roman Rule*. I-II, Oxford University Press.
- Sevim, A., Pehlevan, C. ve Günay, I. (2006). Arkeolojide Paleoantropoloji, *Hayat Erkanal'a Armağan*. Homer Kitapevi ve Yayıncılık.
- Snively, Catherina S. (1984). Cemetery churches of the early Byzantine period in eastern illyricum: location and martyrs, *The Greek Orthodox Theological Review*, 29(2), 117-124.
- Soylu Yılmaz, Sanem (2021). *Sinop balatlar kilise kazısında ortaya çıkartılan 5-20. yüzyıllar arasına tarihlenen Hristiyan mezarlarının tipolojisi ve buluntu açısından değerlendirilmesi*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Şirin, O. A., & Kolağasıoğlu, M. (2017). Amisos nekropolü basit toprak mezar ve kiremit mezar geleneği/Amisos necropolis simple earth grave and tile burial tradition. *Amisos*, 2(2), 1-29.
- Tok, Emine (2017). "Arvalya Basilica" Space, Landscapes and Settlements In Byzantium: Studies In Historical Geography Of The Eastern Mediterranean. Ed. M. S. Popović ve A. Külzer. Vienna: Dpp.

- Uz, B., & Alpaslan, F. S. (2018). Kirazlıdere (Amasya) erken Bizans dönemi nekropolü. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42(1), 87-112.
- Verim, E., (2022). Graves Of Hadrianopolis Church And A Group Of Finds. 26. *Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Sempozyumu* (Pp.244-245). Mersin, Turkey
- Verim, Ercan (2022). *Batı Karadeniz Bizans dönemi mimarisi (Bartın Bolu-Düzce ve Zonguldak)* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Yılmaz Usta, Nalan, Damla, Yakut İpekoğlu, Hilal, Yakut, Yavuz ve Özhanlı, Mehmet. (2018). Traces Of Disability In Child's Skeleton And Sociocultural Effects In Pisidia Antiocheia (Yalvaç, Isparta-Turkey) In The Middle Byzantine Period, *Academic Research In Social, Human And Administrative Sciences-II*, Ed. B.C. Tanrıtanır ve S. Özer, Ankara: Gece Kitaplığı.

Çelik, M. (2025). Kastamonu İli Liva Paşa Konağı Etnografya Müzesi'nde Bulunan İşlemeli Kıyafet, Kişisel Eşya ve Ev Eşyalarının İncelenmesi. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 10 (17), s. 112-139

Kastamonu İli Liva Paşa Konağı Etnografya Müzesi'nde Bulunan İşlemeli Kıyafet, Kişisel Eşya ve Ev Eşyalarının İncelenmesi ¹

Examination Of Embroidered Clothes, Personal Belongings And Household Items In The Liva Paşa Mansion Ethnography Museum In Kastamonu Province

Müberra ÇELİK*
Millî Eğitim Bakanlığı
everest-7@hotmail.com

Öz

İşleme sanatının ne zaman ortaya çıktığına dair kesin bilgi olmamakla birlikte, dikiş dikmeye başlandığından itibaren işleme (bezeme-el işi) sanatının var olduğuna inanılmaktadır. Önceleri hükümdar ve sosyal statü sahiplerinin kıyafet ve eşyalarında görülen işlemler zamanla halk arasında yaygınlaşmıştır. Kıyafet ve sosyal yaşam alanlarında kullandıkları ürünleri bezeyen Türkler, geleneksel halk işlemlerinin ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Köklü bir geçmişe sahip olan Kastamonu ili pek çok el sanatı gibi işleme sanatının da güzel örneklerine sahiptir. Çalışmamızda Liva Paşa Etnografya Müzesi'nde bulunan, farklı kullanım alanlarına ait ve günümüzde kullanılmayan işlemlere yer verilmiştir. Ürün

¹ Bu çalışma; Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalında 2017'de tamamlanmış olan "Kastamonu ve Çevresi Türk Halk İşlemlerinin Renk, Desen ve Kompozisyon Açısından İncelenmesi" Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

*ORCID: orcid.org/0009-0007-8496-7268

çeşitlerinin kıyafet, kişisel eşya ve ev eşyası olması; zeminde kullanılan dokuma türü ve zemin rengi zenginliği çalışmamızı özgün kılmaktadır. Toplanan bilgiler ve fotoğraflar bilgi formlarında kayıt altına alınmıştır. Ayrıntılı değerlendirme ve karşılaştırma yapılarak toplama ve doküman analizi şeklinde hazırlanan çalışmamızda nitel yöntem kullanılmıştır. Çalışma sonunda Liva Paşa Etnografya Müzesi'nde bulunan farklı kullanım alanlarına sahip sekiz adet ürün işleme teknikleri ve kenar temizliğinde uygulanan teknikler; zemin ve işlemede kullanılan renkler, işleminde kullanılan malzemeler, fotoğraf ve çizimleriyle belgelenmiştir. Bu çalışmayla günümüzde unutulmaya yüz tutmuş kültürel değerlerimizin tanıtılmasına katkı sağlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: El İşlemesi, Kastamonu, El sanatları, Halk İşlemeleri, Liva Paşa Konağı

Abstract

Although there is not certain information exactly when the embroidery art emerged, it is believed that the art of embroidery (embellishment, handicraft) has existed since the beginning of sewing. Formerly seen on the sovereign's and the noble's clothes and objects, the embroideries became widespread among the public over time. The Turkish people who decorated clothes and social living spaces conduced to existence of traditional handicrafts. Kastamonu, which has a long history in handicraft, also has the most beautiful examples of embroidery art. In our study the embroidered products in Liva Pasha Ethnography Museum from various usage and not in use today are included in the research. Our product range which includes clothing, personal items, and household goods, is distinguished by the style of weaving employed and the vibrancy of the base color, rendering our study distinctive. The information and photos of the products containing our study subject are registered in information forms. Qualitative method has been used in our study, which was prepared as collection and document analysis through detailed evaluation and comparison. At the end of the study, the embroidery techniques, applied techniques for neatening the edge, the colors used on the ground and on the embroidery, the materials used for embroidery were documented within eight products with different usage areas, situated in Liva Pasha Ethnography Museum through photographs and drawings. This study contributes to the promotion of the cultural values almost forgotten today.

Keywords: Hand Embroidery, Kastamonu, Handicrafts, Turkish Traditional Embroideries, Liva Pasha Palace

Giriş

İşlemenin pek çok tarifi olmakla birlikte iki parçayı birbirine eklemek için düz bir dikişi dahi dekoratif yapmak amacıyla (Turani, 1999, s. 85); muhtelif cins ve renk iplikler kullanarak (Gönül, 1973, s. 15); balık kılçığı, kesme, sıra iğne, iğne ardı, örme, kırkyama, boncuk işi ve kasnak-zincir işi gibi tekniklerle (Kültür Bakanlığı,

2010, s. 16); düz ya da kabartılı olarak yapılan süslemelere denir (Arseven, 1983, s. 843).

İşleme sanatının tarihinin antik çağlara kadar uzandığı düşünülmektedir. Yapılan kazı ve incelemelerde bulunan iğneler bu sanatın önemli bir aracı olarak karşımıza çıkmaktadır. Babil yazma eserlerinde iğnelerin bir işleme aracı olduğu anlatılmaktadır. Yunan mitolojisinde ve İncil’de de bu sanatla ilgili bilgiler bulunmaktadır (Berker vd., 1970, s. 6).

Türklerde ilk işleme örneklerine M.Ö. 5-M.S. 3. yüzyıllarda yaşamış Hun İmparatorluğu döneminde rastlanmaktadır. Hun, Göktürk ve Uygurlara ait kurganlardan çıkan işlemelerde aplike, metal plaka aplike, zincir işi ve kordon tutturma tekniklerinin uygulandığı görülmektedir (Barışta, 1988, s. 6).

İslamiyet’in kabulünden sonra yeni dinlerinin öğretileriyle hayatı tekrardan yorumlayan Türklerde sosyal yaşam değişim ve dönüşüme uğramıştır. Bu değişim sanatlarını da etkilemiştir. Orta Asya’dan taşıdıkları geleneksel sanatları İslam dininin emir ve buyruklarıyla sentezlemişlerdir (Can vd. 2004, s. 30). Türkler ayrıca Orta Asya’dan getirmiş oldukları birikimlerini, Anadolu’da daha önce yaşamış medeniyetlerin (Hitit, Frig, Yunan, Roma ve Bizans) kültürleriyle zenginleştirmişlerdir (Barışta, 1988, s. 1-10).

1071 Malazgirt Zaferi sonrasında Türklerin Anadolu’ya tamamen yerleşmeleri ve kurdukları beylikler, Anadolu Selçukluları ve Büyük Selçuklular döneminde işleme sanatının gelişim gösterdiği bilinmektedir. Selçuklulara ait kumaş örnekleri günümüze ulaşmasa da “minai” tekniğiyle yapılan çinilerdeki saray sahnelerinde insanların zengin işlemeli kıyafetler giydikleri görülmektedir (Öney, 1992, s.165).

İşlemelerin en güzel ve zengin örneklerine geniş bir coğrafyada kültürel etkisi olan Osmanlı İmparatorluğu döneminde rastlanmaktadır. Osmanlının farklı kültür ve sosyal sınıfı barındıran toplum yapısında bekâr ile evli, sosyal statüsü olan ya da olmayan kimseler işlemelere bakılarak ayırt edilebilmektedir (Sürür, 1976, s. 14).

Osmanlı döneminde Ehl-i Hiref olarak bilinen saray atölyelerinde İmparatorluğun dört bir yanından getirilen zanaatkârlar tarafından dönemin zevk ve modasına uygun işlemler yapılmıştır. Cemaat-i Ehl-i Hiref-i Hassa olarak tanınan sanatkârlar önceleri Edirne Sarayı'nda, İstanbul'un fethinden sonra da Topkapı Sarayı'nda çalışmalar yürütmüşlerdir (Can, 2024, s. 781-800).

Fatih Sultan Mehmet'in vefatından sonra sarayda gelişen sultanların giysilerini bohçalama geleneği 15. yüzyılda kısa bir süre terkedildikten sonra, 16. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar kopmadan devam etmiştir (Barışta, 1999, s. 13). 16. yüzyıla ait Padişah, Şehzade kaftanlarında ve saray kadınlarının kıyafetlerinde gösterişli işleme örnekleri görülmektedir (Kılıçkan, 2004, s. 166). Yine 16. yüzyıla tarihlenen ve Topkapı Sarayı'nda bulunan Kanuni Sultan Süleyman'ın genç yaşta vefat eden oğlu şehzade Mehmet'e ait al atlas üzerine, incili, mücevherli, sırmalı ve ipek işlemeli iki adet kaftan saray işlemlerinin güzel örneklerindendir (Sevin, 1991, s. 32).

17. yüzyıl saray işlemlerine baktığımızda renk ve desen çeşitliliğinin arttığı görülmektedir. Renklerde domates kırmızısı yerini mercan rengi, bej, pembe ve kahverengine bırakmıştır. Mavi renk yeşil renklerle eş ağırlıkta kullanılmıştır. Birden fazla rengin kullanıldığı eserlerde altın ve gümüş renklerine daha az rastlanmaktadır (Barışta, 1999, s. 85).

15. 16. ve 17. yüzyıllarda görülen rumi motifi 18. yüzyılda eski önemini kaybetmiştir. İşlemlerde batı etkisi artmış, bezeme konusu olarak daha çok lale, karanfil, yaban gülü, sümbül gibi geleneksel motiflerin yanı sıra elma, armut gibi meyve motifleri kullanılmaya başlanmıştır (Barışta, 1998, s. 56). 18. yüzyılda altın ve gümüş alaşımlı tellerin kullanımı dokuma ve işlemlerde çok moda olmuştur (Onuk, 1998, s. 189).

19. yüzyıla gelindiğinde devlet sarfiyatı önlemek için altın ve gümüş alaşımlı tel kullanımını sınırlandıran yasaklar çıkarmıştır (Tezcan, 2001, s-71-72). Bu durum metal ipliklerin malzeme kalitesinde düşüşe neden olmuştur. Bu dönemde konu olarak bitkisel bezemelere kavun, karpuz, palmiye, üzüm, sarmaşık,

salkım söğüt vb. nesneli bezemelere saray, kuyu, yelkenli, hançer, sepet vb. figüratif bezemelere at, balık, geyik ve horoz gibi figürler eklenmiştir (Barışta, 1999, s. 104-112).

Asya, Avrupa ve Afrika'da hâkimiyet kuran Türkler etkileşim kurdukları yerlerdeki işleme sanatını etkiledikleri gibi, ana çizgilerini koruyarak o coğrafyalardaki işlemelerle kendi sanatlarını zenginleştirmişlerdir (Barışta, 1999, s. 2). 16. ve 17. yüzyılda Avrupa'da büyük beğeni toplayan Türk işlemeleri, günümüzde orijinalliğiyle bilinen Macar işlemelerinin gelişmesine katkı sağlamıştır (Arseven, 1973, s. 269).

20. yüzyıl teknolojisiyle makine işçiliğinin artması el işçiliğinin önemini azaltırken değerinin artmasına neden olmuştur (Eronç, 1984, s. 10). Bu dönemde pamuk ipliğinin kullanımının arttığı, altın ve gümüş kıratı düşürülmüş ipliklerin yanı sıra metal bükümlü ipek ipliklerin de kullanıldığı görülmüştür. Tek ve çok renkli olarak yapılan işlemelerde tek motiften oluşan kompozisyonlar ağırlık kazanmıştır (Barışta, 1999, s. 95). 1925'de yapılan Kıyafet İnkılabından sonra değişen giyim kültürüne bağlı olarak kıyafetleri bezeyen işlemecilik azalmıştır (Barışta, 1984, s. 10).

İşlemeler sadece yastık, yağlık, bohça, peşkir, kavuk örtüsü, minder, yatak örtüsü, pano, perde, ocak örtüsü, kapı perdesi, seccade, beşikörtüsü, sofrta örtüsü, ok torbası ve çadır gibi eşyalarda kullanılmamakta, eski dönemlerde kadın ve erkeklerin dış ve iç giysilerinin de işlemelerle süslendiği bilinmektedir (Sürür, 1976, s. 62). Ayrıca ayakkabı, terlik, mendil, çanta, para ve tütün kesesi gibi kişiye özel eşyalar da işlemelerle bezenmiştir.

Osmanlı döneminde önemli bir sancak olan ve dokumacılıkta köklü bir geçmişe sahip Kastamonu'da halk işlemelerinin dikkat çekici örneklerine rastlanmaktadır. Ankara Türk El Sanatları Tanıtma Derneği koleksiyonunda bulunan işlemeli havlularda sarma, balıksırtı, pesent teknikleriyle yapılmış gül ve karanfil motifleri bunu göstermektedir (Barışta, 1987, s. 56). El tezgâhlarında dokunan yerel dokumalara ayrı bir değer ve güzellik katan işlemeler peştamal, örtü, kuşak, önlük, içe giyilen gömlek ve donlarda bezek olarak uygulanmaktadır (Erdoğan, 1993, s. 42-56). Mustafa Kemal Atatürk'e Kastamonu'yu ziyaretinde hediye edilen,

sarı metal ipliklerle ve sarma tekniğiyle işlenmiş; saçakları Kastamonu çarşaf bağlama tekniğiyle düğümlenmiş havlular yöredeki işleme sanatının güzel örneklerindendir (Barışta, 1987, s. 57).

İşlemede kullanılan malzemeler ve motiflerdeki çeşitlilik, yapan kişilerin varlıklı olup olmadığıyla ilgili bilgiler vermektedir. Maddi durumu iyi olan ailelerde yapılan işlemler kullanılan kaliteli malzeme sayesinde daha zengin bir kompozisyona sahipken; maddi durumu yetersiz olan ailelerde maliyeti düşük malzemelerle daha sade işlemler yapıldığı görülmektedir.

Çalışmamız Türk halk işlemlerinin özel örneklerinden seçilen sekiz örnekten oluşmaktadır. Literatür çalışmasının ardından Liva Paşa Etnografya Müzesi'nde araştırma yapmak için gerekli izinler alındıktan sonra bir adet cepken, iki adet elbise, bir adet Kur'an-ı Kerim taşıma kılıfı (Cüz Kesesi), bir adet hamam kılıfı (Torbası), iki adet tütün kesesi ve bir adet para kesesi doküman analizi yapılarak incelenmiştir. Müze envanterine kayıtlı benzer pek çok örnek bulunmaktadır. Örnekler seçilirken farklı ürün türleri olmasına, yöreyi yansıtmaya, daha önce başka bir çalışmada yer almamasına dikkat edilmiştir. Seçilen materyaller renk, desen ve kompozisyon özellikleri açısından değerlendirilmiş ve bu konuda yapılan benzer çalışmalarla ayrıntılı olarak karşılaştırılmıştır.

Modern hayatla birlikte çeyiz geleneğinin azalması ve usta-çırak ilişkisinin önemini kaybetmesi Kastamonu Türk Halk işlemlerinin gelecek kuşaklara aktarılmasını olumsuz etkilemektedir. Geçmişte buzdolabı, televizyon, sabit telefon, çamaşır makinası, ayna gibi ev eşyalarının veya divan, koltuk, sehpa, mutfak dolabı, vitrin gibi mobilyaların üzerini süsleyen işlemeli ürünlerin kullanım alanı gittikçe azalmaktadır. Bu çalışmayla amacımız Türk işlemlerinin nadide örneklerini barındıran Kastamonu işlemlerinden ulaşabildiğimiz bazı örneklerin gelecek nesillere aktarılmasını sağlamaktır.

Daha önce Kastamonu Liva Paşa Konağı Müzesi envanterinde bulunan bazı materyallerle ilgili bir çalışma yapılsa da (Yetim vd., 2007, s. 727-746) bizim çalışmamız ürün çeşidi, kullanılan malzemeler, işleminde ve kenar süslemesinde kullanılan

teknikler, kullanım alanı, zemindeki dokuma türü ve zemin renk çeşitliliği açısından farklılık arz ettiğinden özgündür.

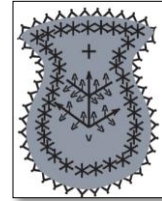
Çalışmamıza konu olan işlemeli ürünler işleme teknikleri, uygulandığı yerler; ürün çeşidi, motif ve kompozisyon özellikleri; işleminde, zeminde ve kenar temizlemede kullanılan renkler; kullanılan malzemeler ve teknikler, yapılış tarihleri; günümüzde kullanım yerleri, onarım durumları olarak ayrıntılı olarak incelenmiştir. İşlemelerin çizimleri Freehand programında renkli olarak yapılmıştır. Makalede veri toplama ve doküman analizi yöntemleri kullanılmıştır. Değerlendirme ve karşılaştırma bölümünde ise elde edilen bulgular başka araştırmalardaki benzer ürün verileriyle karşılaştırılmıştır.

1. Liva Paşa Konağı Etnografya Müzesi'nde Bulunan Türk Halk İşlemeleri

Liva Paşa Konağı Etnografya Müzesi envanterinden yararlanılarak seçilen sekiz adet işlemeli ürüne ait bilgiler fotoğrafları, detay fotoğrafları ve desen çizimleriyle birlikte ürün türlerine göre sınıflandırılarak verilmiştir. İşlemelerde kullanılan tekniklerin, malzeme ve kompozisyon özelliklerinin yöreyi yansıtmalarına dikkat edilmiştir.

Katalog

Fotoğraf 1: Genel Görünümü **Fotoğraf 1a:** Motif Detayı **Desen Çizimi:** 1

Katalog No	: 1.
Fotoğraf No	: 1, 1a.
Çizim No	: 1.
İlgili Koleksiyon Sahibi	: Liva Paşa Konağı Etnografya Müzesi.
Yapılış Tarihi	: 20. yüzyılın ilk yarısı.
İnceleme Tarihi	: 18/02/2011.

Müze geliş tarihi : 15/11/1951.

Envanter No : 863.

Kullanılan Gereçler

Dokumada : Yerel dokuma.

İşlemede : Boncuk.

Kenar Temizlemede : Boncuk.

Kullanılan Teknikler

İşlemede : Boncuk işlemesi.

Kenar Temizlemede : Boncuk oyası.

Kullanılan Renkler

Dokumada : Krem.

İşlemede : Siyah, pembe.

Kenar Temizlemede : Siyah, Pembe.

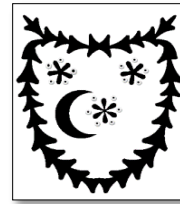
Bezeme Konusu : Bitkisel bezeme; stilize çiçek.

Nesneli bezeme; yıldız.

Geometrik bezeme; artı.

Kompozisyon özelliği : Kişisel eşya olarak kullanılan ürünün ebatları 11x18 cm'dir. Keten yerel dokuma kumaş üzerine boncuk işi tekniği uygulanmıştır. Envanter kayıtlarına para kesesi olarak geçen eserin kompozisyon özellikleri; ortada dalları iki yana açılmış stilize çiçek ve onun üstünde artı bezemesi; kenarlarda siyah ve pembe boncuklarla sekiz köşeli yıldız motifinin çevrelenmesi şeklindedir. Kenar süslemesinde boncuk oyası tekniği kullanılan kesenin kenar süslemelerindeki boncuklarda dökülmeler vardır.

Fotoğraf 2: Genel Görünümü **Fotoğraf 2a: Motif Detayı** **Desen Çizimi: 2**

Katalog No	: 2.
Fotoğraf No	: 2, 2a.
Çizim No	: 2.
İlgili Koleksiyon Sahibi	: Liva Paşa Konağı Etnografya Müzesi.
Yapılış Tarihi	: 20. yüzyılın ilk yarısı.
İnceleme Tarihi	: 18/02/2011.
Müzeye geliş tarihi	: 29/04/1974.
Envanter No	: 4792.

Kullanılan Gereçler

Dokumada	: Saten.
İşlemede	: Altın alaşımlı sim, pul.
Kenar Temizlemede	: Altın alaşımlı sim.

Kullanılan Teknikler

İşlemede	: Maraş işi (Dival), pul dikimi.
Kenar Temizlemede	: İğne oyası.

Kullanılan Renkler

Dokumada	: Pembe.
İşlemede	: Sarı.
Kenar Temizlemede	: Sarı.

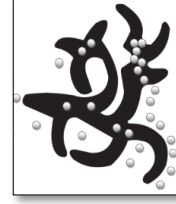
Bezeme Konusu : Nesneli bezeme; hilal, yıldız.

Kompozisyon özelliği : Kişisel eşya olarak kullanılan bütün kesesinin ebatları envantere 16x19,5 cm olarak kaydedilmiştir. Pembe ipek saten kumaş üzerine Maraş işi (Dival) tekniğiyle işlenmiştir. İşleminde malzeme olarak altın alaşımlı sim kullanılırken, süslemesinde sarı renk pul tercih edilmiştir. Kompozisyon olarak ortada hilal, onun karşısında altı köşeli yıldızın üst tarafına işlenmiş beş köşeli iki yıldız ve onları çevreleyen oklar şeklindedir. Yıldızların kolları arasına pul işi yapılmıştır. Bu haliyle işleme armaya benzemektedir. Kenar temizliği iğne oyası tekniğiyle yapılan kese iyi durumdadır.

Fotoğraf 3: Genel Görünümü

Fotoğraf 3a: Motif Detayı

Desen Çizimi: 3

Katalog No	: 3.
Fotoğraf No	: 3, 3a.
Çizim No	: 3.
İlgili Koleksiyon Sahibi	: Liva Paşa Konağı Etnografya Müzesi.
Yapılış Tarihi	: 20. yüzyılın ilk yarısı.
İnceleme Tarihi	: 18/02/2011.
Müzeye geliş tarihi	: 27/05/1981.
Envanter No	: 4854.
Kullanılan Gereçler	
Dokumada	: Kadife.
İşlemede	:Gümüş alaşımlı sim, pul, çamaşır ipeği.
Kenar Temizlemede	: Pul.
Kullanılan Teknikler	
İşlemede	: Maraş işi (Dival İşi), pul dikimi.
Kenar Temizlemede	: İğne oyası.
Kullanılan Renkler	
Dokumada	: Mor.
İşlemede	: Gümüş rengi.
Kenar Temizlemede	: Yeşil, turuncu, turkuaz, sarı.
Bezeme Konusu	: Dallar.
Kompozisyon özelliği	: 20,5x31 cm ebatlarında olan bütün kesesi kişisel eşya olarak kullanılmıştır. Mor kadife üzerine Maraş işi (Dival) tekniğiyle işlenmiştir. Gümüş alaşımlı simle kıvrım dal olarak yapılmıştır. Metal pullarla tezyin zenginleştirilmiştir. Zaman içerisinde pullarda paslanma oluşmuştur. Yer yer sökülmeler

görülen işlemeli kesenin kenar temizliği yeşil, turuncu, sarı ve turkuaz renk çamaşır ipeğiyle pullu iğne oyası şeklindedir. Günümüzde kullanımı olmayan tütün kesesi iyi durumdadır.

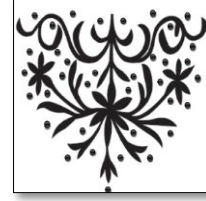
Fotoğraf 4: Genel Görünümü **Fotoğraf 4a:** Motif Detayı **Desen Çizimi:** 4

Katalog No	: 4.
Fotoğraf No	: 4, 4a.
Çizim No	: 4.
İlgili Koleksiyon Sahibi	: Liva Paşa Konağı Etnografya Müzesi.
Yapılış Tarihi	: 20. yüzyılın ilk yarısı.
İnceleme Tarihi	: 18/02/2011.
Müzeeye geliş tarihi	: 15/11/1950.
Envanter No	: 865.
Kullanılan Gereçler	
Dokumada	: Yerel dokuma.
İşlemede	: Kurt tırtıl, altın alaşımli sim.
Kenar Temizlemede	: Kurt tırtıl, altın alaşımli sim.
Kullanılan Teknikler	
İşlemede	: Dolgu sarma, kurt tırtıl dikimi, Sim tutturma, sap işi.
Kenar Temizlemede	: Makine dikişi.
Kullanılan Renkler	
Dokumada	: Kahverengi.
İşlemede	: Sarı, bakır rengi.
Kenar Temizlemede	: Bakır rengi.
Bezeme Konusu	: Bitkisel bezeme; çiçek, yaprak. Geometrik bezeme; daire.

Kompozisyon özelliği : 17,5x28 cm ebatlarından olan hamam kılıfı (Torbası) yoğun bir tezyinatla kahverengi yerel dokuma üzerine işlenmiştir. İşlemesinde sarı ve bakır renk sim kullanılmıştır. Motif olarak kenarlarında su yolu; işlemesinde sap işi, dolgu sarmaların etrafında sim tutturma tekniği uygulanmıştır. Bezemeyi zenginleştirmek için kurt tırtıl kullanılmıştır. Kompozisyon olarak; işlemenin merkezindeki daire içerisinde çiçek ve onun iki tarafında büyük yapraklı iki çiçek şeklindedir. Aynı motif daha küçük olarak ön tarafa da işlenmiştir. Hamama giderken gerekli malzemeleri taşımak için tasarlandığı düşünülen kılıfın kopmuş olan askısı düğümlenerek onarılmıştır. Alt kısmında, kılıfın iki tarafında işlemesinde kullanılan ipliklerden püsküller vardır. Kenar temizliği makine dikişiyle yapılmıştır.

Fotoğraf 5: Genel Görünümü **Fotoğraf 5a:** Motif Detayı **Desen Çizimi:** 5

Katalog No	: 5.
Fotoğraf No	: 5, 5a.
Çizim No	: 5.
İlgili Koleksiyon Sahibi	: Liva Paşa Konağı Etnografya Müzesi.
Yapılış Tarihi	: 20. yüzyılın ilk yarısı.
İnceleme Tarihi	: 18/02/2011.
Müzeye geliş tarihi	: 23/12/1992. Hüseyin Yataz'dan satın alınmıştır.
Envanter No	: 5740.
Kullanılan Gereçler	
Dokumada	: Kadife.
İşlemede	: Altın alaşımlı sim, pul.
Kenar Temizlemede	: Gümüş alaşımlı sim, boncuk.

Kullanılan Teknikler

İşlemede : Maraş işi (Dival İş), pul ve kurt tırtıl dikimi.

Kenar Temizlemede : Makine dikişi.

Kullanılan Renkler

Dokumada : Bordo.

İşlemede : Sarı.

Kenar Temizlemede : Sarı.

Bezeme Konusu : Bitkisel bezeme; çiçek, yaprak, dal.
Geometrik bezeme; zikzak.

Kompozisyon özelliği : Envanter kayıtlarına cüz kesesi veya Kur'an-ı Kerim kılıfı olarak kaydedilen ürünün boyutları bilinmemektedir. İşlemede altın alaşımlı sim kullanılan kesenin kenar temizliğinde gümüş alaşımlı sim ve boncuk kullanılmıştır. Teknik olarak bordo kadife üzerine Maraş işi (Dival) tekniğiyle işlenmiş eserde bezeme pullarla zenginleştirilmiştir. Kompozisyonunda çiçekler, dallar ve yapraklar simetrik olarak yapılmıştır. Kapak kısmında ortada bir çiçek ve iki yana açılan dallar şeklinde bir kompozisyon vardır. Kılıfın önüne taç şeklinde yapraklar serpiştirilmiştir. Çiçeklerin tohum kısımlarında pullar kullanılmıştır. Askısında sarı renk kumaş tercih edilmiştir. Kılıfı süslemek için iki alt köşeye mavi boncuk ve gümüş alaşımlı iplikle püskül yapılmıştır. Kenar temizliğinde makine dikişi vardır.

Fotoğraf 6: Genel Görünümü **Fotoğraf 6a:** Motif Detayı **Desen Çizimi:** 6

Katalog No : 6.

Fotoğraf No : 6, 6a.

Çizim No : 6.

İlgili Koleksiyon Sahibi : Liva Paşa Konağı Etnografya Müzesi.

Yapılış Tarihi : 20. yüzyılın ilk yarısı.

İnceleme Tarihi : 18/02/2011.

Müzeye geliş tarihi : 11/06/1966.

Envanter No : 2457.

Kullanılan Gereçler

Dokumada : Kadife.

İşlemede : Altın alaşımlı sim.

Kenar Temizlemede : -

Kullanılan Teknikler

İşlemede : Kordon tutturma.

Kenar Temizlemede : Baskı.

Kullanılan Renkler

Dokumada : Bordo.

İşlemede : Sarı.

Kenar Temizlemede : -

Bezeme Konusu : Bitkisel bezeme; yaprak, çiçek.

Kompozisyon özelliği : 55(Bel)x136 cm ebatlarında olan bordo renkli bindallı elbise üzerine kordon tutturma işi (Blonya iğnesi) uygulanmıştır. Dokuması kadife kumaş olan elbisenin işlemede altın alaşımlı sim tercih edilmiştir. İşlemeye yardımcı gereç olarak gergef kullanılmıştır. İşlemeler kompozisyon olarak yakadan itibaren etek uçlarına ve omuzlardan kol uçlarına olacak şekilde bezenmiştir. Kıvrım şeklinde stilize çiçekler ve dallar görülmektedir. Motiflerde simetriye dikkat edilmiştir. Bezekler ön ve alt kısımda yoğunlaşmaktadır. Ortada stilize karanfil ve lale motifleri vardır. Suyolu şeklindeki işlemler elbisenin yaka, kol ucu ve etek uçlarındadır. Astarı kırmızı pamuklu kumaş olan elbisenin kenar temizliği makine dikişiyle yapılmıştır. Onarım görmemiş ve iyi durumdadır.

Fotoğraf 7: Genel Görünümü **Fotoğraf 7a: Motif Detayı** **Desen Çizimi: 7**

- Katalog No** : 7.
- Fotoğraf No** : 7, 7a.
- Çizim No** : 7.
- İlgili Koleksiyon Sahibi** : Liva Paşa Konağı Etnografya Müzesi.
- Yapılış Tarihi** : 20. yüzyılın ilk yarısı.
- İnceleme Tarihi** : 18/02/2011.
- Müzeeye geliş tarihi** : 15/07/1969.
- Envanter No** : 2649.
- Kullanılan Gereçler**
- Dokumada** : Kadife.
- İşlemede** : Pul, altın alaşımlı sim.
- Kenar Temizlemede** : Fisto.
- Kullanılan Teknikler**
- İşlemede** : Maraş işi (Dival işi), pul dikimi.
- Kenar Temizlemede** : Fisto.
- Kullanılan Renkler**
- Dokumada** : Lacivert.
- İşlemede** : Sarı.
- Kenar Temizlemede** : Beyaz.
- Bezeme Konusu** : Bitkisel bezeme; çiçek, yaprak.
Nesneli bezeme; fiyonk, püskül.
- Kompozisyon özelliği** : İşlemeler 66(Bel)x137 cm
ebatlarındaki Türk kadın giyim geleneğinin önemli parçalarından
olan bindallı elbise üzerinde bulunmaktadır. Zeminde lacivert
kadife kullanılmıştır. Teknik olarak Maraş işi (Dival) tekniği
uygulanan elbisenin işleminde malzeme olarak altın alaşımlı sim

ve pullar vardır. Kompozisyonunda bitkisel bezeme olarak çiçek ve yapraklarla birlikte nesneli bezeme olan fiyonk ve püsküller tercih edilmiştir. Motif dağılımı yakadan etek ucuna; kollarda ise dirsekten kol uçlarına olacak şekildedir. Etek ucuna yakın orta kısımda çiçek buketi şeklinde bir işleme görülmektedir. Diğer küçük çiçekler iki etek yanlarına serpiştirilmiştir. Günümüzde müze envanterine kayıtlı bindallı elbisenin astarı sarı renkte olup, etek ve kol uçlarının kenar temizliği fisto dikimiyle yapılmıştır. Onarımına ihtiyaç duymayan elbise iyi durumdadır.

Fotoğraf 8: Genel Görünümü

Fotoğraf 8a: Motif Detayı

Desen Çizimi: 8

Katalog No	: 8.
Fotoğraf No	: 8, 8a.
Çizim No	: 8.
İlgili Koleksiyon Sahibi	: Liva Paşa Konağı Etnografya Müzesi.
Yapılış Tarihi	: 20. yüzyılın ilk yarısı.
İnceleme Tarihi	: 18/02/2011.
Müzeye geliş tarihi	: 29/04/1974. Hikmet Çınar'dan satın alınmıştır.
Envanter No	: 3582.
Kullanılan Gereçler	
Dokumada	: Kadife.
İşlemede	: Altın alaşımlı sim.
Kenar Temizlemede	: -
Kullanılan Teknikler	
İşlemede	: Kordon tutturma.
Kenar Temizlemede	: Makine dikişi.
Kullanılan Renkler	

Dokumada	: Mor.
İşlemede	: Sarı.
Kenar Temizlemede	: -
Bezeme Konusu	: Bitkisel bezeme; yaprak. Geometrik bezeme; daire.
Kompozisyon özelliği	: Dış kıyafet olarak kullanılan ve mor kadife kumaştan yapılan cepkenin ebatları bilinmemektedir. Günümüzde kullanımı bulunmayan cepkenin işleme malzemesi olarak altın alaşımlı sim; işlemeye yardımcı gereç olarak gergef kullanılmıştır. İşlemesi yakadan etek uçlarına doğru ve kol uçlarına kordon tutturma (Blonya iğnesi) tekniğiyle yapılmıştır. Kompozisyon olarak stilize yaprak ve dairesel motifler şeklinde işlenmiştir. Motif düzenlemesinde simetriye dikkat edilmiştir. Cepkenin astarında lila rengi pamuklu kumaş kullanılmıştır. Kenar temizliği makine dikişiyle yapılan cepken onarım görmezken kullanım durumu iyidir.

2. Değerlendirme ve Karşılaştırma

Liva Paşa Konağı Etnografya Müzesi'ndeki farkı örnek türleri arasından seçilen ürünler değerlendirilerek, bu konuda yapılmış başka çalışmalarla aşağıdaki başlıklar altında karşılaştırılmıştır.

2.1. İşlemelerin Türleri

Kıyafet, ev eşyası ve kişisel eşya olarak sınıflandırılmış ürünlerden bindallı elbise (Kat. No: 6, 7); cepken (Kat. No: 8); tütün kesesi (Kat. No: 2, 3); para kesesi (Kat. No: 1); Kur'an-ı Kerim kılıfı (cüz Kesesi) (Kat. No: 5) ve hamam kılıfı (Torbası) (Kat. No: 4) çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Farklı yörelerde benzer konuda yapılan diğer çalışmalara baktığımızda; Antalya Müzesi envanterinde elli ürün incelenmiş, işlemler en çok makramalarda görülmüştür (Civelek, 2011, s. 179). Konya Müzeleri Dival işi tekniğiyle yapılmış iki adet cüz kesesi, sekiz adet bindallı tek parça elbise, beş adet para kesesi ve iki adet tütün kesesinde işlemler bulunmaktadır (Sönmez, 2016, s. 199). İzmir ili Tire Müzesi'nde peşkir, başörtüsü, çevre, çarşaf, havlu, örtü ve bohçalarda (Arslan, 2011, s. 159); Bursa ili Gemlik yöresi işlemlerinde en çok çevrelerde (Erdoğan, 2006, s. 137);

Ankara ili Gündül ilçesinde en çok peşkirlerde (Serçe, 2006, s. 183); Ankara ili Beypazarı ilçesinde baş havlusu, omuz havlusu, vücut havlusu, başörtüsü, peşkir, kına tası bohçası, çevre, çevre hırka, bohça ve mendillerde (Çavuş, 2009, s. 52); Çankırı ili Yapraklı yöresinde kadın kıyafetlerinde (Bayhan vd., 2009, s. 65-80); Çankırı Kurşunlu erkek kıyafetlerinden olan ve “zivka” denilen, ağ kısmı bol, paçaları dar olan pantolonlarda (Bayhan vd., 2007, s. 103); Çankırı Atkaracalar ilçesindeki erkek kıyafetlerinde (Bayhan vd., 2014, s. 42) ve yine aynı ilçe müzesinde bulunan kadın kıyafetlerinde dantel bezemeler bulunmaktadır (Bayhan vd., 2014, s. 44-46).

2.2. İşlemelerin Yapılış Tarihleri

Liva Paşa Etnografya Müzesi'nden alınan izinle incelenen ürünlerin hangi döneme ait olduğu hakkında kesin bilgi olmamakla birlikte, kullanılan malzeme ve tekniklerden tamamının yirminci yüzyılın ilk yarısına ait olduğu düşünülmektedir. Müzeye geliş tarihleri 15.11.1951 (Kat. No: 1), 29.04.1974 (Kat. No: 2), 27.05.1981 (Kat. No: 3), 15.11.1950 (Kat. No: 4), 23.12.1992 (Kat. No: 5), 11.06.1966 (Kat. No: 6), 15.07.1969 (Kat. No: 7) ve 29.04.1974 (Kat. No: 8) olarak kayıt edilmiştir.

Samsun işlemelerinin bulunduğu havlu, karyola eteği, yastık, kare ve dikdörtgen örtü, bohça, sehpa örtüsü, yatak örtüsü, yaygı, mendil, çevre, gecelik ve uçkurlardan yirmi ikisi yirminci yüzyılın ilk çeyreğine ait iken, on iki ürün yirminci yüzyılın ortalarında yapılmıştır (Algül, 2007, s. 84). Bursa ili Gemlik ilçesi işlemelerinden ikisi dışındaki örneklerin yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde yapıldığı belirtilmiştir (Erdoğan, 2006, s. 137). Antalya Müzesi işlemeleri yirminci yüzyıla aittir (Civelek, 2011, s. 169). Isparta Yalvaç Müzesi'nde bulunan çok az sayıdaki peşkir on sekizinci yüzyıla tarihlenmektedir (Kurtulmuş, 2007, s. 28).

2.3. İşlemelerde Kullanılan Teknikler

İncelediğimiz ürünlerde farklı malzemelerle farklı işleme tekniklerinin uygulandığı görülmektedir. Bu teknikler; boncuk işi (Kat. No: 1), pul dikimi (Kat. No: 2, 3, 7), Maraş işi (Dival) (Kat. No: 2, 3, 5, 7), sim sarma, sap işi, dolgu sarma, sim tutturma (Kat. No:

4), kordon tutturma (Kat. No: 6, 8) ve kurt tırtıl dikimi (Kat. No: 4, 5) teknikleridir.

Karşılaştırdığımız ürünlerden Konya'daki cüz kesesinde dival işi, düz sarma, yarmalı sarma, kurt tırtıl tutturma (Sönmez, 2016, s. 120-121) uygulanmıştır. Afyonkarahisar ili Bolvadin işlemelerinde üç üründe pulu boncuk yardımı ile tutturma, altı üründe pulu tek olarak yan yana üstten iplik göstererek tutturma, yedi üründe pulu makine dikişi ile tutturma ve bir üründe ise pulu üst üste sap iğnesi ile tutturma tekniği kullanılmıştır (Yavuz, 2009, s. 191). Bursa Nakış El Sanatları Müzesi işlemeli peşkirlerinde yirmi bir üründe sarma tekniği vardır (Yıldız, 2020, s. 202). Sakarya ili işlemelerinde sarma (Düz-Verev) tekniği on beş üründe görülmektedir. Hazır harç (kordon)tutturma tekniği kırk yedi ve kırk sekiz numaralı örneklerde, sap işi yirmi dört numaralı örnekte pul-boncuk tutturma ve Maraş (Dival) işi altı numaralı örnekte uygulanmıştır (Özkanlı, 2019, s. 234-235).

2.4. Kenar Temizlemede Kullanılan Teknikler

İncelenen ürünlerde kullanılan malzemeye ve kullanım amacına göre farklı kenar temizleme teknikleri uygulanmıştır. Bunlar: Boncuk oyası (Kat. No: 1), iğne oyası (Kat. No: 2, 3), makine dikişi (Kat. No: 4, 5, 8) baskı tekniği (Kat. No: 6) ve fistodur (Kat. No: 7).

Kenar temizliği Samsun işlemelerinde baskı tekniği ve tığ oyasıyla yapılmıştır (Algül, 2007, s. 92). Beypazarı işlemelerinde pullu firkete oyası, saçak bağlama/bükme teknikleri (Çavuş, 2009, s. 64); Bursa Gemlik işlemelerinde zürafa tekniği (Erdoğan, 2006, s. 140); Muğla'da dokumanın dar kenarlarında makine baskı dikişi ve elde teyel tekniği vardır (Altun, 2006, s. 873). Antalya Müzesi işlemelerinde uzun kenarlara süsleme yapılmazken, kısa kenarlarda püskül saçak bırakma teknikleri görülmektedir (Civelek, 2011, s. 189). Bursa Nakış El Sanatları Müzesi'nde bir adet peşkirde iğne oyası tekniği uygulanmıştır (Yıldız, 2020, s. 202).

2.5. İşlemelerin Zemininde Kullanılan Malzemeler

Kastamonu işlemelerinin zemininde farklı dokuma türlerinin kullanıldığı görülmüştür. Bunlardan en az tercih edilenler yerel dokuma (Kat. No: 1, 4) ve satendir (Kat. No: 2). En çok kadife kumaş kullanılmıştır. (Kat. No: 3, 5, 6, 7, 8).

Ankara Gdl işlemelerinde zeminde dokuma olarak ipekli ve pamuklu dokuma vardır (Serçe, 2006, s. 185). Tire Müzesi işlemelerinde keten, pamuklu ve ipekli dokuma (Arslan, 2011, s. 167); Samsun işlemelerinde patiska, yerel dokuma ve havlu (Algül, 2007, s. 89); Bursa Gemlik yöresinde kadife kumaş ve ham ipek görülmektedir (Erdoğan, 2006, s. 138).

2.6. İşlemede Kullanılan Malzemeler

İncelediğimiz materyallerde bezeme kompozisyonunu oluşturmak veya zenginleştirmek amacıyla farklı özelliklerde malzemeler kullanılmıştır. Bunlar; boncuk (Kat. No: 1, 5), pul (Kat. No: 2, 3, 5, 6), altın alaşımlı sim (Kat. No: 2, 4, 5, 6, 7, 8), amaşır ipeği (Kat. No: 3), gümüş alaşımlı sim (Kat. No: 3, 5) ve kurt tırtıldır (Kat. No: 4).

Gemlik işlemelerinde malzeme olarak ipek iplik, yassı tel, muline ve koton iplik vardır (Erdoğan, 2006, s. 139). Gdl işlemelerinde ipek iplik ve metal iplik (Serçe, 2006, s. 185); Tire Müzesi işlemelerinde metal bklml ipek iplik ve metal yassı tel görülmektedir (Arslan, 2011, s. 167). Samsun yöresinde koton iplik, çamaşır ipeği ve kuka ipi (Algül, 2007, s. 89); Ankara ili Beypazarı ilçesi işlemelerinde sim iplik ve yassı metal iplik (avuş, 2009, s. 59); Burdur Müzesi peşkirlerinde pamuk iplik en çok kullanılan işleme malzemeleri olmuştur (Tunalı, 2015, s. 132).

2.7. İşlemelerin Motif zellikleri

Çalışmamızda motif özellikleri bitkisel bezeme, nesneli bezeme ve geometrik bezeme olarak sınıflandırılmıştır. Bitkisel bezeme unsuru olarak stilize iek (Kat. No: 1), iek (Kat. No: 4, 5, 6, 7), dal (Kat. No: 3, 5) ve yaprak (Kat. No: 4, 5, 6, 7, 8) görülmektedir. Nesneli bezeme yıldız (Kat. No: 1, 2), hilal (Kat. No: 2), pşkl ve fiyonktur (Kat. No: 7). Geometrik bezeme olarak daire ve zikzak 8. Üründe; artı bezemesi 1. Üründe kullanılmıştır.

Bitkisel bezemeler Gdl'de stilize iek (Serçe, 2006, s. 193); Tire işlemelerinde iek (Arslan, 2011, s. 199); ankırı Kurşunlu ilçesindeki nlklerde pembe çiçekler ve buğday başağı; Fermanelerde bitkisel motifler, kıvrım dallar ve zikzaklar (Bayhan vd. 2007, s. 104-105) olarak işlenmiştir. Yaprak bezemesi; Samsun (Algül, 2007, s. 98), Ankara Gdl (Serçe, 2006, s. 193) ve İzmir Tire

Müzesi'nde bulunan ürünlerde yer almaktadır (Arslan, 2011, s. 200). Bursa Gemlik işlemelerinde (Erdoğan, 2006, s. 144), Çankırı Bayramören işlemelerinde (Bayhan vd., 2012, s. 82) ve Kastamonu Liva Paşa Konağı Etnografya Müzesi'nde bulunan örtü, başörtüsü, uçkur ve peşkirlerde bitkisel bezemeler görülmektedir (Yetim vd., 2007, s. 727-746).

Nesneli bezeme olarak hilal bezemesi Ankara Gündül (Serçe, 2006, s. 195) ve İzmir Tire Müzesi işlemelerinde vardır (Arslan, 2011, s. 200). Benzer işleme Muğla işlemelerinde "Ay yıldız" olarak adlandırılmıştır (Altun, 2006, s. 903).

Geometrik bezeme olarak artı motifi Burdur Müzesi peşkirlerinde (Tunalı, 2015, s. 40) ve Samsun işlemelerinde (Algül, 2007, s. 98); daire motifi Muğla (Altun, 2006, s. 903), Tire Müzesi (Arslan, 2011, s. 200), Burdur Müzesi (Tunalı, 2015, s. 40) ve Yalvaç Müzesi işlemelerinde tercih edilmiştir (Kurtulmuş, 2012, s. 37). En çok uygulanan zikzak motifi Tire (Arslan, 2011, s. 200), Burdur (Tunalı, 2015, s. 40) ve Yalvaç işlemelerinde bulunmaktadır (Kurtulmuş, 2012, s. 37).

2.8. İşlemelerin Zemininde Kullanılan Renkler

Çalışmamızda dokumanın ve işlemenin özelliklerine göre zemin renklerinin farklılık gösterdiği görülmüştür. Pamuklu dokumada krem rengi 1. üründe vardır. Açık pembe saten (Kat. No: 2), kahverengi dokuma (Kat. No: 4), mor kadife (Kat. No: 3, 8), bordo kadife (Kat. No: 5, 6) ve lacivert kadife (Kat. No: 7) tercih edilen diğer zemin renkleridir.

Bu konuda hazırlanan diğer çalışmalara baktığımızda krem en çok tercih edilen zemin rengi olmuştur. Bunun nedeni daha çok yerel dokumalara yapılan işlemelerin konu alınmasıdır. Krem renk Samsun (Algül, 2007, s. 95), Bursa (Erdoğan, 2006, s. 142) ve Gündül işlemelerinde kullanılmıştır (Serçe, 2006, s. 189). Bayramören'de dokuma rengi olarak siyah, patlıcan moru, gülkurusu ve bordo kadife kumaş tercih edilmiştir. Bindallı elbiseler siyah, lacivert, mor ve bordo renk kadifeye işlenmiştir (Bayhan vd., 2012, s. 74). Çankırı Kurşunlu fermene-saltaları siyah, patlıcan moru ve bordo (Bayhan vd., 2007, s. 100); Çankırı Yapraklı ilçesi zivkaları lacivert renktedir (Bayhan vd., 2009, s. 80).

2.9. İşlemelerde Kullanılan Renkler

Kullanılan ipliklerde ve diğer bezeme malzemelerinde farklı renkler uygulanmıştır. En çok tercih edilen sarı simdir (Kat. No: 2, 4, 5, 6, 7, 8). Diğer kullanılan renkler gümüş rengi (Kat. No: 3), bakır rengi (Kat. No: 4), pembe ve siyahtır (Kat. No: 1).

Bursa Gemlik ilçesi işlemelerinde sarı, yaprak yeşili, yağ yeşili, yosun yeşili, açık çimen yeşili, koyu pembe, koyu kanarya, camgöbeği, çivit mavi, ve vişne rengi (Erdoğan, 2006, s. 141); Samsun'da eflatun, sarı, açık-koyu pembe, hardal sarı, kirli sarı, krem, yavruağzı ve kiremit rengi (Algül, 2007, s. 95); Ankara ili Beypazarı ilçesi işlemelerinde altın sarısı ve gümüş beyazı (Çavuş, 2009, s. 67); Gündül yöresinde yağ yeşili, firuze, petrol mavisi, kızıl kahve, leylak, havai mavisi, şarap kıvrılı ve bordo renkleridir (Serçe, 2006, s. 190).

2.10. İşlemelerin Kenar Süslemelerinde Kullanılan Renkler

İncelediğimiz işlemeli ürünlerde kenar temizliği yapmak ya da bezemeyi tamamlamak için çeşitli tekniklerle kenar süslemesi yapılmıştır. Kenar süslemesinde kullanılan renkler ise şunlardır; siyah (Kat. No: 1), sarı (Kat. No: 2, 3, 5), turuncu, yeşil, turkuaz (Kat. No: 3), bakır rengi (Kat. No: 4) ve beyaz (Kat. No: 7). 6. ve 8. ürünlere kenar süslemesi yapılmamıştır.

Farklı yörelere ait kenar süslemelerinde kullanılan renkler; Ankara Beypazarı'nda beyaz, altın sarısı, krem ve gümüş beyazı (Çavuş, 2009, s. 67); Gemlik yöresinde krem (Erdoğan, 2006, s. 141); Samsun yöresinde krem ve beyaz (Algül, 2007, s. 95); Antalya yöresinde en çok nötr renklerden krem (Civelek, 2011, s. 201) ve Gündül yöresinde krem ve sarı renkleridir (Serçe, 2006, s. 192).

2.11. İşlemelerin Bugünkü Halleri ve Onarım Durumları

Müzeden alınan fotoğraflar ışığında ürünlerin bugünkü halleri ve onarım durumlarında farklılıklar görülmektedir. Ürünlerin yedisi onarım görmezken (Kat No: 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8); bir ürünün boncuklarında kopma ve dökülmeler vardır (Kat No: 1). İki ürünün dokuması yıpranmıştır (Kat No: 4, 5). 4. ürün olan hamam kılıfının kopan kulpu düğümlenerek onarılmıştır.

Samsun yöresi işlemlerinin tamamı onarım görmezken, bazılarının telleri dökülmüş, sararmış veya lekeli (Algül, 2007, s. 87). Tire işlemlerinin çoğu lekeliyken bir ürünün iplik boyası akmıştır (Arslan, 2011, s. 156). Ankara Beypazarı işlemlerinde daha çok yıpranma, yassı tel iplik ve sim ipliklerde kararmalar vardır (Çavuş, 2009, s. 74). Bursa Gemlik işlemleri orijinal haliyle saklanırken bazılarında sandık lekesi ve iplik boyasında akmalar olmuştur (Erdoğan, 2006, s. 138). Antalya Müzesi işlemeli eserlerinden çoğunun saklama koşulları ve geçen zaman nedeniyle lekeli ve işleme iğne tekniklerinin sökülmüş olduğu görülmüştür (Civelek, 2011, s. 176-177)

Sonuç ve Öneriler

Çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapan Kastamonu, bünyesinde barındırdığı birikimi farklı sanat dallarında göstererek ülkemiz kültür ve medeniyetine önemli katkılarda bulunmaktadır. Bu birikim Kastamonu Türk Halk işlemlerine de yansımıştır. Kastamonu Liva Paşa Konağı Etnografya Müzesi envanterine kayıtlı sekiz adet ürünü konu alan çalışmamızda eserler renk, desen ve kompozisyon özellikleri açısından incelenmiş ve farklı yöre işlemlerini konu alan çalışmalarla karşılaştırılmıştır.

Döneminin özelliklerini yansıtan işlemeli ürünlerin yapılış tarihleri kesin olarak bilinmese de 20. yüzyılın ilk yarısına, yani Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerine ait olduğu düşünülmektedir. Materyaller kıyafet, ev eşyası ve gündelik hayatta kişisel eşya gibi kullanım alanlarına sahiptir. Tütün kesesi, para kesesi, Kur'an-ı Kerim kılıfı (Cüz Kesesi) ve hamam kılıfı (Torbası) günümüzde kullanılmazken; geleneksel giysi olarak bindallı elbiseler ve cepkenler kına gecelerinde giyilmektedir.

İşlemler geleneksel Türk Halk işlemlerinin güzel örneklerindendir. Kastamonu'nun Osmanlı döneminde önemli bir sancak oluşu işlemlerdeki zenginliği arttıran etmenlerdendir. İşleme tekniği olarak; Maraş işi (Dival), sim sarma, dolgu sarma, boncuk işi, pul işi, sap işi, sim tutturma, kordon tutturma ve kurt tırtıl kullanılmıştır. Kenar temizliğinde ise boncuk oyası, iğne oyası, makine dikişi, fisto ve baskı tekniği uygulanmıştır.

Farklı ürün türleri ve kullanım alanlarına sahip materyallerde farklı dokumalar tercih edilmiştir. Kıyafetlerde dokusu yumuşak ve renkleri daha canlı olan kadife kumaş görülmektedir. Kadife aynı zamanda Kur'an-ı Kerim kılıfı ve tütün kesesinde de kullanılmıştır. Saten ve el tezgâhlarında dokunan yerel dokuma kullanılan diğer zemin malzemeleridir.

Osmanlı sarayında işlemlere değer katmak için ipliğe altın sim katıldığı bilinmektedir. İncelediğimiz ürünlerde de altın alaşımlı ve gümüş alaşımlı sim bulunmaktadır. Yine halk işlemelerinin ana malzemelerinden olan çamaşır ipeği görülmektedir. Bunların yanı sıra bezemeleri zenginleştirmek için boncuk, pul ve kurt tırtıl malzemeleri kullanılmıştır.

İşlemlerde bitkisel, nesneli ve geometrik motifler görülmektedir. Tabiattan esinlenerek yapılan işlemlerde bitkisel bezeme olarak çiçek motifi hamam kılıfı, Kur'an-ı Kerim kılıfı ve bindallı elbiselerde; dal bir adet tütün kesesi ve Kur'an-ı Kerim kılıfında; yaprak hamam kılıfı, Kur'an-ı Kerim kılıfı, cepken ve bindallı elbiselerde yer almaktadır. Stilize çiçek motifi para kesesine yapılmıştır. Nesneli bezeme olarak fiyonk ve püskül motifleri bir adet bindallı elbise de kullanılırken, ikinci örnek olan tütün kesesine milli sembollerimizden ay (hilal) ve yıldız bezemeleri işlenmiştir. Geometrik bezeme olarak daire ve zikzak cepkene, artı motifi para kesesine yapılmıştır.

İşlemlerin zemininde tercih edilen renkler kullanım amacına ve kumaş dokusuna göre farklılık göstermektedir. Yerel dokumalarda hammaddenin renginden dolayı daha çok krem renk kullanılmıştır. Tütün kesesi ve hamam kılıfı yerel dokumadır. İşlemler kıyafetlerde lacivert, bordo ve mor kadife üzerine yapılmıştır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim kılıfında bordo, tütün kesesinde mor renk kadife tercih edilmiştir. Pembe renk sadece ipek saten tütün kesesinde görülmektedir.

İşleme malzemesi olarak altın ve gümüş alaşımlı sim kullanıldığı için renk olarak, sarı, gümüş rengi ve bakır rengi ağırlıktadır. Bu renk iplikler Maraş işi (Dival) ve kordon tutturma (Blonya iğnesi) tekniğinin kullanıldığı ürünlerde bulunmaktadır. Boncuk

işlemesinin yapıldığı tek örnek olan tütün kesesinde pembe ve siyah renk boncuklar vardır.

Kenar temizliği yapmak veya bezemeyi tamamlamak için kullanılan kenar süslemelerinde sarı, siyah, turuncu, bakır rengi, yeşil, turkuaz ve beyaz renk kullanırken; iki ürünün kenar süslemesi yapılmamıştır.

20. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen işlemeli ürünlerin çoğunda aradan geçen zamana paralel olarak bozulmalar dikkati çekmektedir. Dokumalarda yıpranma, işlemelerde kullanılan metal pullarda paslanma, ipliklerde ve boncuklarda dökülmeler oluşmuştur. Hamam kılıfının kopan askısı düğümlenerek onarılmıştır. Özel günlerde giyilen cepken ve bindallı elbiselerin ise daha az yıprandığı görülmektedir.

Geçmişten günümüze ulaşan işlemeli ürünler eski ve yıpranmış olduğu için kullanılmamakta, sanat değerleri bilinmediği için pek çoğu kaybolup gitmektedir. El sanatlarından olan halk işlemleri geleneği günümüzde düğün, çeyiz, sünnet düğünü gibi merasimlerle ya da sandıklarda saklanarak devam ettirilmektedir. Bunun yanında Kültür Bakanlığı'nın çalışmalarıyla; örgün ve yaygın eğitim olarak üniversitelerin Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Enstitülerine bağlı Anabilim Dallarında; Kız Meslek Liseleri, Olgunlaşma Enstitüleri ve Halk Eğitim Merkezlerinde işleme geleneğinin devamına yönelik çalışmalar yapılmaktadır.

Öneriler: Bu eserlerin kaybolmasını önlemek amaçlı bilgilendirme toplantıları yapılarak, Etnoğrafya müzelerinde korunabileceği, bu müzelere bağış yapılabileceği anlatılmalıdır. Zengin motif çeşitliliğini kayıt altına almak için envanter oluşturulup motif katalogları hazırlanmalıdır. İşlemeli ürünleri sadece çeyiz olarak değerlendirmeyip, kadın kooperatifleri ve kadın halk pazarları kurularak özellikle kadınlar için bir gelir kaynağı olması sağlanmalıdır.

Kaynakça

Algül, İ. (2007). *Samsun ve çevresi işlemlerinin geleneksel Türk-İslam işleme sanatındaki yeri*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Altun, G. (2006). *Muğla İlinde Bulunan El İşlemeleri (19-20.yüzyıl)*, [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. c. 1, Selçuk Üniversitesi.

Arseven, C. E. (1973). *Türk sanatı*. Cem Yayınevi.

Arseven, C. E. (1983). *Sanat ansiklopedisi*. Milli Eğitim Basımevi.

Arslan, M. (2011). *Tire Müzesi'nde bulunan el işlemeleri* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Selçuk Üniversitesi.

Barışta, Ö. (1984). *Cumhuriyet dönemi Türk halk işlemeciliği desen ve terminolojisinden örnekler*. Gazi Üniversitesi Basım Yayın Yüksekokulu Basımevi.

Barışta, Ö. (1987). *Kastamonu'da dokuma ile ilgili sanatlar*, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi, Ankara, Türkiye.

Barışta, Ö. (1988). *Türk işleme sanatı tarihi*. Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Basımevi.

Barışta, Ö. (1998). *Türk el sanatları*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Barışta, Ö. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu dönemi Türk işlemeleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Bayhan, A. A., Salman, F. ve Adem Ç. (2007). *Tarihi ve kültürel değerleri ile Kurşunlu*. T.C. Kurşunlu Kaymakamlığı Yayınları.

Bayhan, A. A. (2009). *Tarihi ve kültürel değerleri ile yapraklı*. Yapraklı Belediyesi Kültür Yayınları.

Bayhan, A. A., Salman, F. (2012) *Bir saklı belde Bayramören*. Bayramören Kaymakamlığı Kültür Serisi No: 1.

Bayhan, A. A. (2014). *Tarihi ve kültürel değerleri ile Atkaracalar*. T.C. Atkaracalar Kaymakamlığı Kültür Yayınları No: 1.

Berker, N., Durul, Y. (1970). *Türk işlemelerinden örnekler*. Ak Yayınları Türk İşleme Serisi.1.

Can, M. (2024). Osmanlı döneminde metal ipliklerin işleme sanatında kullanımı.-dival işi eserlerden örneklerle-. Folklor/Edebiyat. 30(3). ss. 781-800.

- Can, Y., Gün, R. (2015). *Ana hatlarıyla Türk-İslam sanatları ve estetiği*. Kayıhan Yayınları.
- Civelek, S. (2011). *Antalya Müzesi'nde bulunan el işlemleri* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Çavuş, N. (2009). *Ankara ili Beypazarı ilçesi geleneksel hamam kültüründe kullanılan işlemeli ürünler*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Erdoğan, F. (2006). *Bursa ili Gemlik yöresi geleneksel Türk işlemlerini renk, desen ve kompozisyon özellikleri yönünden araştırılması ve öğretim analizinin yapılması*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Erdoğan, A. (1993). *Kastamonu folkloru 2*. Yıldız Matbaacılık.
- Eronç, Y. P. (1984). *Giyim süsleme teknikleri*. Milli Eğitim Basımevi.
- Gönül, M. (1973). *Türk el işleri sanatı*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kılıçkan, H. (2004). *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk bezeme sanatı ve örnekleri*. İnkılap Kitapevi Yayınları.
- Kurtulmuş Çomak, D. (2012). *Isparta ili Yalvaç Müzesi'nde bulunan el işlemeli peşkirler* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Kültür Bakanlığı. (2010). *İşleme sanatı*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Onuk, T. (1998). *Osmanlı çadır sanatı (XVII-XIX. Yüzyıl)*. Kültür Bakanlığı.
- Öney, G. (1992). *Anadolu Selçuklu mimarisinde süsleme ve el sanatları*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özkanlı, N. (2019). *Sakarya ilinde bulunan işlemler*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Serçe, Y. (2006). *Ankara ili Gündül yöresi geleneksel Türk işlemlerinde renk, desen, kompozisyon özellikleri ve öğretim analizi yönünden incelenmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi.

- Sevin, N. (1991). *On üç asırlık Türk kıyafet tarihine bir bakış*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sönmez, K. (2016). *Konya müzelerinde bulunan dival işi tekniğinde yapılmış eserler* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Tezcan, H. (2001). Saray için yapılan gümüşlü altınlı dokumalar, işlemler. *Antik Dekor Dergisi*, (64). ss. 70-78.
- Tunalı, H. (2015). *Burdur müzesi envanterinde bulunan el işlemeli peşkirler* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Turani, A. (1999). *Dünya sanat tarihi*. Remzi Kitapevi.
- Yavuz, A. (2009). *Afyonkarahisar ili Bolvadin ilçesi evleri ve müzelerinde bulunan el işlemleri* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Yetim, F. ve Kayabaşı, N. (2007). Kastamonu ili Liva Paşa konağı etnografya müzesinde bulunan işlemeli ürünlerin özellikleri, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(2), ss. 727-746.
- Yıldız, H. (2020). *Bursa nakış el sanatları müzesinde bulunan Türk işi peşkirler* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.

Özben, B.A. & Türkeli Paköz, A. (2025). Sosyal Medyanın Aile İlişkilerine Etkisi: Türkiye’de Son 10 Yılda Yapılmış Araştırmaların İncelenmesi. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 10 (17), s. 140-178

Sosyal Medyanın Aile İlişkilerine Etkisi: Türkiye’de Son 10 Yılda Yapılmış Araştırmaların İncelenmesi

Impact Of Social Media On Family Relationships: An Analysis Of Studies In Turkey Over The Past Decade

Yüksek Lisans Öğrencisi Berfin Ayla ÖZBEN*
İstanbul Ticaret Üniversitesi
berfinnozben@gmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Ahu Paköz TÜRKELİ**
İstanbul Ticaret Üniversitesi
apturkeli@ticaret.edu.tr

Öz

Günümüzde sosyal medya bireylerin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Küreselleşmenin getirdiği etkilerle iletişim araçlarının sürekli güncel olarak yenilenmesi sosyal medya platformlarında çeşitliliğe sebep olmuştur. Sosyal medyanın sürekli olarak yenilenmesi gittikçe daha çok kullanıcıyı kendine çekmektedir. İnsan ilişkileri yoğunlukla sosyal medyanın gerektirdiği mesajlaşma ile sağlanmakta ve insanlar arasında iletişim kopukluğu yaşanmaktadır. Başta büyük heyecanla karşılanan iletişim ve yeni medyadaki gelişmelere sonraki yapılan çalışmalarda endişe ve eleştirel bakış ile yaklaşılmaya başlanmıştır. Sosyal medyanın fazla kullanımı sonucunda aileler bir yandan teknolojiye dayanarak diğer yandan iletişim kopukluğundan da payını almaktadır. Sosyal medya bir yandan aile içindeki iletişimi kolaylaştırırken aşırı kullanımında aile üyelerinin birbirlerine ayıracağı zamanı kısıtlamakta ve yüz yüze iletişimi zayıflatmaktadır. Bu çalışmada öncelikle sosyolojik tartışmalar üzerinden sosyal medyanın aile içi iletişim üzerindeki önemi vurgulanmış, daha sonra son 10 yılda sosyal medya ve aile içi ilişkiler üzerine Türkiye’de yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Sosyal medyanın aile içi ilişkileri nasıl etkilediğine dair yapılan çalışmaları incelemek amacıyla sistematik doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Ebscohost, Yükseköğretim

* ORCID: [orcid.org/ 0000-0003-3948-2919](https://orcid.org/0000-0003-3948-2919)

** ORCID: [orcid.org/ 0000-0003-0958-6063](https://orcid.org/0000-0003-0958-6063)

Kurulu Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi, veri tabanlarında ‘sosyal medya’ ve aile, kelimeleri taranarak bulunan makale, tezler incelenmiş, çalışmalar başlıklarına ve konularına göre kategorize edilerek “son 10 yılda Türkiye’de sosyal medya ve aile hangi konular üzerinden tartışılmıştır?” sorusuna yanıt aranmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sosyal Medya, Siber Zorbalık, Aile, Dijital Etkileşim, Sosyal Değişim

Abstract

Developments in technology have led to changes and increases in the use of social media in time, and this is constantly affecting the communication between people. Today, social media has become an inseparable part of individuals. The constant renewal of communication tools with the effects of globalization has led to diversity in social media platforms. The fact that social media is constantly renewed attracts people's attention, and more users. Communication between the people is mostly provided by messaging through social media and this creates a communication gap between people. In the initial studies the development in communication is examined with great excitement, however the latter studies approached these developments with concern and in a critical perspective. As a result of the excessive use of social media, families could benefit from technology on one hand, and on the other hand they could suffer from communication breakdowns. While social media facilitates communication within the family, its excessive use limits the quality time that family members can spare for each other and weakens face-to-face communication. In this study, first, the importance of social media on family communication is emphasized through sociological discussions, and then the studies conducted in Turkey in the last 10 years about social media and family relationships are analyzed. We used Systematic document analysis method to examine the studies on how social media affects family relationships. The articles and theses are analyzed in the literature analysis with the research words “‘social media’ and family” in the databases EBSCOhost, Higher Education Council Publication and Documentation Department National Thesis Center, and the studies were categorized according to their titles and topics. In the research, the main research question is “on which topics have social media and family been researched in Turkey in the last decade?”.

Keywords: Social Media, Cyber Bullying, Family, Digital Interaction, Social Change

Giriş

Günümüz toplumu teknolojinin ve bilimin hüküm sürdüğü, gün geçtikçe küreselleşmenin yaygınlaştığı ve bu yaygınlaşmanın getirdiği farklılıklarla gelişim gösteren bir toplumdur. Tarih öncesi zamanlarda ateşin keşfi insanlar için nasıl büyük bir değişim yarattıysa, insanların zamanı, gündelik hayatı ve çevreyi

kullanım şekilleriyle, birbirleriyle ve diğer canlılarla ilişkileri nasıl değiştiyse sonrasında teknolojik gelişmelerin de benzer değişimleri yarattığını söyleyebiliriz. Teknolojide ve diğer alanlarda yaşanan gelişmeler beraberinde küreselleşme tartışmalarını ortaya çıkarmıştır (Sassen, 1998). İnsanlar artık bu küreselleşmenin getirdiği gelişimlere ve değişimlere göre yaşamaktadır. Günümüzde bu tartışmalara, küreselleşmenin farklı toplumsal alanlardaki etkileri ile medya ve küreselleşme ilişkisine yönelik değerlendirmeler de eklenmiş; özellikle yeni medya araçlarının bireyler ve toplumsal yapılar üzerindeki etkileri, genişleyen bir akademik tartışma alanı oluşturmuştur. (Chakravartty & Sarikakis, 2006; Sparks, 2007; Gentz & Kramer, 2006; Rantanen, 2005; Aneesh, Hall, & Petro, 2011; Healey, 2011).

Bu dönüşüm ve gelişmelerden biri olarak sosyal medya örnek verilebilir. Sosyal medya en hızlı iletişim aracı olarak günümüzde rol almaktadır. İnternetin yayılması ile sosyal medyayı kullanma sıklığı da artmaktadır. Sosyal medya platformları sadece iletişimi kolaylaştırmakla kalmayıp aynı zamanda eğlenme, bilgi aktarımı, sosyalleşme ve haberleşme gibi pek çok alanda kolaylık sağlamaktadır. Sosyal medya bazıları için sosyalleşme alanı, takdir ve takip edilme alanı, bazıları için sosyalleşmeden kaçtığı, izleyici konumunda olduğu ve yalnızlığı tercih ettiği bir platform olarak da kullanılabilir (Hazar, 2011). Sosyal medya ve onun insanlar üzerindeki etkileri üzerine de pek çok değerli araştırmacı farklı alanlarda çalışmalar yapmıştır (Haidt, 2024; Sampson, 2019; Turkle, 2015).

Sağlıklı bir toplum iletişim kurma ihtiyacında bulunur ve bu iletişimi sürdürmek ister. Sosyal medyadaki çeşitlilik ve iletişim açısından pratikliği insanların ilgisini çekmektedir. Sosyal medya aynı zamanda dil, din, ırk ayırt etmeksizin dünyadaki farklı konumlarda bulunan insanlar ile iletişime geçebileceğiniz bir olanak da sağlamaktadır. Dijital sosyal etkileşim sosyal medya ile gelişmiş ve bilgi yoğun, etkileşimin arttığı büyük ve çeşitli sosyal medya platformlarını ortaya çıkarmıştır (Rosen, 2022, s.1). Dünyada sosyal medya platformları bugün yaklaşık 5,17 milyar küresel kullanıcıya ulaşmıştır (Statista, 2024).

İnsanlar zamanlarının çoğunu sosyal medyada geçirirken, sosyal medya insanlar üzerinde bir yandan da kontrol mekanizması görevindedir. Normalde toplum üzerinde din, devlet, aile gibi faktörler kontrol mekanizması olarak rol alırken sosyal medya araçları bu yapıları geride bırakmıştır (Çalışkan & Mencik, 2015). Sosyal medya bireyler, topluluklar, kuruluşlar ve örgütler arasındaki iletişimi büyük oranda değiştirmiştir. Bu değişim, iletişim modellerinin sürekli olarak dönüşmesine yol açmıştır. Sosyal medyanın hızla büyüüp daha işlevsel bir hale gelmesi, toplum ve iletişim yönetimi açısından büyük bir önem kazanmıştır (Vardarlıer ve Onarman, 2021). Bireyler arasında iletişimi kolaylaştırdığı gibi aile içi iletişimde de sosyal medyanın olumlu ve olumsuz tarafları ile karşılaşılabilir.

Dijital iletişim insanlara büyük kolaylık sağladığı gibi fazla kullanılmaya başlaması diğer yönde tartışmalara ve olumsuz etkilerine karşı da tartışmaları başlatmıştır. Sosyalleşme kalıplarımız, sosyal etki, yanlış bilgi yayılımı, yönetime dair tartışmalar ve sağlığımız üzerindeki uzun vadeli etkilerinden biri olarak sosyal medya bağımlılığı, gizlilik ve güvenlik tartışmaları olumsuz etkilerine dair olan tartışmaların başlıcaları olarak kabul edilebilir (Rosen, 2022, s. 2). Özellikle bağımlılık bu dönemde artan tartışmalardan olmuş, bireyleri yalnızlık ve yabancılaşmaya sürüklediği tartışılmaya başlanmıştır.

Sağlıklı bir toplumda sağlıklı iletişimin yolu ailedeki iletişimin sağlıklı olmasından büyük oranda etkilenmektedir. Sosyal medyanın aile içi etkileşimi farklı yönlerden etkiler. Örneğin; aile üyelerinin birlikte geçirdikleri zaman dilimlerinin yerini sosyal medyanın kaplaması büyük bir sorunken, ikinci boyutta sosyal medyanın sunduğu sanal dünya ile gerçekdışı dünyanın özendirilmesi, ayrıca sanal dünyada çok vakit geçiren eşler arasında güvensizlik ve huzursuzluğun oluşmasıdır. Sosyal medya aynı zamanda eşler ve çocuklar arasında iletişim kopukluğuna da neden olmaktadır (Güleç, 2018).

Bu araştırmada, sosyal medya kullanımının aile içi ilişkiler üzerindeki etkilerini inceleyen akademik çalışmalara odaklanılmıştır. Araştırmanın temel amacı, sosyal medyanın aile yapısı ve iç iletişim dinamikleri üzerindeki etkilerini anlamak ve

bu etkilere ilişkin literatürde öne çıkan eğilimleri belirlemektir. Bu doğrultuda, “Sosyal medya, aile içi ilişkileri ne şekilde etkilemektedir?” temel araştırma sorusuna yanıt aranmaktadır. Çalışmada, Ebscohost ve Yükseköğretim Kurulu Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi veri tabanları üzerinden başlıca “‘Sosyal Medya’ ve Aile” anahtar kelimeleri ile yapılan taramalar sonucunda bulunan makaleler ve tezler belli temalar çerçevesinde sınıflandırılarak incelenmiştir. İlgili literatürü derinlemesine analiz edebilmek adına başlıca çalışmalara değinmeden önce öncelikle sosyal medya tarihi kısaca özetlenmiş, sosyal medyanın ailedeki önemi ve aile içi iletişim üzerine yapılan tartışmalara yer verilmiştir. Son olarak, son on yılda Türkiye’de sosyal medyanın aile üzerinde etkisine değinen temel çalışmalar ve hangi başlıklar altında toplandıkları vurgulanarak incelenmiştir.

1. Sosyal Medya ve Önemi

Zaman ilerledikçe insanları etkisi altına alan ve sonu gelmeyen bir sanal dünya yaratan internetin ilk çıkış noktasına gitmek gerekirse 1960 yılında Amerika’da ortaya çıkan internet 50 sene içerisinde tüm dünyayı etkisi altına almıştır (Batıgün ve Kılıç, 2011). İnsanlar arasındaki iletişimi kolaylaştıran ve bilgi aktarımını sağlayan bir sistem kuran internet, sosyal medya platformları ile insanlara yeni bir sistem sunmuştur.

Sosyal medya ile ilgili birçok görüş belirtilmektedir. En hızlı gelişen iletişim teknolojisi olan sosyal medya kişilerin neredeyse engelsiz düşüncelerini paylaştığı, tanıdıklarıyla veya herhangi biriyle sohbet edebildikleri, ses, görüntü, film ve fotoğrafların paylaşılabilirdiği internet ortamından oluşmaktadır (Erol ve Hassan, 2014 akt. Kılınç, 2017).

Sosyal medya, internetten daha sonra ortaya çıkmıştır ve internet ile kendini geliştirmiştir. Sosyal medya uygulamaları bu süreç içerisinde çok popüler hale gelmiştir. 2003 yılından sonra ortaya çıkan sosyal medya uygulamalarının başında Facebook, Twitter (X) ve Instagram yer almaktadır (Güleç, 2018).

Dünya genelinde %66’dan fazla insan internet kullanıcısı olup, güncel veriler sonucunda mevcut kullanıcı sayısı 5,4 milyar

olmuştur (Statista, 2025). Aktif sosyal medya kullanıcısı 5 milyar sınırını geçmiştir ve 2024 yılında 5,04 milyara ulaşmıştır. Ortalama bir sosyal medya kullanıcısı günde 2 saat 23 dakika sosyal medyada vakit harcamaktadır. İnternet kullanımı dünya genelinde en çok %60,9 ile bilgi bulmak, %56,6 ile arkadaş ve aile ile iletişimde kalmak, %52,3 ile video, TV programı ve film izlemek, 51,9 ile haber ve güncel olayları takip etmek, %49,4 ile bir işlemin, bir şeyin nasıl yapılacağını araştırmak için kullanılmaktadır (Dijital, 2024).

TUİK 2019 raporuna göre internet en çok mesajlaşma, internet üzerinden görüntülü görüşme, sosyal medyada profil oluşturma amacı ile kullanılmaktadır (TUİK, 2019). Sosyal medya yaşamın her alanında etkisini görülen bir araçtır. Bu durum ise insanların iletişim kurma ve sosyalleşmelerinde değişime neden olmaktadır (Livingstone, 2002, s.2-3).

Sosyal medyanın etkileri, kişilik özellikleri, zaman, mekân, konu ve diğer birçok faktöre bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Sosyal medya kişiler arasındaki sosyal etkileşimi güçlendirebilir veya zayıflatır. Zaman ve mekân sınırlamaları tanımaması, uygun maliyetli olması ve kolay bir alternatif sunması insanlarla iletişim kurmak için güçlü bir araç olarak görünmesini sağlamıştır. Diğer yandan bireylerin ailesi ve arkadaşlarıyla yüz yüze iletişime geçmesini engellemesi ve iletişimi zayıflatması sosyal medyanın güçsüz yönlerindendir. Ancak yüz yüze iletişim ile sosyal medya bir arada kullanılabilir, hatta yüz yüze görüşmeler bir randevu aşaması olarak sosyal medya tarafından planlanabilir.

Bu nedenle, çalışmanın amacı bu büyük tartışma ve araştırma alanı içerisinde, aile ile ilgili olan çalışmalara ve sosyal medya aile ilişkisinin hangi boyutlarda incelendiğini ortaya koymaktır. Bununla birlikte henüz tartışmaya dâhil edilmemiş ve yeterince akademide yer almayan ve tartışmaya açık alanlar da ortaya çıkarılmış olacaktır.

2. Araştırmanın Yöntemi

Sistemik literatür tarama yöntemi, çalışılmış akademik yayınlar üzerinden konunun tartışılan ve tartışılmayan, boşlukta kalan alanlarını belirlemek için en iyi yöntem olarak görülebilir

(Petticrew & Roberts, 2006). Bununla birlikte, araştırma alanındaki ortak temaların belirlenmesi, benzer ve tekrar eden çalışmaların tespiti ile sosyal medya ve aile ilişkileri üzerine yapılan araştırmaların genel çerçevesinin ortaya konulması açısından da bu yöntem önemli avantajlar sunmaktadır.

Aile ve sosyal medya üzerinde yapılmış çalışmalara ulaşmak için literatür taraması öncelikli olarak Ebscohost veri tabanı üzerinden hem Türkçe hem de yabancı yayınlara ulaşılabilme amacı ile gerçekleştirildi. Ebscohost veri tabanı, içerisinde TR dizinin de bulunduğu 20,100 adet dergiye erişim imkânı vermektedir. İlk arama “family and social media” üzerinden gerçekleştirip 114,137 kaynak olduğu görüldü. Yeni teknolojilerden ve sosyal medyanın insanlar üzerinde ve aile üzerine etkilerine dair çalışmaların artarak devam ettiği dikkat çekmektedir. Bu incelemelerimizi peer reviewed (hakemli dergi) başlığı ve son 10 yıl ile kısıtladığımızda ise kaynak sayısı 44,125’e düştü. Bu yayınlardan 27,822’si son 5 yıla aitti. Son bir yıla indirdiğimizde ise 5,509 yayına ulaşıldı. Daha sonra aynı aramayı Türkçe olarak “aile ve ‘sosyal medya’” anahtar kelimeleri ile gerçekleştirdiğimizde ise Ebscohost veri tabanında sadece 73 yayın görüldü. Anahtar kelimeyi “sosyal medya, aile” olarak yenilediğimizde ise 86 veriye ulaşıldı. Sosyal medya genel olarak ele alındığında çıkan yazılar üzerinde sadece medya veya sosyal içerikli makalelerin de olduğu anlaşıldı ve konuya ilk taramada ortaya çıkan 73 yayın üzerinden devam edilmeye karar verildi. Bu makaleler tarandığında tekrar eden ve aile ve sosyal medya konusu dışında kalan makaleler çıkarıldığında ise 50 yayına ulaşıldı. Bu yayınlar temalarına göre analiz edildi ve 8 ana başlığa ulaşıldı:

1. Sosyal medyanın aile iletişimi üzerine etkileri
2. Ebeveynlik, aile dinamikleri ve dijital etkileşim
3. Sosyal medya kullanımı ve gençlik/ergenlik ve aile üzerine etkileri
4. Sosyal medya, sağlık ve aile
5. Sosyal medya kullanımı ve eğitim
6. Sosyal medya kullanımında aile etkisi

7. Sosyal medya aile ve sosyal değişim

8. Siber zorbalık, sosyal medya ve aile

Ebscohost veri tabanlarında Dergi Park makaleleri de olduğu için orada ayrı bir inceleme yapmamıza gerek kalmadı.

YÖKTEZ (Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi)’de sosyal medya anahtar kelimesi ile 3892 tez var iken ‘sosyal medya ve aile’ anahtar kelimesi ile 11 teze ulaşıldı. Bu tezler konularına göre genel başlıklara bölündüğünde ise

a. Sosyal medya ve aile ilişkileri üzerine etkileri

b. Sosyal medya bağımlılığı ve psikolojik etkiler (sosyal medya kullanımı ve sağlık içeriğine eklendi)

c. Sosyal medya aile ve duygusal faktörler ve

d. Sosyal medya ve eğitim, ana başlıklarında tezlerin olduğunu görüldü. Bu tez başlıklarının da daha önceki kategoriler tarafından kapsandığı görüldü. Bu nedenle genel olarak Türkiye’de son 10 yıldır yazılmış çalışmalara dair konuşabilmek adına üstteki başlıklar altında yazılmış tez ve yayınları incelemek uygun bulundu.

Bütün bunlardan hareketle denilebilir ki sosyal medya ve aile üzerine tüm veri tabanlarında oldukça fazla kaynak bulunmaktadır. Konu popüler ve gündelik hayata dair bir konu olduğu için gün geçtikte bu alana dair merak ve incelemeler devam etmektedir. Bu çalışmada Ebscohost veri tabanındaki 50 çalışmaya ve YÖK tezde bugüne kadar yazılmış 11 teze odaklanıldı ve bunların içerisinde “aile ve ‘sosyal medya’” konusuna odaklanan çalışmalar ayrı başlıklar altında literatürden örneklerle ve diğer kaynaklardan yabancı yayınların da söylemleri ile detaylı incelenmeye çalışıldı.

3. Sosyal Medya’nın Aile İçi İletişime Etkisi – Literatürde Yer Alan Araştırma Bulguları ve Analizi

Bu bölümde “aile ve ‘sosyal medya’” ilişkisini ele alan çalışmaların sistematik bir biçimde incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, son on yıl içerisinde Ebscohost veri tabanında yayımlanmış akademik makaleler ile *YÖK Tez*’de yer alan tezler incelenecektir. Analiz sürecinde, söz konusu çalışmalar daha önce

medya ve iletişim alanında yapılmış araştırmalarla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve içeriklerine göre tematik başlıklar altında sınıflandırılmıştır. İlk başlıkta sosyal medyanın aile açısından öneminin genel olarak çalışmalarda nasıl gösterildiğini vurgulayıp daha sonra çalışmaların temalarına göre vurgulanan sekiz başlık ile toplam dokuz başlık altında inceleyeceğiz.

3.1. Sosyal Medyanın Aile Açısından Önemi

Aristoteles insanı ‘politik bir hayvan’ olarak tanımlar (Aristoteles, 2013, s. 26). Bu tanımın anlamında aslında sosyallik olmadan insanın var olamayacağı toplumsal hayatın dışındaki hayatın anlamlı bir var oluş olmadığı tezi de gelir. Çoğumuz ilk varoluşumuzu bir aile içerisinde gerçekleştirdiğimiz için sosyalleşme ve toplumla kurulan ilişkilerde ailenin rolü ve önemi geçmişten bugüne pek çok farklı çalışma tarafından da vurgulanmıştır.

Sosyal medya bireylere kendilerini istedikleri gibi tanıtabilme, ifade etme, diğer insanlarla tanışma ya da eskiden tanıştıkları insanlar ile tekrar iletişim kurabilme imkânı sağlamaktadır. Kurt ve Bayrakçı (2021) üniversite öğrencileri ile yaptığı çalışmada üniversite öğrencilerinin %79’unun Facebook, %85,6’sının Instagram, %55,8’inin Twitter, %71,1’nin LinkedIn ve 2,3’ünün Snapchat kullandıkları sonucuna varmıştır.

Oldukça güçlü, çok yönlü bir araç olan sosyal medya, küresel çapta hızlı bilgi aktarımı ve iletişim kurmamızı sağlayan ama aynı zamanda fazla bilgi kirliliği ile birlikte bağımlılık yaratan bir platformdur (Rosen, 2022, s. 1-2). Sosyal medyanın sunduğu fırsatlar ve zorluklar arasında denge kurması gereken bireylerin sosyal medyadan nasıl etkilenecekleri yine kullanıcıların tercihine kalmış bir durumdur. Aynı şekilde sosyal medyanın aile içi ilişkilere etkisi nasıl kullanıldığına bağlı olarak olumlu ve olumsuz etkiler göstermektedir.

Dilber (2019) sosyal medyanın hızla artan gücüyle birlikte aile içi iletişimi etkilememesinin mümkün olmayacağını düşünerek, sosyal medyanın aile içi iletişimde rolünü ortaya koymak amacıyla *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi*’nden 424 öğrenciye ulaşmıştır ve kendileriyle yüz yüze anket gerçekleştirmiştir.

Yapılan bu anketin sonucuna göre üniversite öğrencilerinin en çok kullandığı sosyal medya platformu Instagram’dır. Yine bu çalışmada üniversite öğrencilerinin sosyal medyayı eğlenmek, boş vakitleri değerlendirmek amacı ile kullandıkları vurgulanmış. Sosyal medyanın aile içerisinde yüz yüze iletişimi engellediği, sosyal medya kullanımından dolayı anne baba ile çocuğun arasında çatışmaların yaşandığı, aile içindeki bireyleri yalnızlaştırdığı ve erkek öğrencilerin sosyal medya kullanımının aile içi iletişimi olumsuz etkilediği vurgulanmıştır. Sosyal medyanın çocukların eğitimlerini olumsuz etkilediği, aile bireylerinin sosyalleşmesini olumsuz etkilediği, sosyal medya kullanımının aile içerisindeki görevlerin yapılmasını engellediği ve sosyal medyanın aile mahremiyetini olumsuz etkilediği açıklanmıştır.

Kalaman ve Çelik (2019), Türkiye’de yaşayan 30 çift ile görüşme yapmıştır. Araştırmada bireylerin evlilik süreçlerinde sosyal medyanın rolünün olup olmadığı ve evliliklerinde sosyal medyanın aile içi problemlere yol açıp açmadığı araştırılmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre sosyal medya kullanımı evlilikten önceki süreçte ve evlilik sürecinde çiftler arasında önemli rol oynamaktadır. Çiftlerin aile içi ilişkilerinde sorunların ortaya çıkmasında ve boşanmaların tercih edilmesinde yine sosyal medyanın etkisi olduğu belirtilmiştir. Araştırma bulgularında eşlerin sosyal medyayı güvenilir bir yer olarak görmedikleri ortaya çıkmıştır. Yine aynı şekilde çiftler evliliklerin başlangıcı için sosyal medyanın tercih edilmemesi gerektiğini söyleyerek güvensiz bulduklarını belirtmişlerdir. Güvensiz bulmalarının sebebi ise kişinin sosyal medyada kendisini olduğunu gibi yansıtmamasıdır. Yapılan görüşmede çiftler çevrelerinde sosyal medyanın etkilerinden dolayı fazlasıyla boşanan çiftlerin olduğunu belirtmiştir. Evli çiftler arasında sosyal medyanın yarattığı sorunlar eşe ve aileye vakit ayırmamak, kıskançlık ve ilgisizlik olarak belirtilmiştir. Son olarak araştırmaya katılan çiftlerin çoğu sosyal medyayı tehdit olarak görmektedir. Türkiye’de ve yurt dışında yapılan çalışmalarda ortak olarak altı çizilen noktalardan biri de sosyal medyanın aile üzerinde oldukça etkili olduğudur. Giderek artan sosyal medya kullanımı nedeniyle

bu etkilerin gün geçtikçe arttığı ve farklı boyutlarının ortaya çıktığı da vurgulanmaktadır.

Çalışmalardan da anlaşılabileceği üzere, sosyal medyaya yönelik artan ilgi ve kullanım, medyanın sadece bireysel düzeyde değil, aile yapısı ve aile içi ilişkiler üzerinde de belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Bu durum, McLuhan'ın "araç, mesajdır" yaklaşımıyla birlikte ele alındığında daha anlamlı hale gelmektedir; zira burada önemli olan yalnızca iletilen içerik değil, iletişimin gerçekleştiği araçların kendisinin de toplumsal yapıları dönüştürücü etkisidir. Nitekim sosyal medya, aile üyeleri arasındaki iletişim biçimlerini, zaman kullanımını ve duygusal bağları yeniden şekillendirerek, modern aile dinamiklerini gözle görülür biçimde etkilemektedir.

3.2. Sosyal Medyanın Aile İçi İletişime Etkileri

Sosyal medyada fazla harcanan vakitler ailedeki yüz yüze olan iletişimi azaltmaktadır. Sanal dünyaya dair artan merak çocukların aileleri ile paylaşım yapması beklenirken, bunun yerine kendilerini sanal ortamda bulmalarına yol açmıştır. Aile içi ilişkileri kuvvetli olmayan, ailesi ile iletişim kurmayan kişiler daha fazla sosyal medyada aktif olarak rol almaktadır (Bayraktutan, 2005).

Dilber (2019)'in daha önce bahsettiğimiz çalışması bu kategoride de incelenebileceği gibi diğer bir örnek de Öztat ve Gülnar'ın (2020) aile içi yüz yüze iletişim sıklığı ile internet ve sosyal medya kullanım ilişkisini ölçtüğü, evli 1108 katılımcı ile yaptığı anket çalışmasıdır. Sosyal medya kullanımı ve WhatsApp kullanımı arttıkça yüz yüze iletişimin azaldığı, arkadaşlık kurma amacıyla sosyal medya kullanımı ve Facebook kullanımı arttıkça aile içi yüz yüze iletişim sıklığının azaldığı sonucuna ulaşmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre katılımcıların yüz yüze iletişim düzeyleri ile sosyal medyada tercih edilen platform ve bu platformun kullanım amacına göre ilişki ağları oluşmaktadır. Katılımcıların internet kullanma amaçları ise iletişim, bilgi ve eğlence amacı ile sıralanmıştır.

Demir (2016)'in "Sosyal Medya Kullanımı ve Aile İletişimi: Çanakkale'de Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma" başlıklı

çalışmasında lise öğrencileri ile yaptığı çalışmada sosyal medya kullanımının aile içi etkileşime ve iletişime etkisini araştırmıştır. 40 öğrenci ile görüşme yaparak sosyal medya ile ilgili olarak yaşanan aile içi sorunlara yönelik açık uçlu sorular sorarak görüşlerini belirtmeleri istenmiştir. Öğrenciler aileleri ile otururken konuşacak konu bulmakta zorlandıklarını, bir şeyler konuşulsa da sıkıldıklarını ya da aile ile hiç konuşmadıklarını belirtmişlerdir. Bu yüzden özel sorun ve problemlerini aileleri yerine sosyal medyadaki arkadaşları ile paylaşmayı tercih ettiklerini, aile ile vakit geçirdiklerinde bile sosyal medyayı merak ettiklerini belirtmişlerdir. Bununla birlikte öğrenciler sosyal medyada vakit geçirmeyi aile ile zaman geçirmeye tercih ettiklerini de eklemişlerdir.

Gürsoy ve Gürsoy (2020), “*Reflection of Social Media Addiction on Family Communication Processes*” (*Aile İletişim Süreçlerinde Sosyal Medya Bağımlılığının Yansımaları*) başlıklı makalelerinde sosyal medyayı ağırlıklı olarak kullanan bireylerin aile ilişkilerinin nasıl olduğunu ve sosyal medya bağımlılığının aile içi etkileşimini olumsuz etkileyip etkilemediklerini incelemişlerdir. İstanbul’da yaşayan 110 aileye uygulanan anket ve sonrasında 10 aile ile yapılan yüz yüze görüşmelere karşılaştırmalı olarak dayandırılarak yapılan çalışmaya göre; sosyal medyayı yoğunluklu kullanan bireyler, eşlerine ve çocuklarına yeterli vakit ayıramamakta, aileleriyle daha çok vakit geçirmek isteseler bile sürece hep sosyal medya dâhil olmaktadır. Bu da ailelerin birbirleriyle geçirdikleri kaliteli zamanı azaltmaktadır denilebilir. Aynı şekilde araştırmaya göre sosyal medya kullanımı azaldıkça ailede, kitap okuma, oyunlar oynama ve birlikte yürüyüşler yapmak artmaktadır.

Aynı zamanda, yoğun internet kullanımı evli çiftler arasında asosyalleşmeye, evlilik doyumunun azalmasına ve eşlerden birinin çevrim içi ortamlarda yeni ilişkiler kurmasıyla birlikte ilişkilerin zedelenmesine yol açabilmektedir (Aycanoğlu ve Ünsal, 2017). Yapılan araştırmalar, internet bağımlılığının aile bireylerinin yaşam tarzlarını değiştirdiğini, aile içindeki karşılıklı ilginin azaldığını ve bunun sonucunda bireylerin birbirlerini görmezden gelmeye başladığını ortaya koymaktadır (Block,

2008). Ayrıca, bu durumun çocukların eğitim sürecini ve ebeveyn-çocuk ilişkilerini olumsuz yönde etkilediği de bulgular arasında yer almaktadır.

Bu çalışmalara göre genel olarak sosyal medyada geçirilen sürenin fazlalaşması ya da bağımlılık durumuna gelmesi aile içi etkileşimi azaltmakta ve aile içinde anlamlı geçirilen zamanı oldukça zedelemektedir. Aile içi ilişkilerin düzelmesinde ve ilerlemesinde açık iletişim hem uyumun sağlanması hem de çatışmaların çözüme kavuşabilmesi için temel bir öğedir. Giddens'a (1997) göre aile ile başlayan demokrasi zaman içerisinde toplumu yansıtmaktadır buradan da aile içi iletişimin önemi ortaya çıkmaktadır. Aile içi iletişimde açık iletişim aile üyeleri arasındaki bağı kuvvetlendirmektedir. İletişim kuvvetli olduğu sürece aile arasındaki çatışmalar çözüme kavuşacaktır.

3.3. Ebeveynlik, Aile Dinamikleri ve Dijital Etkileşim

Günümüzde artık kadınların da çalışma hayatına katılmasıyla birlikte hem anne hem de babaların çalışmasından aile için arda kalan vakit akşam saatleridir. İşten gelen anne – babayla, okuldan gelen çocuğun birlikte zaman geçirebileceği vakit dilimi akşam saatleriyken bu saat dilimlerinde ailedeki bireylerin sosyal medya ile vakit geçirmesi aile içerisindeki iletişimi sekteye uğratmaktadır. Devamlı olarak sosyal medyada vakit geçiren bireylerden dolayı aile içerisinde geçirilmesi gereken vakit git gide azalmaktadır. Gençler odalarına çekilip sosyal medya ya da oyun ile ilgilenirken eşlerde aynı odada sosyal medyanın sunduğu sanal dünya ile iletişimlerini yok etmektedir. Bu nedenle anne babalar ve çocuklar aileleri ile geçirmeleri gereken zamanlarında sosyal medya kullanımını sıfıra indirmelidirler (Güleç, 2018).

Kılınç (2017) tarafından Konya ilinde 30 aile üyesi ile aile içi ilişkileri sosyal medyanın nasıl etkilediğine dair derinlemesine görüşme yapılmıştır. Çalışmada aile üyelerinden anne-baba, çocuk-genç, büyükanne ve büyükbaba, 14- 70 yaş aralığındaki kişiler ile görüşmeler yapılmıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre katılımcıların genel görüşü sosyal medyanın güvensiz, tehlikelere açık, yapay ve sahte ilişkiler barındırmasıdır. Birçok katılımcı tarafından aile içinde sosyal medya kullanımı çağımızın en büyük sorunu olarak adlandırılmış ve bunun sonucunda eşler

arasında alınganlıkların arttığını ve aile içerisinde yaşayan bireylerin kendi kabuğuna çekilip yalnızlığı tercih ettiğini belirtmişlerdir. Başka bir katılımcı ise eşiyile olan muhabbetinin sosyal medya tarafından sarsıldığını, bir diğeri ise eşiyile birlikte otururken eline telefon aldığını bu durumda ailesini unuttuğunu ve bundan dolayı iletişim problemi yaşadıklarını belirtmiştir. Son olarak yapılan araştırmada katılımcılar aile içi iletişimde çiftler arasındaki kıskançlıkta sosyal medyanın büyük etkisinin olduğunu belirterek şiddetli tartışmaların ortaya çıktığını ve sürekli telefona bakma isteği, karşı cinsle sohbet etme, aktif olarak oyun oynama isteklerinin kıskançlığı ve tartışmaları arttırdığı sonucuna varılmıştır.

Koşmaz (2020) ‘*Sosyal Medyanın (Dijital Kültür) Aile İlişkileri Üzerine Etkisi*’ adlı tezinde sosyal medya kullanan aile bireylerinin ne amaçla sosyal medya kullandıklarını ve sosyal medya kullanımının aile içi iletişime olumlu-olumsuz etkilerini araştırmıştır. Gaziantep ilinde 168 erkek ve 209 kadına yapılan ankette sosyal medya kullanan aile bireylerinin sosyal medya kullanma amaçlarının boş zamanı değerlendirmek, herhangi bir konuda bilgi sahibi olmak, paylaşılan fotoğraflara bakmak aynı zamanda kendi fotoğraflarını arkadaş çevreleri ile paylaşmak cevaplarına ulaşılmıştır. Araştırmacı bu verilere göre sosyal medyanın zaman içerisinde yüz yüze ilişkileri azalttığı, kütüphaneler ile ulaşılan bilgilere artık sosyal medya ile ulaşıldığı, haberler ve diğeri olayları takip etmek için gazetelerin artık etkisini yitirdiği sonucuna ulaşmıştır. Medeni duruma göre sosyal medya kullanım amacı incelendiğinde ise evli bireylerin iletişim kurmak ve boş zamanı değerlendirmek, bekâr bireylerin ise iletişim kurmak ve eğlenmek amaçlı sosyal medya kullandığı sonucuna varılmıştır. Araştırmanın önemli bir sonucu ise katılımcıların büyük çoğunluğunun sosyal medyanın boşanmalarda büyük etkisinin olduğunu düşünmeleridir.

Benzer bir çalışma Ayhan ve Öztürk (2021) tarafından “*Dijital Dünyada Ebeveyn Olmanın Görünürde Normal Bir Yansıması Olarak Paylaşan Ebeveynlik (Sharenting): Geleneksel Bir Derleme*” başlıklı makalelerinde ailelerin neden paylaşım yaptığı nasıl paylaşımlar yaptığı üzerine odaklanarak gerçekleştirilmiştir. Ayhan ve Öztürk

(2021) “İngilizce “paylaşma (share)” ve “ebeveynlik (parenting)” kavramlarının birleşiminden oluşturulan bir kavram olan “sharenting”/“paylaşan ebeveynlik” kavramını açarak sosyal medyada paylaşım yapan ailelerin (paylaşan ebeveyn fenomeni) ebeveynler için psikolojik rahatlama, sosyal medyada var olma gibi olumlu sonuçları olsa da çocuklar için özellikle, psikolojik olarak “iyilik hâlinde bozulma, dijital kimlik hırsızlığına maruz kalma ve ebeveyn-çocuk ilişkisinin bozulması gibi yıkıcı sonuçları olabilmektedir” vurgusu yapılmaktadır (Ayhan ve Öztürk 2021, 165). Bu çalışma sosyal medyanın aile sağlığı ve psikolojisi üzerine etkileri başlığı altında da incelenebilir. Ama biz ailelerin özellikle neden paylaşım yaptığını vurgulamak adına ve ebeveyn başlığı altına almayı uygun bulduk.

Şimşek, Canbeldek ve Işıkoğlu (2023), pandemi sürecinde Türkiye’de dijital ebeveynlik üzerine yaptıkları çalışmada 81 ilden 3-6 yaş arası çocuk sahibi 1346 ebeveyn ile bir çalışma gerçekleştirmiş ve 3-6 yaş grubu çocukların günlük toplam ekran kullanım sürelerinin yaklaşık 235 dk. (yaklaşık 4 saat) olduğuna ulaşılmıştır. Dijital ebeveynlik puanlarının eğitim düzeyi ve yaşanılan yere göre anlamlı olarak farklılaştığı saptanmıştır.

Ayrıca YouTube ve ahlak eğitimi üzerine odaklanan Uçar ve Kurt (2024)’un çalışması ve Aydın ve Aydın (2020)’in çalışmalarında da sosyal medyanın çocuğun ahlaki ve etik duygularına zarar verdiği ve merhamet, dürüstlük, saygı duygularının gelişmesini zedelediği gözlemlenmiştir.

Abbasigil (2019)’in evli bireylerin sosyal medya kullanım sürelerinin kişilerarası iletişim becerileri ve evlilik doyumu düzeyleri arasındaki ilişkiyi değerlendirdiği çalışmada 280 evli birey ile anket yapılmıştır. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak, sosyal medya kullanım süresinin evli bireylerde kişilerarası iletişim becerileri ve evlilik doyumları üzerine olumsuz bir etken olmadığı sonucuna varılmıştır.

Yoğun bir şekilde sosyal medya kullanımı, aile içinde bireylerin birbirleri ile daha az zaman geçirmelerine bundan dolayı da aile içerisindeki yüz yüze iletişimlerin azalmasına yol açmaktadır (Yalcın ve Yalcın, 2018).

Aycanoğlu (2017) 1528 evli bireye yaptığı çalışmanın bulgularına göre internet bağımlılığı, fazla sosyal medya kullanımı evlilik uyumunu olumsuz yönde etkilemektedir. Genel literatüre baktığımızda ise aşırı internet kullanımı günlük yaşamdaki insan ilişkilerinin yerini almaktadır (Abbasigil, 2019).

Çalışan eşlerin akşamları birlikte vakit geçirmeleri, internet üzerinden zaman harcamalarından çok daha faydalıdır. Aşırı derecede sanal ortamda vakit geçirmek, bireyleri gerçek dünyadan uzaklaştırabilmektedir. Bununla birlikte yetişkin evli bireylerin sosyal medyayı aşırı kullanmaları, zamanlarının büyük bir kısmını sosyal medyada geçirmeleri, eşlerin birbirinden uzaklaşmasına sebep olabilmektedir (Karaca, 2007).

Araştırmanın en önemli sonuçlarından birisi aileleri ile yeterince vakit geçiremeyen ve boş zamanlarını internette geçiren katılımcıların olmasıdır. Bir diğer önemli sonuç ise katılımcıların aileleri ile paylaşamadıkları sorunları arttıkça arkadaşları ile iletişimin ve internetin önem kazanmasıdır. Araştırma sonuçlarına göre aileleri ile sorunlarını paylaşamayan bireylerin arkadaşlarıyla sürekli iletişim halinde olması ve bu durumdaki kullanıcıların internet kullanma sürelerinin daha çok arttığı sonucuna varılmıştır. Aileleri ile ilişkileri kopuk olan, iletişim eksikliği olan kullanıcıların aileleri ile zaman geçiremedikleri için zamanlarını internette geçirdikleri belirlenmiştir. Katılımcıların bazıları için internet ‘sığınak’ olarak nitelendirilmiştir. Son olarak aile ile iyi vakit geçiren, ilişkileri iyi olan kullanıcılar internete duygusal bir anlam yüklememektedir. Ancak aile ilişkileri iyi olsa bile kullanıcılar bazen yalnız kalmak ve sadece kafa dinlemek için interneti kullandıklarını ve internetin teknolojiye ibaret olduğunu belirtmişlerdir. Bu tartışmalar Giddens (1991)’ın *Modernite ve Bireysel Kimlik (Modernity and Self Identity)* kitabındaki tartışmalarla uyumludur. Giddens’a göre modernite bireyleri geleneksel yapılardan kopararak ya da uzaklaştırarak daha fazla bireysellik ve seçme özgürlüğü sunar ve bu aynı zamanda aile yapısında da çözümlere yol açmaktadır.

3.4. Sosyal Medya Kullanımının Gençlik/Ergenlik ve Aile Üzerine Etkileri

Semerci, Bayram ve Koçak, (2023)'ın “Genç yetişkinlerin aile aidiyeti ve sosyal medya bağımlılığı ilişkisinde yalnızlığı aracı rolü” çalışması bu başlık için örnek olarak alınabilir. Türkiye’de 18-20 yaş arası evli olmayan gençlerle yapılan 526 katılımcıya ulaşan çalışmaya göre “aile aidiyetinin sosyal medya bağımlılığı üzerindeki negatif etkisinde yalnızlığın aracı rolü tespit edilmiştir. Sonuç olarak; aile aidiyeti ve yalnızlığın sosyal medya bağımlılığını etkileyen faktörler arasında yer aldığı belirlenmiştir.”

Diğer bir çalışma Elitaş (2020) tarafından “Sosyal Medyanın Toplumsal Dönüştürücülüğü: Sosyal Medya Kullanan Ergenlerin Aile İçi İletişim Süreçlerine Katılım Düzeyleri Üzerine Nicel Bir Araştırma” başlığıyla yapılmış, Hatay ili ortaöğretim kurumlarında okumakta olan 356 öğrencinin sosyal medya ile ilişkisinin aile etkileşimini nasıl etkilediğini incelemiştir. Bu çalışmaya göre ergen bireylerin sosyal medya ile iletişimi artırdıkça aile ile ilişkisi düşmektedir.

Sosyal medya bağımlılığının gündelik yaşamın devamlılığı ve aile içi ilişkiler üzerinde olumsuz etkilerinin olduğu belirtilmektedir. Bu etkiler ise sosyal medyada fazla zaman geçirerek gündelik işlerin aksaması, aile içi ilişkilerin ve bağın zayıflaması gibi olumsuzluklardır (Block, 2008). Hazar’ın (2011) yaptığı araştırmanın sonuçlarına göre sosyal medya bireyin ailesi, arkadaşları ve çevresi ile yüz yüze iletişimi azaltmaktadır. Kişi aile içerisindeki sorunlardan kaçmak için daha fazla sosyal medyaya yöneldiğinde evlilik doyumunu azaltmaktadır.

Çoğu genç, odasına kapanıp sosyal medya ile vakit geçirmektedir, sosyal aktiviteler ve arkadaşlık ilişkileri kurmaktan uzak kalmaktadır. Gençlerde oyun oynama, sosyal aktiviteler, arkadaşlarla zaman geçirme gibi faaliyetlerin yerini sosyal medya almıştır (Aslan ve Cansever, 2012 akt. Yalvaç ve Yalvaç, 2018). Sosyal medyada vakit geçiren gençler aileleri ile iletişim kurmakta zorluk çekmektedir. Sosyal medyadaki sonu gelmek bilmeyen büyüleyici dünya gençleri kendisine çekerek gerçek dünyadan soyutlamaktadır. Gençler sosyal medyada fazla zaman geçirerek kendilerine orada arkadaş ortamı da oluşturmaktadır. Aile ile geçirilecek vakitler sosyal medyada geçirildiği için aile içi iletişimlerde sıkıntılar yaşanmaktadır.

Yapılan araştırmalara göre, aşırı internet ve sosyal medya kullanımı zamanla insanların yalnız hissetmesine de sebep olabilmektedir ve yalnız hisseden bireyler daha çok sosyal medya kullanmaya meyillidirler. Araştırmacılar sanal dünyanın kişilerin gerçek yaşam ile bağlantısını kestiğini düşünmektedirler. Sanal dünya bireyleri gerçeklik algısından uzaklaştırarak aidiyet kavramını da köreltmektedir. Ayrıca, sosyal medya ile ilgili yapılan başka araştırmalarda da kişilerin yakın çevresi ve aile ile olan iletişimi olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Bu süreçte aileler çocukları ile daha az ilgilenmekte ve daha çok kendileri ile zaman geçirmektedir (Demir, 2016).

3.5. Sosyal Medya, Sağlık ve Aile

Sosyal medyanın yüz yüze iletişimi kısıtladığı araştırmalara oldukça fazla rastlanılmıştır. Bununla birlikte yüz yüze iletişim sosyal hayatın dinamiklerini içine alan bir kavramdır. Bu dinamikler internet ve sosyal medyayı öne çıkarmaktadır. İnternet ve sosyal medya bireylerin kişilik özellikleri ile de analiz edilebilir. Sosyal kaygı taşıyan bireylerde yüz yüze iletişim kurmanın daha endişe verici bir durum olduğunu kanıtlayan araştırmalar vardır. Lundy ve Drouin’in (2006) yaptığı araştırma ile sosyal kaygıları olan bireylerin yüz yüze iletişimi tercih etmek yerine sosyal medya platformları ile iletişim kurmayı tercih ettikleri sonucuna varılmıştır. Sosyal kaygısı düşük olan bireylerin ise daha fazla yüz yüze görüşme eğiliminde olduğu ortaya çıkmıştır (Gülner ve Öztat, 2020).

Değer ve Nazlı (2022) çalışmalarında en çok kullanılan sosyal medya platformlarından biri olan Instagram’ın bireyin benlik sunumu açısından çekici geldiğini ve katılımcıların paylaşımlarında kişisel beğenilme düzeylerine önem verdiklerini bulmuşlardır. Benliğin oluşum sürecinde sosyal ortamın ve ailenin önemli olduğu düşünülürse beğenilme ihtiyacını kişilerin bu platformlar aracılığıyla karşılamaya çalışması da önemli bir faktör olarak görülebilir.

Karan (2006) aile içerisinde ebeveynlerin çocukları sosyal medyanın zararlı etkilerinden koruması için dikkat edilecek öneriler sunmuştur; öncelikle, ebeveynler her konuda çocuklarına

destek olmalıdır ve onlara her konuda özgüven aşılmalıdır. Olumsuzluk teşkil edecek davranışların önüne geçilebilmesi için çocuklarla paylaşımlarda bulunmalıdır. Ayrıca, çocuklarla devamlı olarak iletişimde kalmalı ve internette, sosyal medyada neler yaptıklarına dikkat etmeli ve kontrol etmelidirler. Son olarak, çocuklara kişisel bilgilerin önemli olduğu ve bu bilgilerin hiçbir durumda paylaşılmaması gerektiği dikkatli bir şekilde aktarılmalıdır.

Akıllı telefonun sağladığı imkânlar ile sosyal medya ve internet kullanımları kolaylıkla bağımlılık haline dönüşebilmektedir Young (2010, s. 91). İnternetin çıktığı günden bugüne kendi evrimi ile insanları da dönüştürdüğünü ve internet bağımlılığı yaşayan kişilerin de diğer bağımlılıklar gibi internete yöneldiğini ve bu durumun ilişkilerinde ciddi sorunları hatta ayrılmaları beraberinde getirdiğini vurgular. *Caught in the Net* (ağlara takılma) kitabını çıkardıktan sonra kendi durumunu kitapta gören pek çok kişinin durumlarına bir çare ararken bir profesyonel tarafından durumlarının onaylanması ile gelen rahatlığı ve sonrasında o zamanlar imkânsız gibi görünen internet bağımlılığının nasıl önemli bir konu haline geldiğini vurgular. Araştırmalara göre diğer bağımlılıklar gibi sosyal medya bağımlılığı aile bireyleri arasında iletişimsel sıkıntılara yol açabilir ve aradaki bağları zayıflatabilir (Moyaz, Paydar ve Ebrahimi, 2015).

3.6. Sosyal Medya Kullanımı ve Eğitim

Aktaş ve Çopur (2018) yapmış oldukları çalışmada Ankara'da yaşayan farklı sosyo-ekonomik düzeyde 18 yaş üstü evli bireyler ile sosyal medya kullanımının eşler arasında strese neden olup olmadığını araştırmışlardır. Araştırmada 157 kadın, 143 erkek ile anket yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre cinsiyet, yaş, gelir düzeyi, eğitim durumu değişkenlerinin algılanan stres üzerinde etkisi olduğu bulunmuştur. Kadın ve erkek katılımcıların çoğunluğu internet kullanımının boşanmalara sebep olduğunu belirtmiştir. Son olarak eşlerin sosyal medya kullanımları ve sosyal medyada geçirdikleri vakit arttıkça stresinde arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Uyar ve Ayar (2024) “*Hemşirelik Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımı ve Aile İletişiminin Sosyotelist Olma ve Sosyotelizme Maruz Kalma Durumlarına Etkisi*” bize üniversite eğitiminde bulunan öğrencilerin sosyal medya ağları ile olan ilişkileri üzerine incelemeler sunmaktadır. Çalışmada “Öğrencilerin sosyotelizme maruz kalma durumları ile sosyal medya kullanımı ve aile iletişimi arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu saptanmıştır” (Uyar ve Ayar 2024, s. 83).

Son olarak Dilber (2019)’in yaptığı “*Aile İçi İletişimde Sosyal Medya: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*” başlıklı çalışma üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanımları üzerine etkisini ve aile ilişkileri üzerine etkisini ortaya koymaktadır. Ayrıca bu makale sosyal medya ve eğitim ortamı ilişkisini kurmak açısından da faydalı olmaktadır.

3.7. Sosyal Medya Kullanımında Aile Etkisi

Bakan ve Bakan’ın “Facebook’ta Aile İlişkileri ve Sosyal Medya Adanmışlığına Yönelik Bir İçerik Analizi” çalışması Facebook kullanan aile üyelerinin aile içi ilişkilerini tespit etmek üzere yapmıştır. Sonuç olarak yüksek iletişim duyarlılığına sahip ailelerde “aileyi ilgilendiren çeşitli konulara ilişkin ortak karar almaya ve fikirlerin açık bir şekilde paylaşılması için aile bireylerini teşvik etmektedir” (Bakan ve Bakan 2017, s. 65). Bu anlamda platformlar ile bütünlüğünü korumak için de kullanılmaktadır. Düşük iletişim duyarlılığındaki ailelerde ise sosyal medya iletişimi düşük seviyede gerçekleşmektedir.

Aylıkçı (2018), evli bireylerin problemlili internet kullanımı ile evlilik doyumu arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında, İstanbul ili Küçükçekmece ilçesinde ikamet eden 304 evli bireye anket uygulamıştır. Bu araştırma sonucuna göre erkeklerin kadınlara göre daha fazla problemlili internet kullanımında bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Problemlili internet kullanımına sahip olan bireyler rahatlama hissi elde etmek amacıyla uzun süre interneti kullanabilmektedirler. İnternette fazla vakit geçirmek, bireyin günlük görevlerini aksatmasına ve ciddi sorunların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Özellikle ailevi ve iş

sorumluluklarının ihmal edilmesine, kişisel bakımda ve sosyal ilişkilerde önemli riskler meydana getirebilir (Aylıkçı, 2018).

Bayraktutan (2005) aile içi ilişkiler açısından internet kullanımı adlı çalışmada aile içi ilişkilerle internet kullanım özellikleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Beşiktaş Lisesi'nde eğitim gören 100 öğrenci ile mülakat yapmıştır. Bayraktutan lise öğrencileri ile bu araştırmayı yapmasının sebebinin aile ilişkilerinin fazlasıyla önem taşıdığı yaş grubunu temsil ettiği için seçtiğini belirtmiştir. Araştırmada katılımcılara interneti hangi amaç ile kullandıkları sorulduğunda katılımcılar en çok arkadaş bulma, tanıdıklarla haberleşme, derslerle ilgili araştırma yapma olarak cevap vermişlerdir. Bayraktutan'a göre yaptığı araştırmanın dikkat çekici yönü katılımcılar interneti ister az ister çok kullansın herkesin interneti önemli görmesidir. Katılımcılardan aile ilişkilerinin kopuk olduğunu söyleyenler internetin hayat ile aralarındaki bağ olduğunu, iletişimlerinin büyük çoğunluğunu bu yolla sağladıklarını belirtmişlerdir. Yapılan araştırmada katılımcılardan bazıları, aileleri ile daha çok vakit geçirebilseydi interneti daha az kullanacaklarını belirtmişlerdir.

Kırık (2014) araştırmalarında 50 anne ve babaya 'Çocuğunuz internet başındayken hangi hareket/davranışlarda bulunuyorsunuz?' sorusunu sormuştur. Ebeveynlerden 24 kişi çocukları internet ile ilgilenirken kendileri ise işlerini hallettiklerini ifade etmişlerdir. Aynı araştırmada 'Çocuğunuz internetin zararlı etkilerinden nasıl koruyorsunuz?' sorusuna ise 16 katılımcı herhangi bir şey yapmadıklarını belirtmişlerdir. Ebeveynlerden çok az kişi çocuklarının internet kullanım sürelerine dikkat ettiklerini belirtmiştir. Ebeveynler çocuklarının internet kullanım sürelerini kendilerine vakit ayırmak için bir fırsat olarak görmektedir (Demir, 2016).

Sosyal medyada iletişim çok farklı ilerlemektedir. Kelimeler ve semboller iletişimin ana faktörleridir. Bu semboller çocuklar tarafından o kadar fazla kullanılmaktadır ki hem gündelik pratiklerine hem de iletişim kurma biçimlerine kadar etki etmektedir. Kullanıcılar sanal iletişim kurarak fiziksel iletişimden biraz da olsa uzaklaşmaktadırlar. Bu durum bazen iletişim kopukluğuna neden olmaktadır. Gençler gibi yetişkinlerde sosyal

medyada iletişim kurmaya ilgi göstermektedirler. Gençler ailelerini rol model aldıkları için bu noktada anne ve babaların sosyal medya kullanırken çok daha dikkatli davranmaları gerekmektedir (Kırık, 2014 akt. Yalvaç & Yalvaç, 2018).

3.8. Sosyal Medya Aile ve Sosyal Değişim

Koşmaz (2020) sosyal medyanın fazla ve yanlış kullanımı aile içerisindeki bireylerin iletişim eksikliğine, ilgisizliğe ve aldatmalara sebep olduğuna ve ailenin temel yapı taşının bozulduğuna değinmiştir. Katılımcılar sosyal medyanın ebeveynler ve çocuklar arasındaki iletişimi zayıflattığını ve sosyal medya bağımlılığının bireyi ailesine ve topluma yabancılaştırdığını belirtmiştir. Aile bireyleri sosyal medya bağımlılığı ile ekrana kitlenerek sohbet etmek ve duygusal bağ kurmaktan uzak kalmaktadır. Bu noktada fiziksel olarak ailesi ile aynı ortamda olmasına rağmen iletişim ve duygu olarak aileden kopuk bir nesil yetişmektedir. Yine aynı araştırmaya göre katılımcılar Türk ailesindeki gelenek ve göreneklerin zamanla sosyal medya ile değiştiği görüşüne katılmaktadır. Son olarak sosyal medyanın bireyi sosyalleştirdiği fikrine ise katılımcılar kısmen de olsa katılmaktadırlar.

Karaca (2015), “*Küresel Dünyada Kültürler Arası İletişim ve Değişen Medyanın Rolü*” başlıklı çalışmasında küresel köy olarak nitelediğimiz dünyada artık herkesin bir şekilde internet haberleşmesine çekilmeye başlamasından ve bu değişimin politikadan aileye pek çok alanı etkilemeye başlaması vurgulanmaktadır. Daha önce özetlediğimiz Elitaş (2020)’nin çalışması da bu çalışmayı ayrıca destekler niteliktedir.

Sosyal medya gün geçtikçe yaşamın her alanına yayılarak kendisini göstermiştir. Bireyler sosyal ilişkileri dışında iş, aile ve eşler arasındaki ilişkilerde de sosyal medyadan fazlasıyla etkilenmektedir. Evli bireyler de sosyal medya girdabına kapılarak boş vakitlerinin çoğunu sosyal medyada geçirmektedir. Eşler arasında bu durum sorun yaratmaktadır ve eşler arasındaki iletişimi olumsuz etkileyerek evlilik ilişkilerine zarar vermektedir. Bu durumdan yola çıkarak sosyal medyanın evli bireylerde evlilik doyumunu olumsuz etkilediği düşünülmektedir. Eşler evlilik

kurumunu zedeleyecek şekilde sosyal medya paylaşımlarında bulundukları zaman ayrılık noktasına gelinebilmektedir (Abbasigil, 2019).

Tiryaki ve Karakuş (2018)'un evli bireylerin sosyal medya kullanımları üzerine yaptıkları çalışmada, sosyal medya kıskançlığı ile güven duygusu arasında negatif yönde çok yüksek derecede ilişki olduğunu saptamışlardır. Bireylerin evlilik yaşam doyumları azaldıkça sosyal medya kıskançlıkları artmıştır. Aynı zamanda yapılan çalışmada insanların mutluluk hislerinin azalmasıyla birlikte sosyal medya kıskançlığının arttığının ve yalnızlık hissinin de artmasıyla sosyal medya kıskançlığının arttığının sonucuna varılmıştır.

Moyaz ve diğerleri (2015) evli öğrenciler ile yaptıkları çalışmada sosyal medyaya bağımlı olmakla evlilik doyumu ve duygusal boşanma tercihleri arasındaki bağı incelemişlerdir. Yapılan araştırmada elde edilen sonuçlara göre evlilik doyumu ve sosyal medya bağımlılığı arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Aynı zamanda sosyal medya bağımlılığının duygusal boşanmaya etki ettiği de ulaşılan sonuçlardandır.

Sosyal medyada iletiler çoğunlukla yazılı ifadeler, görseller, emojiler ve semboller aracılığıyla aktarılmakta; dolayısıyla iletişimin temel öğeleri olan söz, mimik ve beden dilinin yerini dijital semboller almaktadır. Özellikle çocuklar ve genç kullanıcılar bu sembolleri yalnızca çevrim içi ortamlarla sınırlı kalmaksızın gündelik yaşam pratiklerine de entegre etmekte, böylece iletişim biçimlerini yeniden yapılandırmaktadırlar.

Bu bağlamda, McLuhan'ın (1995, s. 7) "medium is the message" (araç mesajdır) sözü, sosyal medyanın ilettiği mesaj yalnızca içerikle sınırlı kalmamakta, iletişim biçiminin kendisi de mesajın bir parçası hâline gelmektedir. McLuhan'a göre, kullandığımız iletişim araçları yalnızca bilgi taşımaz, aynı zamanda düşünme, algılama ve ilişki kurma biçimlerimizi de dönüştürür. Sosyal medya, bireyleri yüz yüze iletişimden uzaklaştırarak sanal bir etkileşim biçimine yönlendirmekte, bu da zamanla hem aile içi ilişkilerde hem de toplumsal ilişkilerde, ilişki biçimlerinde ve anlamlarda değişimlere neden olmaktadır.

3.9 Siber Zorbalık, Sosyal Medya ve Aile

Sosyal medya kullanımının küçük yaşlara inmesi ve bağımlılıkların artmasıyla birlikte tartışılmaya başlanan bir diğer alan da siber zorbalıktır. Yıldırım (2021), *“Sosyal Medya, Dijital Bağımlılık ve Siber Zorbalık Ekseninde Değişen Aile İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme”* çalışmasında modernleşme ve ailenin değişen yapı ve işlevlerinin değişiminin yeni haberleşme ve teknolojik cihazların da kullanımıyla birlikte daha da dönüştüğünü ve aileye dair fikirlerin farklılaşmakta olduğunu vurgulamaktadır.

Diğer bir çalışma Öztürk (2023) tarafından yapılan *“Y Kuşağı Üyelerinin Siber Zorbalık, Siber Mağduriyet ve Farkındalıkları Üzerine Bir Araştırma”* Türkiye’de bulunan Y kuşağı bireylerin siber zorbalık ve siber mağduriyet farkındalığını ölçmek için yapılmıştır. Çalışmaya göre “Farklı demografik faktörlere bağlı olarak bireylerin siber zorbalık ve siber mağduriyet konularındaki farkındalıkları arasındaki farklılaşmayı anlamaya yönelik yapılan çalışma sonuçlarına göre katılımcıların siber zorbalık davranışları aile eğitim seviyesi, cinsiyet ve yaşa göre farklılık göstermektedir.” Özellikle anne eğitim seviyesinin siber zorbalık konusunda önemi vurgulanmıştır. Bu çalışma aynı zamanda “sosyal medya kullanımı ve eğitim” başlığı için de iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Genel olarak ortaya çıkan bulgular Anthony Giddens’in (1992) modern aileyi, bireysel tatmin ve açık iletişim temeline dayalı "saf ilişki" (pure relationship) anlayışıyla tanımlayan yaklaşımıyla uyumludur. Giddens’a göre, modern toplumda bireyler ilişkilerini sadece gelenek ve otoriteyle değil, duygusal ve iletişimsel doyumuyla da sürdürürler. Bu bağlamda, aile içi ilişkilerin sürdürülebilirliği, bireylerin karşılıklı olarak anlam üretmeleri ve açık iletişim kurmaları ile mümkündür. Sosyal medya bu iletişim ortamını sekteye uğrattığında, ilişkiler yüzeyselleşmekte ve bireyler arasında yabancılaşma ortaya çıkmaktadır (Giddens, 1992). Dijital etkileşimin kontrolsüz artması ebeveyn-çocuk ilişkilerini dengesizleştirmekte ve aile dinamiklerinde ve ailenin sosyal ilişkilerinde sorunlara yol açmaktadır. Çalışmaların genelinde ayrıca McLuhan’ın ve Giddens’in modernleşme ve medya üzerine olan teorik tartışmalarına oldukça uyan örnekler karşımıza çıkmaktadır. McLuhan’ın teorisinde altını çizdiği gibi,

çalışmalarda da sosyal medyanın sadece iletişim biçimimizi değil, aile içi ilişkilerimizi ve sosyalleşme biçimlerimizi biçimlendiren yeni bir yapısal unsur olduğu düşüncesi vurgulanmaktadır. Aynı zamanda Giddens'ın modernleşme ve demokratik aile yapısı üzerine kuramında vurguladığı üzere, yüzyüze iletişimin aile içi iletişimde belirleyici olduğu ve sosyal medya kullanımının artmasıyla birlikte bu iletişimin giderek zayıfladığı vurgulanmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, sosyal medyanın aile içi ilişkilere etkisini inceleyen araştırmaları analiz etmek amacıyla, Ebscohost ve YÖKTEZ veri tabanlarında son on yıl içinde yayımlanmış makale ve tezler temel kaynak olarak kullanılmıştır. Elde edilen çalışmalar, konu ve çalışma alanlarına göre tematik başlıklar altında kategorize edilmiş ve bu başlıklar doğrultusunda incelenmiştir. Analizler sonucunda, sosyal medyanın aile ilişkileri üzerindeki etkileri bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada incelenen araştırmalar, öncelikle sosyal medya kullanımının aile içi iletişim ve etkileşim üzerinde çok boyutlu etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Sosyal medyanın gündelik yaşam üzerindeki etkisinin giderek artmakta olduğu tüm çalışmalarda ortak bir tema olarak öne çıkmaktadır. Bu dönüşümün, aile içi etkileşimler, çocukların davranış biçimleri, ebeveyn-çocuk ilişkileri ve eşler arası iletişim üzerinde belirgin etkiler yarattığı çalışmalarda sıklıkla dile getirilmektedir.

Sosyal medyada geçirilen sürenin artması, aile üyeleri arasında yüz yüze iletişimin zayıflamasına, çocukların ebeveynleriyle duygusal paylaşım kurmak yerine sanal ortamlarda vakit geçirmelerine, her iki tarafta da sorunların paylaşılabilmesi iletişimin azalması nedeniyle yalnızlık hissinin artmasına ve ebeveynlerin de eşleriyle nitelikli zaman geçirmek yerine dijital ortamlara yönelmelerine neden olmaktadır.

Sosyal medyanın fazla kullanımıyla aile içerisindeki görevlerin aksaması ve sosyal medyanın aile mahremiyetini olumsuz etkilemesi sosyal medya araştırmalarında diğer olumsuz olarak görülen sonuçlardandır. Özellikle ergenlikte sosyal medya

kullanımının artması aile ile ilişkileri olumsuz yönde etkilemekte, gerçek dünyadan gençleri uzaklaştırmakta ve ergen bireylerde yalnızlık hissini ve beraberinde gelen sosyal ve psikolojik sorunları arttırmaktadır.

Aynı zamanda sosyal medya kullanımında aile etkisi de çalışmalarda vurgulanan noktalardandır. Çocuklar ve ergenler anne babalarını da rol model olarak aldıkları için sosyal medya kullanımında ebeveyn davranışlarının da etkili olduğu çalışmalarda vurgulanan önemli noktalardandır.

Türkiye’de yapılan çalışmalarda, araştırmacılar sosyal medyanın çoğunlukla olumsuz yanlarını vurgulamışlardır. Sosyal medyanın ailede eşler arasında kıskançlığı arttırdığı, eşler ile olan muhabbetlerin sosyal medya tarafından sarsıldığı ve bundan dolayı eşler arasında iletişimde problem yaşandığı sonuçlarına varılmıştır. Eşler arasındaki iletişim ve ilginin arasına sosyal medya girmektedir. Çiftler gün içi koşturmaların, iş hayatlarında yaşadıkları yorgunluklarının sonucunda eve geldiklerinde yorgunluklarını eşleri ile sohbet ederek ya da vakit geçirerek azaltmak yerine sosyal medya platformlarında vakit harcayarak azaltmaya çalışmaktadır. Odakları sosyal medyadaki paylaşılan görseller ya da sosyal medyada iletişim kurdukları kişiler olmaktadır. Bu da çiftler arasında tartışmaların sebebinin oluşturmaktadır. Eşler bu noktada birbirinden uzaklaşarak, evlilik bağları zayıflamaktadır.

Birçok araştırmada, sosyal medya kullanımının ve kullanım süresinin aile içerisindeki çatışmaları tetiklediği, bireylerin birbirlerinden uzaklaşmasına yol açtığı ve aile içindeki bağları zayıflattığı sonucuna ulaşılmıştır. Ailedeki bireylerin sosyal ve psikolojik sağlığının hem olumlu hem olumsuz etkilerine vurgu yapan çalışmalar vardır. Ebeveynlerin ve çocukların sosyal medya kullanımı arttıkça doğru orantı olarak artan yalnızlık ve sosyal izolasyonları, aile içi iletişimi olumsuz etkileyen bir faktör olarak görülmüştür. Ailede sosyal medya genel olarak bir kaçış ve rahatlama alanı olarak görüldüğünden bireyleri gerçeklikten uzaklaştırdığı vurgulanmaktadır. Kişilerin aile içerisindeki sorunlardan, günlük hayatta yaşadığı sorunlardan kaçarak daha fazla sosyal medyaya yöneldiğinde evlilik doyumlarında azalma

yaşadıkları görülmüştür. Aynı zamanda çocuklar ve gençler sosyal medyada kendilerine ayrı bir dünya oluşturarak aileden koptuklarının farkında olmadan sosyal medyaya aşırı bağımlı hale gelmişlerdir. Ebeveynlerde bu noktada sosyal medya bağımlısı olarak çocuklarla iletişim kurmaya çalışmadıkları sürece çocuklar sosyal medyadaki arkadaşları ile sorunlarını, mutluluklarını paylaşarak kendilerini aileden soyutlamayı tercih etmektedir. Bu da çalışmalara göre sosyal medya kullanımında ailenin de davranışlarının etkili olduğunu göstermektedir.

Yine çalışmaların vurguladığı diğer bir konu, evli çiftlerde sosyal medya, kıskançlık, güven problemi ve iletişim eksikliklerine yol açarak, evli bireylerin birbirlerine daha az vakit ayırmasına neden olmaktadır.

Literatüre göre sosyal medya zamanla kolayca dikkat dağıtan bir araç olarak aile içerisinde tehdit oluşturabilmektedir. Bu noktada ebeveynlere büyük görevler düşmektedir. Yine süreç içerisinde sosyal medya ile bağları azaltmaya çalışmak daha çok aileye vakit ayırmak tüm aile fertleri için iletişimi kuvvetlendirici bir hamle olacaktır. Bu noktada ebeveynler farklı yollar geliştirerek sosyal medyanın etkilerine karşı aile fertlerini koruyabilirler.

Çalışmalar genel olarak iletişim araçlarının olumlu yönlerini de vurgulamış ama genel olarak aşırı kullanımda aileye, sosyal ilişkilere ve bireye zarar verdiğinin altı çizilmiştir. Bu anlamda aile içerisinde sosyal medya kullanımını sınırlandırmak önemli bir adım olacaktır.

Aile içerisinde iletişimi ve aile bağlarını kuvvetlendirmek için birlikte vakit geçirme aktiviteleri oluşturulabilir. Çalışmalar sosyal medyanın azaltıldığı zamanlarda ailecek yapılan aktivitelerin ve birlikte geçirilen kaliteli zamanın arttığını vurgulamaktadır. Aile bireylerinin daha fazla birlikte zaman geçirmesi sosyal medyaya fırsat tanımayarak, sosyal medyanın yaratmış olduğu yalnızlık hissini ve aile içerisindeki iletişimsizliği ve ekran bağımlılığını engelleyecek bir yol olacaktır.

Ailelerin eğitim düzeyinin çocukların sosyal medya ile kurdukları ilişkide olumlu etki yaratarak önemli bir rolü olduğu

çalışmalar tarafından vurgulanmıştır. Çocuklara ve ergenlere sosyal medya ortamının potansiyel tehlikeler barındırabileceğini uygun bir dille aktarmak önemli bir etken olacaktır. Sosyal medya kullanımına dair çocuklara genç yaşlarda eğitim verilmesi hem internet ve sosyal medyanın doğru kullanımına yönlendirmek için önem taşımaktadır. Onlara, sosyal medyada paylaşılan görsellerin, videoların her zaman gerçek olmayacağını ve kendi gizli bilgilerine, gizliliklerine nasıl önem vermeleri gerektiğine ve siber zorbalığa karşı dikkat etmeleri konusunda uyarmak aile ve sosyal medya ilişkisi açısından önemli bir adım olacaktır.

Çalışmalar ışığında sosyal medya, birey ve aile ilişki kalıplarını, aile bağlarını ve gündelik yaşam pratiklerini dönüştürme gücüne sahiptir. Aile için açık ve yüz yüze iletişimin belirleyici ve sağlıklı iletişim olarak tüm çalışmalarda vurgulanmaktadır ve sosyal medya bağımlılığının bu iletişimi zayıflatığı örneklerde dikkat çekmektedir. Aile yapısındaki değişim hem teknolojik hem de toplumsal modernleşmenin ortak bir yansıması olarak sosyal medya etkisiyle gözlemlenmektedir. Sosyal medyanın bilinçli ve sınırlı kullanımı ve bunun yerine aile ile yüz yüze zaman geçirilen zamanın artırılması aile üyeleri arasında daha sıkı bağ kurulmasını sağlayabilir. Aynı zamanda sosyal medyanın olumsuz etkilerinden uzaklaşılmasına da sebep olabilir. Bu noktada aileler için önemli olan şey sosyal medyanın değişen yönleri ve türleri, doğru kullanımı hakkında bilinçlenmek ve yaratabileceği etkilere karşı aile bireylerini eğitmektir. Ayrıca aile içindeki bağların kuvvetli ve iletişimin güçlü bir şekilde ilerlemesi için yüz yüze geçirilen kaliteli zamanın ve ailecek yapılan paylaşımların da artırılması aile bireylerini bu etkilere karşı koruyabilecek bir güç oluşturabilir.

Kaynakça

- Abbasigil, R. A. (2019). *Evli bireylerde sosyal medya kullanım süresi, kişilerarası iletişim becerileri ve evlilik doyum ilişkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Toros Üniversitesi.
- Aktaş, M., ve Çopur, Z. (2018). Sosyal medya kullanımının eşler arasındaki strese etkisi. *International Journal Of Education Technology and Scientific Researches*, 6, (142-153).

- Aneesh, A., Hall, L., & Petro, P. (Eds.). (2011). Beyond globalization: Making new worlds in media, art and social practices. Rutgers University Press.
- Aristoteles (2013). *Politika*. Say Yayınları.
- Aycanoğlu, C. ve Ünsal, G. (2017). Bağlanma tarzları ve internet bağımlılığının evlilik uyumuna etkisi. G.O.P Taksim E.A.H. Jaren 3(3), 163- 168. doi: 10.5222/jaren.2017.163
- Aydın, S. M. & Aydın, S. (2024). Ebeveynlerin çocuk yetiştirmede merhamet eğitiminin önemine ilişkin görüşleri. *Turkish Studies-Educational Sciences*, 19(3), 455-469.
- Ayhan, H. & Öztürk, E. (2021). Dijital dünyada ebeveyn olmanın görünürde normal bir yansıması olarak paylaşılan ebeveynlik (sharenting): geleneksel bir derleme. *Türkiye Klinikleri Journal of Forensic Medicine and Forensic Sciences* 18(2):165-77 DOI:10.5336/forensic.2021-82082
- Aylıkçı, Ç. (2018). *Evli bireylerin problemleri internet kullanımı ile evlilik doyumu arasındaki ilişki*. [Yüksek Lisans Tezi]. Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Batıgün A. D. Ve Kılıç N. (2011). İnternet bağımlılığı ile kişilik özellikleri, sosyal destek, psikolojik belirtiler ve bazı sosyodemografik değişkenler arasındaki ilişkiler, *Türk Psikoloji Dergisi*, 26(67),1-10.
- Bayraktutan, F. (2005). *Aile içi ilişkiler açısından internet kullanımı*. [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Block, J.J. (2008). Issues for DSM-V, Internet Addiction, *American Journal of Psychiatry*, (3), 306- 7.
- Chakravartty, P., & Sarikakis, K. (2006). Media policy and globalization. Edinburgh University Press.
- Çalışkan, M. ve Mencik, Y. (2015). Değişen dünyanın yeni yüzü: sosyal medya. *Akademik Bakış Dergisi*, 50, 254-277.
- Değer, B. E., & Sine Nazlı, R. (2022). Sosyal medyada influencer etkisi bağlamında benlik sunumu. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 25-45.48-66.

- Demir, Ü. (2016). Sosyal medya kullanımı ve aile iletişimi: Çanakkale’de lise öğrencileri üzerine bir araştırma. *Selçuk İletişim*, 9(2): 27-50. doi: 10.18094/si.99029
- Dijital 2024: Küresel Görünüm Raporu, TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu), 1-5. [dijital-2024-kuresel-gorunum-raporu.pdf](#)
- Dilber, F. (2019). Aile içi iletişimde sosyal medya: Karamanoğlu mehmetbey üniversitesi öğrencileri üzerine bir araştırma. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(33), 336 – 381.
- Elitaş, K, S. (2020). Sosyal medyanın toplumsal dönüştürücülüğü: sosyal medya kullanan ergenlerin aile içi iletişim süreçlerine katılım düzeyleri üzerine nicel bir araştırma. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(30), 2618-2638.
- Gentz, N., & Kramer, S. (Eds.). (2006). Globalization, cultural identities, and media representations. State University of New York Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford University Press.
- Giddens, A. (1992). *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Stanford University Press.
- Giddens, A. (1997). Sociology, Polity Press, Cambridge UK.
- Güleç, V. (2018). Aile ilişkilerinin sosyal medyayla birlikte çöküşü. *Yeni Medya Elektronik Dergi*, 2(1), 105-120.
- Gülınar, B. ve Öztat, F. (2020). Aile içi yüz yüze iletişim, internet ve sosyal medya kullanım ilişkisi. *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi*, 28(1), 28-39.
- Gürsoy Ulusoy, Ş., & Gürsoy Atar, Ö. (2020). Reflection of social media addiction on family communication processes. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 10(2), 425-445.

- Haidt, J. (2024). The anxious generation: How the great rewiring of childhood is causing an epidemic of mental illness. Penguin Books.
- Hazar, M. (2011). Sosyal medya bağımlılığı: bir alan çalışması, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 3, 158-159.
- Kalaman, S. ve Çelik, F. (2019). Türkiye'deki evli bireylerin sosyal medya kullanımlarının evlilikleri üzerine etkisi: nitel bir araştırma. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, (13)19, 424-453. DOI: 10.26466/opus.589684
- Karaca, M. (2007). *Sosyolojik bir olgu olarak internet gençliği: Elâzığ örneği*. Doktora Tezi, Elâzığ: Fırat Üniversitesi.
- Karaca, M. (2015). Küresel dünyada kültürler arası iletişim ve değişen medyanın rolü. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (13), 134-157.
- Karan, G. (2006). *Anne babalar için internet rehberi*. Epsilon Yayıncılık.
- Kılınç, T. (2017). *Aile içi ilişkiler üzerine sosyal medyanın etkisi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Konya Selçuk Üniversitesi.
- Kırık, A, M. (2014). Aile ve çocuk ilişkisinde internetin yeri: nitel bir araştırma. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 337-347.
- Koşmaz, H, M. (2020). *Sosyal medyanın (dijital kültür) aile ilişkileri üzerine etkisi*. [Yüksek Lisans Tezi], Adıyaman Üniversitesi.
- Kurt, Ö. G. P. ve Bayrakçı, O., (2021). Sosyal Medya Bağımlılığı ve Yalnızlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. In 7th International Management and Social Research Conference, Turkey (pp. 19-21).
- Lundy, L. B. & Drouin, Michelle (2016). From social anxiety to interpersonal connectedness: relationship building within face-to-face, phone and instant messaging mediums. *Computers in Human Behavior*. 54, 271-277.
- Livingstone, S. (2002). Young People and New Media: Childhood and the Changing Media Environment. Sage Publications,

London and New Delhi.
<https://doi.org/10.4135/9781446219522>

Livingstone, S. and Blum-Ross, A. (2020). Parenting for a digital future: how parents’ hopes and fears about technology shape children’s lives. New York: Oxford University Press.

McLuhan, M. (1994). Understanding Media. London: The MIT Press Cambridge.

Moyaz, Z.H., Paydar, M.R.Z. ve Ebrahimi, M.E. (2015). The relationship between the internet addiction and the use of Facebook with marital satisfaction and emotional divorce among married university students, *Indian Journal of Fundamental and Applied Life Sciences*, 5(3): 709-717.

Onarman, B., ve Vardarlier, P., (2021). Sosyal medya kullanım nedenlerinin iletişim becerilerine etkisi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi*, 23(1), 191-212

Öztürk, B. (2023). Y kuşağı üyelerinin siber zorbalık, siber mağduriyet ve farkındalıkları üzerine bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(4), 1463-1488

Petticrew, M. and Roberts, H. (2006). How to appraise the studies: an introduction to assessing study quality. In *Systematic Reviews in the Social Sciences*.

<https://doi.org/10.1002/9780470754887.ch5>

Rantanen, T. (2005). The media and globalization. SAGE Publications.

Rosen, D. (Ed.). (2022). Routledge debates in digital media studies. Routledge.

Sampson, T. D. (2019). A sleepwalker's guide to social media. Polity Press.

Sassen S. (1998) Globalization and its Discontents. New York Press: New York.

Semerci, M., Bayram, M.N., Koçak, O. (2023) Genç yetişkinlerin aile aidiyeti ve sosyal medya bağımlılığı ilişkisinde yalnızlığı aracı

rolü. *Sosyoloji Bağlam Dergisi*,4(3), 273-288, doi:10.52108/2757-5942.4.3.4

Sparks, C. (2007). Globalization, development and the mass media. SAGE Publications.

Statista. (Mart 12, 2025). Number of internet and social media users worldwide as of February 2025(in billions). [www.statista.com](https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/)
<https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>

Şimşek, C, Z., Canbeldek, M., Işıkoğlu, N. (2023). Ebeveynlerin pandemi sürecinde dijital ebeveynlik uygulamalarına yönelik deneyimleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 55. DOI:10.53444/deubefd.1221315

Tiryaki, S., ve Karakuş, M. (2018). Evli bireylerin sosyal medya kullanımları üzerine bir saha araştırması, *Anadolu Üniversitesi, İletişim Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Hakemli Dergisi*, 26(3), 422-443.

TÜİK (2019). Türkiye İstatistik Kurumu Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Raporu, www.tuik.gov.tr/

Turkle, S. (2015). Reclaiming conversation: the power of talk in a digital age. Penguin Books.

Uçar, R. & Kurt, T. (2024). Sosyal medyada yer alan aile söylemlerinin analizi: dini perspektifli fenomenler ve youtube örneği. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11(22) ,77-102.

Uyar P, Ayar D. (2024). Hemşirelik öğrencilerinin sosyal medya kullanımı ve aile iletişiminin sosyotelist olma ve sosyotelizme maruz kalma durumlarına etkisi. *SABD*, 14(1), 83-9.

Yalçın, M ve Yalçın, M. (2018). Sosyal medya kullanımı ve aile içi iletişim ilişkisi: üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(57), 739-740. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2486>

- Yıldırım, İ. (2021). Sosyal medya, dijital bağımlılık ve siber zorbalık ekseninde değişen aile ilişkileri üzerine bir değerlendirme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(5), 1237-1258.
- Young, K.S. (1998). *Caught in the Net: How to Recognize the Signs of Internet Addiction and a Winning Strategy for Recovery*. New York, USA: John Wiley and Sons Inc.
- Young, K. (2010), Internet addiction over the decade: a personal look back. *World Psychiatry*, 9: 91-91. <https://doi-org.ezproxy.ticaret.edu.tr/10.1002/j.2051-5545.2010.tb00279.x>

Ek.1

Tablo 1: Çalışmanın Literatür Taramasına Dâhil Edilen Makaleler

Makalenin Adı	Yazarı ve Yılı
A. Sosyal Medyanın Aile İletişimi Üzerine Etkileri	
Sosyal Medya Kullanımı ve Aile İletişimi: Çanakkale’de Lise Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma	Demir, Ü. (2016).
Sosyal Medyanın Aile Katılımında Kullanılabilirliği Üzerine Bir İnceleme	Balcı, A., & Şahin, T. F. (2016).
Aile İçi İlişkiler Üzerine Sosyal Medyanın Etkisi	Kılınç, T. (2017).
Bağlanma tarzları ve internet bağımlılığının evlilik uyumuna etkisi	Aycanoğlu, C. ve Ünsal, G. (2017).
The Effect of Social Media Use to The Time Spent With Family Members	Ünal, S. (2018).
Evli Bireylerin Sosyal Medya Kullanımları Üzerine Bir Saha Araştırması	Tiryaki, S., ve Karakuş, M. (2018).
Aile İçi İletişimde Sosyal Medya: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma	Dilber, F. (2019).
Türkiye’deki Evli Bireylerin Sosyal Medya Kullanımlarının Evlilikleri Üzerine Etkisi: Nitel Bir Araştırma	Kalaman, S. ve Çelik, F. (2019).
Evli Bireylerde Sosyal Medya Kullanım Süresi, Kişilerarası İletişim Becerileri ve Evlilik Doyum İlişkisi	Abbasigil, R. A. (2019).
Aile İçi Yüz Yüze İletişim, İnternet ve Sosyal Medya Kullanım İlişkisi.	Gülнар, B. ve Öztat, F. (2020).
Sosyal Medyanın Toplumsal	Elitaş, K, S. (2020).

Dönüştürücülüğü: Sosyal Medya Kullanan Ergenlerin Aile İçi İletişim Süreçlerine Katılım Düzeyleri Üzerine Nicel Bir Araştırma

Reflection of Social Media Addiction on Family Communication Processes

Gürsoy U, Ş., & Gürsoy A, Ö. (2020).

Sosyal Medyanın (Dijital Kültür) Aile İlişkileri Üzerine Etkisi

Koşmaz,H,M. (2020)

B. Ebeveynlik, Aile Dinamikleri ve Dijital Etkileşim

Yazarı ve Yılı

Sosyal Medya Kullanımının Eşler Arasındaki Strese Etkisi

Aktaş, M., ve Çopur, Z. (2018).

Dijital Dünyada Ebeveyn Olmanın Görünürde Normal Bir Yansıması Olarak Paylaşan Ebeveynlik (Sharenting): Geleneksel Bir Derleme

Ayhan, H. & Öztürk, E. (2021).

Ebeveynlerin Pandemi Sürecinde Dijital Ebeveynlik Uygulamalarına Yönelik Deneyimleri

Şimşek, C, Z., Canbeldek, M., Işıkoğlu, N. (2023).

Ebeveynlerin Çocuk Yetiştirmede Merhamet Eğitiminin Önemine İlişkin Görüşleri

Aydın, S, M. & Aydın, S. (2024).

C. Sosyal Medya Kullanımı ve Gençlik/Ergenlik ve Aile Üzerine Etkileri

Yazarı ve Yılı

Çocukların Sosyal Medya Kullanım Amaçları ve Ebeveyn Tutumları

Okumuş, V., & Parlar, H. (2018).

Lise Öğrencilerinin Akıllı Telefon Bağımlılıklarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi: Sakarya Örneği

Bağcı, H. (2018).

Gençlerin Tüketici Olarak Sosyalleşmesinde Sosyal

Uyar, K. (2019).

Medyanın Etkisi	
Ergenlerde Sosyal Medya Bağımlılığı ve Anne Baba Ergen İlişkisi	Bilgin,M.,Şahin, İ.,Togay,A (2020).
Sosyal Medya Bağımlılığı ve Yalnızlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma	Kurt, Ö. G. P. ve Bayrakcı, O., (2021).
Ortaöğretim Öğrencilerinin Manevi Değer Algılarının İncelenmesi: Yalova İli Örneği	Yeniyol, A. (2021).
Sosyal Medyada Influencer Etkisi Bağlamında Benlik Sunumu	Değer, B. E., & Sine Nazlı, R. (2022).
Genç Yetişkinlerin Aile Aidiyeti ve Sosyal Medya Bağımlılığı İlişkisinde Yalnızlığın Aracı Rolü	Semerci, M., Bayram, M.N., Koçak, O. (2023)
Çocuk Suçluluğunun Önlenmesine Yönelik Okul Dışı Faaliyetler Hakkında Çocuk Polisinin Görüşü	Öngören, H. (2025).
D. Sosyal Medya, Sağlık ve Aile	Yazarı ve Yılı
Aile Hekimlerinin İnternet ve Sosyal Medya Kullanım Özelliklerinin İncelenmesi	Erdem, Ö. (2018).
Lise Öğrencilerinin Spora Yönelik Tutumlarının İncelenmesi	Yıldırım, M, Ilgar, A, E., Uslu, S. (2018).
Üniversite Öğrencilerinde Stres ve Sosyal Medya Kullanımının Yeme Davranışları Üzerine Etkisi	Duran S, Çetinbaş A, Başaran T, Kara A, Elgün B, Keklik N. (2019).
Üniversite Öğrencilerinin Gözünden COVID – 19 Salgını: Nitel Bir Araştırma	Asıcı, E. & Günlü, A. (2021).
HPV Aşısı Olan Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Cinsel Yolla Bulaşan Hastalıkları Hakkındaki Bilgi Düzeylerinin	Erdem HA, Mert Vahabi M, Taşbakan SE, Tanrıku Y, Taşbakan, I. (2022).

Değerlendirilmesi	
Covid- 19 Salgını Sürecinde Evin Kullanımına İlişkin Sosyolojik Bir Analiz	Karakaş, M., Sala, B., Aykut, G., Bozkurt, R., vd. (2022)
Aile Hekimliği Asistanlarının Meme Kanseri Tarama Programı Bilgi Düzeyleri	Öztop, M. (2023).
Hemşirelik Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımı ve Aile İletişiminin Sosyotelist Olma ve Sosyotelizme Maruz Kalma Durumlarına Etkisi	Uyar, P. ve Ayar, D. (2024).
E. Sosyal Medya Kullanımı ve Eğitim	Yazarı ve Yılı
The relationship between the internet addiction and the use of Facebook with marital satisfaction and emotional divorce among married university students	Moyaz, Z.H., Paydar, M.R.Z. ve Ebrahimi, M.E. (2015).
Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümü Son Sınıf Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi Dersi İle İlgili Görüşleri	Yazıbaşı A, M. (2017).
“Aileler İçin İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı Psiko-eğitimi” Programının Kişiler Üzerine Olan Etkisinin İncelenmesi	Sürü, D. (2020).
Üniversite Tercih Danışmanlığı Sürecinde Psikolojik Danışmanların Yaşadığı Etik Sorunlar	Karacan-Özdemir, N., Ayaz, A., Karaçay, G., Çorbacı, I. (2021).
Beden Eğitimi ve Spor Dersi Öğretim Programı Kapsamındaki Değerlerin Uygulanmasına Yönelik Öğretmen Görüşleri	Önal, A., Taş, Z., Filiz, B., Hergüner, G. (2023).
Yerel ve Sözlü Tarih Tarih Derslerinde Kullanımına Yönelik Öğrenci Görüşleri: Yozgat Örneği	Bozkurt, K., & Belenli, T. (2024).

F. Sosyal Medya Kullanımında Aile Etkisi	Yazarı ve Yılı
Facebook'ta Aile İlişkileri ve Sosyal Medya Adanmışlığına Yönelik Bir İçerik Analizi	Bakan, U. & Bakan, U. (2017).
Evli Bireylerin Problemleri İnternet Kullanımı İle Evlilik Doyumu Arasındaki İlişki	Aylıkçı, Ç. (2018).
Sosyal Medyada Yer Alan Aile Söylemlerinin Analizi: Dini Perspektifli Fenomenler ve Youtube Örneği	Uçar, R. & Kurt, T. (2024).
G. Sosyal Medya Aile ve Sosyal Değişim	Yazarı ve Yılı
Küresel Dünyada Kültürler Arası İletişim ve Değişen Medyanın Rolü	Karaca, M. (2015).
Sosyal Medyanın Türk Aile Yapısına Etkisi	Erol, V. (2022).
H. Siber zorbalık, Sosyal Medya ve Aile	Yazarı ve Yılı
Sosyal Medya Üzerinden Mahremiyet Farkındalığı ve Değişimin Ölçülenmesine Yönelik Bir Araştırma	Semiz-Türkoğlu, H. (2018).
Lise Öğrencilerinin Manevi – İnsani Değerler Eğilimi	Kılıç, İ, A. (2020).
Sosyal Medya, Dijital Bağımlılık ve Siber Zorbalık Ekseninde Değişen Aile İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme	Yıldırım, İ. (2021).
Y Kuşağı Üyelerinin Siber Zorbalık, Siber Mağduriyet ve Farkındalıkları Üzerine Bir Araştırma	Öztürk, B. (2023).
Medya ve Şiddet: Bir Bibliyometrik Analiz	Çelik, F. (2024).

Yilter, S. – Kurtulmuş, H. (2025). Mesîhî ve Bibliyografyası. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*. 10 (17), s. 179-204

Mesîhî Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi

A Bibliography Essay About the Mesîhî

Doç. Dr. Sait Yilter*
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
syltr71@gmail.com

Yüksek Lisans Öğrencisi Hilal Kurtulmuş**
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
hilalkurtulmus06@outlook.com

Öz

Mesîhî, Sultan II. Bâyezîd devrinin önemli şairlerinden biridir. Samimi bir dil ile yazdığı şiirlerle kendine has bir rindâne üslubu olan Mesîhî, Necâtî Bey'den sonra ve Bâkî'den önce klasik şiirin dikkat çeken şairlerinden biridir. 1450-1600 yılları klasik şiirin gerçek başlangıç ve olgunlaşma dönemidir. Bu yıllar, şair Mesîhî'nin yaşadığı döneme denk gelir. Kaynaklar, edebiyatın klasik şeklini kazandığı bu dönemde şiirin gelişimine onun da katkı sağladığı hususunda uzlaşır. Klasik şiirin gelişme döneminde bariz olarak görülen bu etki devrin şairleri ile sonraki yüzyıllarda şairler üzerinde etkili olmuştur. Günümüz teknolojisinde şairler hakkında yapılmış çalışmaların tamamını tespit etme ve kayıt altına almanın en kolay yolu bibliyografya çalışmalarıdır. Bir başlık altında önceden yapılmış çalışmaları içermesi bakımından önemli kaynaklardan biri olan bibliyografyalar, aynı zamanda birer araştırma konusu hâline gelmiştir. Bu çalışmada klasik Türk edebiyatı şairlerinden Mesîhî'nin bibliyografyası hazırlanmıştır. Bu çalışma, basılı ve elektronik kaynaklar taranarak hazırlanmıştır. Tespit edilen kaynaklar tasnif edilmiş ve uygun başlıklar altında sıralanmıştır. Mesîhî ve eserleri hakkındaki yazma eserler, yüksek lisans ve doktora tezleri, makaleler, kitaplar, bildiriler, ansiklopedi ve sözlük maddeleri ile yabancı dillerdeki yayınlar bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, Mesîhî, Hayatı ve Edebi Kişiliği, Şiir, Bibliyografya

* ORCID: 0000-0003-3741-5712

** ORCID: 0009-0004-8692-9060

Abstract

Mesihi is one of the important poets of the Sultan Bayezid II. period. Mesihi, who had a unique rhythmic style with the poems he wrote in a sincere language, is one of the remarkable poets of classical poetry after Necati Bey and before Baki. The years 1450-1600 were the real beginning and maturation period of classical poetry. These years coincide with the period in which the poet Mesîhî lived. Sources agree that he also contributed to the development of poetry in this period when literature gained its classical form. This influence, which was clearly seen during the development period of classical poetry, had an impact on the poets of the period and the poets in the following centuries. In today's technology, the easiest way to identify and record all studies on poets is through bibliography studies. Bibliographies, which are one of the important resources in terms of containing previous studies under a title, have also become a research subject. This study presents the the bibliography of Mesihi, one of the poets of classical Turkish literature. This study was prepared by scanning printed and electronic resources. The identified sources were classified and listed under appropriate headings. Manuscripts, master's and doctoral theses, articles, books, proceedings, encyclopedia and dictionary articles and publications in foreign languages about Mesihi and his works constitute the main subject of this study.

Keywords: Classical Turkish Literature, Mesihi, His Life and Literary Personality, Poem, Bibliography.

Giriş

Bilimsel çalışmalar, daha önce üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış konuların tespiti ile başlar, yani her bilimsel çalışma bir eksikliği giderme iddiasında olmalıdır. Tespit edilen konuya hâkim olmanın yanında konuyla ilgili kaynakları ve literatürü de iyi bilmek gerekmektedir. Konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmaların tamamına ulaşmak, bu çalışmalara hangi bakımlardan katkı sağlanacağına da yön verir. Konu ile ilgili elde edilen tüm veriler analiz edilerek çalışma olgunlaştırılır. Bu doğrultuda bibliyografyalar araştırmacıların en önemli yardımcısı konumundadır.

Bibliyografya, Eski Yunancada “kitap” anlamındaki (biblios) ile “yazma, tarif etme” anlamındaki (grapho/graphein) kelimelerinden oluşmuştur. Bibliyografya “muhteviyatı kitaplar olan ilim dalı, muayyen bir husustaki yayınlar bütünü, akademik bir çalışmada yararlanılmış eserlerin dizelgesi ve kaynakça” (Ayverdi, 2006, s. 359) şeklinde tanımlanmıştır. Teknolojik gelişmeler bilgiye ve kaynaklara ulaşma konusunda büyük kolaylıklar sağlamıştır. Küresel çapta akademik bilgi üretim hızının artması

bibliyografya çalışmalarını da bir ihtiyaç hâline getirmiştir. Teknolojik imkânlar, araştırmacıların arzu ettikleri her türden esere hızlıca ulaşmasını sağlarken, kütüphane ve arşiv kataloglarını tarama işlemi de bir zaman kaybı ve külfet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum bibliyografya çalışmalarının önemini artırmaktadır. Çünkü vakit tasarrufunun yolu bu tür çalışmalardan geçmektedir (Yılmaz, 2016, s. 379). Bilimsel alanlarda yapılan çalışmaların hızla artması, sınırsız kaynakların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bilgi üretimi hızlı bir şekilde artmaya devam ettiği sürece tüm kaynaklara ulaşmak büyük bir sorun hâline gelmektedir. Bu nedenle karmaşaya sebebiyet vermemesi adına bibliyografya çalışmaları önem kazanmaya başlamıştır. Bibliyografik araştırmalar daha önce çalışılmamış orijinal konuların tespitinde kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca araştırmalarda nelere ağırlık verileceğine ve hangi konularda eksiliklerin olduğuna rehberlik etmektedir. Bu tür çalışmalar bir konu veya sanatçı hakkında yapılmış makale, kitap, ansiklopedi ve sözlük maddeleri, bildiriler, tez çalışmaları ile yazma eserlere ulaşma imkânı sunmaktadır. Teknolojik gelişmelerle birlikte kaynaklara erişim kolaylığı sağlanırken her geçen gün sayısı artan akademik çalışmalar, ortaya konulan ürünlerin takibini zorlaştırmakta ve bibliyografya çalışmalarının da yeni eklemelerle revize edilmesini gerektirmektedir.

Mesîhî ile ilgili bu bibliyografya denemesi giriş, iki bölüm, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Giriş bölümünde konu hakkındaki literatüre yer verilmiştir. İlk bölümde Mesîhî'nin hayatına kısaca değinilmiş, edebi edebî kişiliği ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde Mesîhî ile ilgili el yazmaları, tezler, makaleler, bildiriler, kitaplar, ansiklopedi ve sözlük maddeleri bibliyografyaya eklenmiştir. Sonuç bölümünde elde edilen veriler doğrultusunda genel bir değerlendirme yapılmıştır. Makalenin hazırlanmasında faydalanılan diğer eserler ise kaynakça kısmında yer almaktadır.

1. MESÎHÎ

1.1. Hayatı

Doğum tarihi hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmayan Mesîhî, Üsküp yakınlarındaki Priştine’de doğmuştur. Kaynaklarda Mesîhî’nin ailesiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmaz. Mesîhî eserlerinde de ailesi hakkında hiçbir bilgi vermemiştir. Şair büyük bir ihtimalle çocukluk ve gençlik yıllarını Rumeli’de geçirmiş, iyi bir eğitim almak amacıyla İstanbul’a giderek medrese eğitimi almıştır. Şairin II. Bayezid döneminde (1481-1512) İstanbul’da bulunduğu tahmin edilmektedir (Mengi, 2020, s. 3).

Sehî, tezkiresinde şairin gençliğinde bir süre sipahilik yaptığını kaydetmiştir. Ancak bunun bir görevlendirme olup olmadığına değinmemiş, şaire bir tımarın verildiğine dair net bir bilgi de vermemiştir. Mesîhî, medrese eğitimi tamamladıktan sonra hattatlığa merak sarmıştır. Şair, genç yaşında hat sanatındaki ustalığı sebebiyle devrin sadrazamı Hâdım Ali Paşa’nın hayranlığını kazanmış, paşanın divan katipliğine atanmıştır. Önceleri Hâdım Ali Paşa’nın takdirini kazanmış olsa da düzensiz yaşamı, içki ve eğlenceye düşkünlüğü sebebiyle Paşa’nın gözünden düşmüş ve itibarını yitirmiştir (Mengi, 2014, s. 1-2). Mesîhî’nin durumu düzeltmek amacıyla mektuplar yazdığını *Cevâbnâme-i Mesîhî* adlı yazmadaki bilgiler doğrulamaktadır. Âşık Çelebi şairin oldukça sefih bir hayat sürdüğünü belirtir. Paşa ne zaman kendisine yazı yazdırmak istese görevi başında bulamaz ve aranmasını emredermiş. Çoğunlukla bir meyhanede bulunan Mesîhî mesleğinde ilerlemek yerine dünyadan keyif almaya bakmıştır. Hâdım Ali Paşa’nın Şah Kulu isyanını bastırmak amacıyla yaptığı savaşta (917/1511) Erdebil’de şehit düşmesi sonucunda Mesîhî hamisiz kalmıştır. Daha sonra intisap etmek için yeni birilerini arayan Mesîhî, Tâcizâde Câfer Çelebi’nin ilgisini çekmeye çalışsa da büyük ihtimalle sefih yaşayışı sebebiyle bunda amacına ulaşamamıştır. Şaire Bosna’da küçük bir tımar verilmiş ancak Mesîhî bu durumdan pek hoşlanmamıştır. Ölümünden önce Yavuz’un himayesine girmeye çalışmış ancak dönemin taht kavgaları ve karışıklıkları sebebiyle bu isteğine ulaşmadan maddi sıkıntılar içinde vefat etmiştir (Kılıç, 2010, s. 809).

1.2. Edebî Kişiliği

Mesîhî âşıkâne ve rindâne şiirler yazmıştır. Bunda dünyevi zevklere düşkün kişiliğinin etkisi büyüktür. Tezkireciler Mesîhî'nin usta bir şair olduğu hususunda anlaşmışlardır. Sehî Bey, Mesîhî'nin başka şairlerde çok fazla olmayan atasözü ve deyim kullanma kabiliyetini dile getirir (İsen, 1980, s. 190). Beyânî, şairin şiirleriyle ölüleri dirilttiği için gökten kendisine "Mesîhî" mahlasının indirildiğini; hayallerinin dikkat çekici, sözlerinin güzelliğinin de benzersiz olduğunu söylemiştir. Mesîhî'nin her biri birer belagat örneği olan şiirleri meşhurdur ve onların nuruyla bütün âlem aydınlanmıştır (Sungurhan, 2017, s. 187). Şairin yaşadığı dönemde klasik şiirde eğlence, içki, haz ve dünyevi zevkler konu edilmiş, felsefi bir bakış açısı öne çıkmıştır. Mesîhî devrinin diğer şairleri gibi bu konulardan etkilenmiştir. Âşık Çelebi, Mesîhî'yi Zâtî'ye tercih ettiğini dile getirmiştir. Zâtî, usta bir şairdir ancak Mesîhî samimi, açık ve ince hayallerle süslü şiirleri bakımından ondan üstündür (Mengi, 1974, s. 111). Aynı doğrultuda Latîfî'nin de tespitleri bulunmaktadır. Latîfî, Zâtî ile Mesîhî'nin birbirlerini tanıdıklarını ve Zâtî'nin Mesîhî'yi kendi üslubunu taklit etmekle suçladığını kaydetmiştir. Ayrıca Latîfî, Mesîhî'nin Rumeli şairleri arasında eşsiz ve önde gelenlerden biri olduğunu dile getirmiştir. Benzersiz hayalleri ve sanatlı söyleyişleri ile dikkat çekmiştir. Latîfî, şairin kaside söylemede Selmân ve Zâhir'e; zihninin parlaklığı bakımından Âzerî ve Enverî'ye benzediğini dile getirmiştir (Canım, 2018, s. 484-485). Devrin önemli şairleri olan Ahmet Paşa ve Necâtî ile adı anılan Mesîhî, zengin hayaller, orijinal fikirler ve sanat yeteneğiyle klasik şiirin kalıplaşmış malzemesini, mecazlarını özgün bir bakış açısıyla şiirlerinde kullanmıştır. Kaside yazma konusunda oldukça maharetli olan şair, bu konuda kendisini söz söyleme büyücüsü olarak tanıtmıştır. Latîfî, tezkiresinde şairin inşa ilmiyle uğraştığından, nesirde de başarılı olduğundan ve yüzden fazla mektubunun varlığından bahsetmiştir (Batar, 2017, s. 2-4). Daha çok âşıkâne şiirler yazan Mesîhî; rind-meşrep tabiatıyla hayattan zevk almaya çalışmış, yaşama sevincini samimi bir üslup ile dile getirmiştir. İçkiye düşkünlüğü şiirlerine de yansımış, bu konuda hamileri olan devlet adamlarını da zor durumda bırakmıştır. Şair; âşıkâne, rindâne

üslubuna rağmen tasavvufi kavramları da şiirlerinde kullanmaktan geri durmamıştır. Hatta peygamber sevgisini, sure adlarını ve surelerden iktibasları şiirlerinde görmek mümkündür. Mesîhî, klasik şiirin İran edebiyatına özgü şekil özelliklerini, ortak konularını, hayal dünyasını şiirinde kullanmış; döneminin sosyal yaşantısını, kültürünü, gelenek ve göreneklerini de şiirlerine yansıtmıştır (Madan, 2019, s. 6-9). Diğer klasik şairler gibi iyi bir gözlemci olan Mesîhî, gerçek hayat ile hayal dünyasını birleştirmiş, hüsn-i talil sanatına müracaat ederek okuyucunun güzellik duygusunu harekete geçirmiştir. Şiirlerinden tasavvufi anlamlar çıkarmak mümkün değildir, kullandığı mecazlar gerçek duyguları yansıtmaktadır. Şiirlerinde geleneği, sosyal hayatı, dinî ve tarihî unsurları kullanmaktan çekinmemiştir (Karanalbant, 2023, s. 267). Mesîhî,- diğer klasik şairler- gibi şiire yeni bir tarz getirdiğini, şiirlerinin eşsiz ve benzersiz olduğunu söylemiş, klasik şiir geleneğinden de ayrılmamıştır. Devrinin gelenek, görenek ve adetlerini şiirlerinde işlemesi yönüyle dikkati çekmiştir. Hatta şiirlerinde Rumeli ağızlarından sözlere ve tabirlere de yer vermiştir. Mesîhî'nin şiirlerinde sanatlı söyleyiş kaygısı hissedilmez (Akbudak, 2002, s. 5-6). Âşık Çelebi, Mesîhî'nin Osmanlı şiirinin direklerinden biri olduğunu; Latîfî ise şairin üslubunun seçkin bir nitelik taşıması nedeniyle devrinde tam olarak anlaşılamadığını dile getirmiştir (Mengi, 2005, s. 335). Şiirlerinde sade bir dil kullanmayı tercih eden Mesîhî'nin bu tutumunda yaşadığı dönemde henüz Arapça ve Farsçanın yoğun bir etkiye sahip olmamasının etkisi vardır. Mesîhî'nin *Dîvân*'ındaki mülemma şiirlerinden ve özellikle *Gül-i Sad-Berg*'inden Arapça ve Farsçaya hâkim olduğu rahatlıkla görülmektedir (Mengi, 2004, s. 312). Mesîhî'nin şiirlerinde İranlı şairlerden Feridüddin Attâr, Kemâl-i Hucendî ve Selmân-ı Sâvecî'den bahsettiği ve bu şairleri beğendiği anlaşılmaktadır. Şair, Osmanlı sahası şairlerden ise pek söz etmez ancak onun şehrengizi ve kasidelerine Bâkî başta olmak üzere birçok şairin nazireler yazdığı bilinmektedir.

1.3. Mesîhî'nin Eserleri

Mesîhî'nin sayıca fazla eseri yoktur. Hacimli sayılamayacak bir divanı, bir şehrengizi ve yüz mektupluk bir mensur eser olan *Gül-i Sad-berg*'inden söz edilebilir.

1.3.1. Divân

Mesîhî'nin en önemli eseridir. Mine Mengi tarafından, yurt içi ve yurt dışı el yazması nüshalarından istifade edilerek eserin tenkitli metni doktora tezi olarak hazırlanmış ve bu çalışma Atatürk Kültür Merkezi (AKM) tarafından neşredilmiştir (1995). Mengi'nin hazırladığı *Mesîhî Dîvânı*'nda 289'u gazel bulunmaktadır. *Dîvân*'da ayrıca şairin kaside, terakib-i bent, murabba, kıt'a ve müfret gibi nazım şekilleriyle yazdığı şiirler de yer almaktadır. Mengi'nin neşredilen çalışmasında *Edirne Şehrengizi*'ne gazellerden önce yer verilmiştir. Mesîhî'nin Tâcizâde için yazdığı *Bahariye Kasidesi* ve murabba şeklindeki *Atik Ali Paşa Mersiyesi* dikkat çekicidir. Bu murabba Latinceye ve sonraları birçok Batı diline çevrilmiş önemli bir bahariyedir (Mengi, 2004, s. 312).

Rind söyleyiş tarzı ve meşrebi ile yazılmış gazeller *Dîvân*'ın en değerli kısmını oluşturmaktadır. Samimi bir eda ve sade bir dil, deyim ve atasözleri ile zenginleşmiştir. Mesîhî, Necâtî Bey sonrası ile Bâkî öncesi şiirinin çığır açan şairleri arasında yer alır. Kaynaklar ve bugünkü araştırmalar, edebiyatın klasik biçim kazandığı dönemde şiirin gelişmesine *Mesîhî Dîvânı*'nın değerli katkısını takdir etmektedir (Harmancı, 2022a).

Mesîhî mahalli unsurları şiirlerinde sıkça kullanmıştır. Şiirlerinde dinî ve batıl inanışlar, tıp ve halk hekimliği, âdetler ve gelenekler, meslekler ve meslek erbapları, türlü eşyalar, askerlikle ilgili araç ve gereçler gibi birçok unsurun yer aldığı görülmektedir (Ataseven, 2017, s. 224-236).

Mesîhî; Farsça ve Arapça unsurların henüz etkili olmadığı bir dönemin şairi olduğu için bu dillerdeki tamlamaları nispeten az kullandığı görülmektedir. Buna rağmen şairin özellikle Arapça ayet ve hadis iktibasları yaptığı; Farsça şiirleri ile bu dilde de şiirler yazabildiği görülmektedir. Şairin mülemma şiirleri de bu durumu desteklemektedir. Şairin gerek Rumeli Türkçesini şiirlerine ustalıkla yansıtmaya gerekse Necâtî gibi bir şairin de etkisiyle mahalli unsurlara sıklıkla yer vermesi bir bakıma üslubunu da belirlemiştir. Mesîhî'nin *Dîvânı*'nda sade ve temiz bir üslup ve samimi bir söyleyişle yazdığı şiirler hemen dikkati çekmektedir. *Dîvân*'ın tahlili Yasemin Akbudak tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır (2002). *Mesîhî Dîvânı* ile ilgili olarak Sevil Öge (2001), Kübra Batar (2017), Esra Doğan (2019), Gülten Ekiz (2019),

Hamide Madan (2019), Gülsüm Görgeç (2022) ve Hasan Cihad Karanalbant (2023) tarafından yüksek lisans tezleri hazırlanmıştır.

1.3.2. Edirne Şehrengizi

Asıl adı “Şehrengîz der-Medh-i Cüvânân-ı Edirne” olan Mesîhî’ye ait bu çalışma müstakil bir eser değildir ve onun divanında yer almaktadır. Bu eser, Edirne’de II. Bayezid döneminde yazılmış olmalıdır. Edirne’nin güzelliklerinin ve güzellerinin anlatıldığı 178 beyitlik bir mesnevi olup metne ek olarak beşer beyitlik iki gazel ile toplamda 188 beyitten oluşur. “Mefâîlün (2) Feûlün” kalıbıyla yazılmış olan bu eserin edebî yönü kuvvetli değildir, ancak Mesîhî’nin adını duyurması ve edebiyatımızda şehrengiz türünün en eski örneklerinden bir olması bakımından önemlidir. Tıgılı’ya göre (2020, s. 132-143) Türk edebiyatında ilk şehrengiz Mesîhî’ye aittir. Mesîhî’den sonra birçok şair onun bu eserine nazireler yazmışlardır, hatta eserin sonunda bulunan gazellerin benzerlerini diğer şairler de şehrengizlerine eklemişlerdir. *Edirne Şehrengizi*’ndeki bazı beyitlerle daha sonra yazılmış şehrengizlerdeki beyitlerin benzerlik göstermesi, Mesîhî’nin bu eserinin çok tanındığına ve sevildiğine işaret etmektedir.

186

Şehrengiz; münacat ile başlar, gece ile gündüzün tasviri, Edirne şehrinin ve güzellerinin tasviri ile devam eder. Eserin sonunda hatime ile tetimme adı verilen iki gazelin yer aldığı bölümler bulunmaktadır.

34 beyitlik münacat bölümünde bir kul olarak acizliğinden, güçsüzlüğünden, günahkârlığından, güzellere karşı zafiyetinden, nefesine düşkünlüğünden, Allah’a karşı vazifelerini yapamayışının verdiği huzursuzluktan dem vuran Mesîhî, sonraki 20 beyitte gece-gündüz tasvirine yer vermiştir. Şair, Edirne’yi tasvir ettiği 17 beyitlik bölümde ise padişahla birlikte Edirne’ye geldiğini söyledikten sonra ayrıntılara girmeden şehrin bağlarından, bahçelerinden, havasından, minarelerinden ve Tunca nehrinden bahsetmiş, sonra şehirdeki güzellerin tavsifine geçmiştir. *Edirne Şehrengizi*’nde toplam 47 güzelin tavsifi yapılmıştır (Kaplan, 2022).

Şehrengizlerin en önemli bölümü güzellerin tasvirlerinin yapıldığı beyitlerdir. Mesîhî, bu kişilerin isimlerini, kendilerinin veya babalarının mesleklerini esprili bir şekilde anlattıktan sonra onların özelliklerini dile getirmiştir. Tanıtılan kimseler genellikle

Müslüman olup toplumun orta tabakasındandır. Bu güzel genç erkekler, genellikle dükkânda çalışanlardan veya işyeri sahiplerinin çocukları arasından seçilmiştir (Mengi, 2020, s. 12). Klasik Türk edebiyatında şehrengiz türünün ilk örneği olması bakımından önemli olan bu eserin -şairin *Divân*'ı ile kıyaslandığında- konuşma diline daha yakın ve sade bir üslupla yazıldığı görülmektedir.

1.3.3. Gül-i Sad-berg

Örnekleri birçok şair tarafından kaleme alınmış olan “*Gül-i Sad-berg*” klasik edebiyatta bir tür olup yüz gazel veya yüz beyitten oluşan kaside, yüz mektup, yüz hadis, yüz beyit gibi eserlere verilen genel addır. “Yüz yapraklı gül” manasına gelen eser, Mesîhî'nin yazdığı yüz kadar mektubundan meydana gelmiştir. Eser; doğum, ölüm, düğün gibi durumlar için tebrik, tavsiye, şikâyet ve teşekkür şeklinde yazılmış yaklaşık yüz kadar mektubu ihtiva etmektedir. Eserde “şefkatnâme, talebnâme, irsalnâme, şevknâme, tehniyetnâme, i'lâmnâme, şikâyetnâme, cevabnâme, şükürnâme, ta'ziyetnâme, ıyâdetname ve da'vetnâme” başlıklarından oluşan on iki farklı türden mektup yer almaktadır (Derdiyok, 1996, s. 14/225).

Eserde yer alan mektupların biçim özellikleri genel olarak aynıdır. Yalnızca rütbe ve makam olarak farklı şahıslara yazılan mektuplarda bazı biçimsel farklılıklar görülmekle birlikte mektuplarda; elkâb, ibtidâ, tahallüs, talep, intihâ, dua ve imza olmak üzere yedi bölüm bulunmaktadır. Genel olarak ibtidâ adı verilen ve içerisinde saygı ve selam sözleri ile başlayan bir girişle başlayan mektuplar, talep bölümüne geçişi sağlayan tahallüs ile devam ederken talep bölümü mektubun yazılış amacına yönelik olduğu için bir duygu, bir istek, bir düşünce yahut haberi içermektedir. Mektuplar, intihâ bölümü ve Mesîhî'nin imzası ile sonlanmaktadır (Harmancı, 2022b).

Mübalağa, istifham, telmih gibi sanatlı bir üslup ile yazılmış olan *Gül-i Sad-berg*'de atasözü, deyim, mecaz, seci ve aliterasyonlara sıkça yer verilmiştir. Müellifin sanatını gösterme çabasının hissedildiği eserde, bilgi vermek amacıyla sade bir dilin de kullanıldığı görülmektedir.

Gül-i Sad-berg'de biri Türkçe, diğeri Farsça iki mısra, biri Türkçe, biri Arapça ve üçü Farsça olmak üzere beş beyit ile mesnevi nazım şekli kafiyesiyle yazılmış beş beyitlik bir

manzume bulunmaktadır. Bu manzum parçalar şairin duygularının daha baskın hissedildiği, sevgi, bağlılık gibi duyguların ifade aracı olarak metne dâhil edilmiştir (Harmancı, 2022b).

Eser üzerine Çetin Derdiyok tarafından yapılmış bir doktora çalışması da bulunmaktadır (1994).

2. MESÎHÎ BİBLİYOGRAFYASI

Mesîhî ve eserleri üzerine hazırlanmış olan bu çalışmada öncelikle yazmaların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda resmi yazma eserler veri tabanından (<https://portal.yek.gov.tr/>) taramalar yapılmıştır. Yapılan taramalarda öncelikle şairin *Dîvân'ı*, *Edirne Şehrengîzi (İşret-nâme)* ve *Gül-i Sad-berg* gibi eserlerinin yazmaları ve özelliklerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Taramalarda Mesîhî ile doğrudan ilgili olan ancak kaynaklarda ona ait olduğuna dair kayıtların bulunmadığı yazmalar da bibliyografyaya dâhil edilmiştir. *Mesîhî Dîvânı*'nda yer alan ancak kayıtlarda bazen müstakil bir esermiş gibi görünen kaside, şehrengîz, bahariye, muamma, gazeliyyât, mesnevi, müseddes gibi metinlerin bulunduğu yazmalar listeye eklenmiştir. Mesîhî'ye ait şiir ve inşa örneklerinin bulunduğu şiir ve fevâid mecmuaları çalışmaya dâhil edilmiştir. Şiir meraklıları tarafından hazırlanan şiir ve fevâid mecmualarında da klasik şairlere ait eserlere yer verilmesi sıradan bir durumdur. Nitekim bu doğrultuda Mesîhî'ye ait şiir örneklerine *Mecmûa-i Eş'âr*, *Cönk*, *Seçme Şiirler*, *Eş'âr-ı Muntehâbe* gibi eserlerde rastlanmaktadır. Bu nedenle bu türden yazma eserlerin künyeleri çalışmaya alınmıştır. Özellikle şiir mecmualarında (mecmûa-i eş'âr) şairlerin divanlarında yer almayan kimi eserlerine/şiirlerine rastlanması bakımından bu türden yazmalar önem arz etmektedir. Şiir mecmualarında şairler hakkında ilginç kayıtlara rastlanılmaktadır. Mecmualar şiir ve inşa örneklerini barındıran "eş'âr ve fevâ'id" tarzında da olabilir. Oluşturulan bibliyografyada bulunan bu tarz eserlerde Mesîhî'ye ait şiir ve inşa örnekleri yer almaktadır. Yurt dışında bulunan yazma eserlerin mikrofilmleri de son yıllarda kütüphane kataloglarına girmiştir.

Bazı mecmualarda *Mesîhî Dîvânı*'nın neredeyse tamamı yer alabilmektedir. Örneğin *Mecmûa-i Kasâ'id* ve *Gazeliyyât*'ta Mesîhî'ye ait 1 kaside, 1 terakib-i bend, 3 murabba ve 119 gazel

bulunmaktadır. Ayrıca aynı mecmuanın mürettep bölümün başında derkenarda şaire ait 3 kasideye yer verilmiştir (Yilter, 2006, s. 277-330). Şaire ait bazı gazeller, başka şairlerin divanlarının zahriyelerinde bulunmaktadır. Mesela *İsmeti Dîvânı*'nda (Millet Kütüphanesi, AEMnz298/1) Mesîhî'ye ait bir gazel bulunmaktadır.

Mesîhî'ye ait şehrengiz bazı kataloglarda "*İşretnâme, Edirne Şehrengîzi, Şehrengîz-i Edirne*" gibi isimlerle kaydedilmiştir. Şaire ait olduğu kaydedilen bir diğer eser ise *Risâle-i Mu'ammeyât*'tır. Kaynaklarda bu eserin şaire ait olduğuna dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu eserin başka bir Mesîhî'ye ait olması ihtimali de bulunmaktadır. *Seçme Şiirler* adlı mecmuada (Millet Kütüphanesi, AEMnz771/8) Mesîhî ve Şem'î ile ilgili bir hikâye bulunmaktadır.

Mesîhî'ye ait olduğu kaydedilen *Cevâbnâme-i Mesîhî* adlı mensur eser; devrin devlet adamları Yûnus Paşa ve Dukakin-zâde arasında sancak değişimini anlatan metni, Yûnus Paşa ve Rumeli Defterdarı arasındaki yazışmayı, Yûnus Paşa'nın elçi olması münasebeti ile Mustafa Paşa'ya tebrik mektubunu, Mesîhî'nin Sinan Paşa ve Tâc-zâde arasındaki yazışmaları ihtiva eden mektuplardan oluşan küçük bir risaledir.

Mesîhî'nin şiirlerinin yer aldığı bir diğer eser *Mevlânâ Medhiyyesi ve Faydalı Bilgiler*'dir. Çoğunlukla Şeyh Gâlib'in şiirlerinin yer aldığı bu yazmada Mesîhî'ye ait şiirler de bulunmaktadır.

2.1. Yazmalar

1. Mesîhî, *Dîvân*. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 191/4
2. Mesîhî, *Dîvân*. Kitabhane-i Umumi, Türkçe Yazmaları, İran 1057
3. Mesîhî, *Dîvân*. Mısır Milli Kütüphanesi, Kahire 161
4. Mesîhî, *Dîvân*. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, 231
5. Mesîhî, *Dîvân*. İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe Divanlar İstanbul Üniversitesi Ktp., 899

6. Mesîhî, *Dîvân*. İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe Divanlar, İstanbul Üniversitesi Ktp., 668
7. Mesîhî, *Dîvân*. Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi, 483, 75 yk., 19 st.
8. Mesîhî, *Dîvân*. Atıf Efendi Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, 2054/3, 123-173 yk.
9. Mesîhî, *Dîvân*. Hidiv Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları, 8796/4
10. Mesîhî, *Dîvân*. New Jersey ABD Garrett Collection Yahuda Series, Ottoman Turkish 1479Y
11. Mesîhî, *Dîvân*. Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, 2054/3
12. Mesîhî, *Dîvân*. Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 1793/1, 1-69b yk.
13. Mesîhî, *Dîvân*. Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 1687, 115 yk.
14. Mesîhî, *Dîvân*. Milli Kütüphane, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 4232/2, 18a-32b yk.
15. Mesîhî, *Şehrengîz-i Edirne*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 3563/12, 47-52 vr., 21 st.
16. Mesîhî, *Edirne Şehrengizi*. Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan, 69/2, 22a-25b yk., 15 st.
17. Mesîhî, *Şehrengîz-i Edirne*. Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan, 80/2, 6b-8a yk., muhtelif stn.
18. Mesîhî, *Edirne Şehrengizi*. Mevlâna Müzesi, Türkçe Yazmaları, 5336/1
19. Mesîhî, *Şehrengîz ve Mesneviyyât ve Müseddesât*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 4968/5, 51-56 yk.
20. Mesîhî, *Şehrengîz-i Edirne*. Millet Kütüphanesi, AEmnz, 685/9, 191-194. yk.
21. Mesîhî, *İşretnâme*. Millet Kütüphanesi, A.E. Manzum, AEmnz685/7.
22. Mesîhî, *Gül-i Sadberg*. Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Hasan Paşa Yazma, 2237/1, 1b-25b yk., 21 st.
23. Mesîhî, *Gül-i Sad-berg*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esâd Efendi, 3351/2, 6-25 vr. 21 st.

24. Mesîhî, *Gül-i Sad-berg*. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâyî Efendi, 1291, 107 yk., 21 st.
25. Mesîhî, *Gül-i Sad-berg*. Gazi Hüsrev Begova Biblioteka, 4885.
26. Mesîhî, *Gül-i Sad-berg*. Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm, 2415/1, 1-28 yk.
27. Mesîhî, *Cevâbnâme-i Mesîhî*. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, 5502/2, 65-74 yk., 17 st.
28. Mesîhî, *Kasideler ve Bahâriye-i Mesîhî*. Köprülü Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey Koleksiyonu, 719/16, 102-113 yk., 15 st.
29. Mesîhî, *Gazeliyyât*. Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 8072, 49 yk.; 17 st.
30. Mesîhî, *Gazeliyyât-ı Mesîhî*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi Ek Koleksiyon, 245/8, 59-70 yk., 17 st.
31. Mesîhî, *Risâle-i Mu'ammeyât*. Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi, Hasan Paşa Yazma Koleksiyonu, 2195/2, 68a-73a yk., 19st.
32. Mesîhî, *Münşe'ât*. British Library, Or. 11194.
33. Mesîhî, *Mecmûatü'l-Fevâ'id*. Millet Kütüphanesi, AE Manzum, AEmnz651, 70 yk., muhtelif st.
34. Mesîhî, *Mecmûa-i Eş'âr ve Fevâ'id*. Millî Kütüphane, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi, 03 Gedik 18185, 156 yk.
35. Mesîhî, *Mecmûa-i Eş'âr ve Fevâ'id*. Millî Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 110, 168 yk., muhtelif st.
36. Mesîhî, *Mecmûa-i Eş'âr*. Millî Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 240, 139 yk., 20 st.
37. Mesîhî, *Mecmûa-i Eş'âr*. Millet Kütüphanesi, AE Manzum, AEmnz636, 27 yk., 20 st.
38. Mesîhî, *Mecmûa-i Eş'âr*. Millet Kütüphanesi, AE Manzum, AEmnz586, 42 yk.
39. Mesîhî, *Mecmûa-i Eş'âr*. Millet Kütüphanesi, AE Manzum, AEmnz704, 186 yk., muhtelif st.
40. Mesîhî, *Mecmûa-i Eş'âr*. Millet Kütüphanesi, AE Manzum, AEmnz745, 123 yk., muhtelif st., 2 stn.

41. Mesîhî, *Mecmûa-i Eş'âr*. Millet Kütüphanesi, AE Manzum, AEmnz744, muhtelif st., 2 stn.
42. Mesîhî, *Mecmûa-i Eş'âr*. Millet Kütüphanesi, AE Manzum, AEmnz601, 126 yk., muhtelif st.
43. Mesîhî, *Mecmûa-i Eş'âr*. Millet Kütüphanesi, AE Manzum, AEmnz635, 143 yk., muhtelif st.
44. Mesîhî, *Mecmûa-i Eş'âr*. Millî Kütüphane, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 2008, 17 yk.
45. Mesîhî, *Mecmûa-i Eş'âr*. Millî Kütüphane, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 715, 143 yk.
46. Mesîhî, *Mecmûa-i Eş'âr*. Millî Kütüphane, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 6774, 113 yk.
47. Mesîhî, *Mecmûa-i Eş'âr*. Millî Kütüphane, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 8080/2, 15 yk., çift stn.
48. Mesîhî, *Mecmûa-i Eş'âr*. Millî Kütüphane, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 3291, 74 yk.
49. Mesîhî, *Mecmûa-i Eş'âr*. Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, 59/1, 1a-36b yk., 17 st., çift stn.
50. Mesîhî, *Mecmûa-i Eş'âr*. Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, 59/9, 190a-213b yk., 17 st., 2 stn.
51. Mesîhî, *Mecmûa-i Eş'âr*. Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, 67/1, 1b-106a yk., 21 st., 2 stn.
52. Mesîhî, *Mecmûa-i Eş'âr*. Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu, 68, 96 yk., 16 st., 2 stn.
53. Mesîhî, *Mecmûa-i Eş'âr*. Millî Kütüphane, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 801, 138 yk.
54. Mesîhî, *Eş'âr*. Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi Koleksiyonu, 314/6, 106b-127b yk., muhtelif st., 2 stn.
55. Mesîhî, *Mecmûa-i Eş'âr*. Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi Koleksiyonu, 458/2, 13a-59b yk., muhtelif st.
56. Mesîhî, *Cönk*. Millî Kütüphane, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz Cönk 88, 84 yk.
57. Mesîhî, *Cönk*. Millî Kütüphane, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz Cönk 287, 51 yk.

58. Mesîhî, *Seçme Şiirler*. Millet Kütüphanesi, AE Manzum, AEmnz771/8, 101b-128b yk., muhtelif st.

59. Mesîhî, *Eş'âr-ı Müntehâbe*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, 3563/13, 52-54 yk., 21 st.

60. Mesîhî, *Mevlânâ Medhiyyesi ve Faydalı Bilgiler*. Millet Kütüphanesi, AE Manzum Koleksiyonu, AEMnz766/3, 62b-134b yk., muhtelif st.

61. Mesîhî, *Mecmûa-i Kasâ'id ve Gazeliyyât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, 245, 60b-71a yk.

2.2. Tezkireler

Klâsik Türk Edebiyatı ve şairler hakkındaki ayrıntılı bilgilere daha çok tezkirelerde rastlanmaktadır. Şairlerin hayatı, eserleri, edebî kişilikleri, şiirlerinden örneklerin yer aldığı tezkireler, alan araştırmacıları için vazgeçilmez kaynaklar olduğu için bu bölümde bibliyografyaya dâhil edilmiştir. Klasik Türk edebiyatı üzerine yapılan hemen her çalışma tezkirelerdeki bilgilerle desteklenerek olgunlaştırılmaktadır. Mesîhî hakkında yedi farklı tezkirede bilgiler bulunmaktadır. Bu tezkireler arasında Mesîhî hakkında ayrıntılı bilgiler Âşık Paşa'ya ait olan *Meşâ'irü's-Şu'arâ*'da yer almaktadır. Aşağıda Mesîhî ve eserlerine yer veren tezkirelerin yazma nüshalarına birer örnek verilmiş, akabinde şair ile ilgili bilgilerin yer aldığı varak veya sayfa numaraları eklenmiştir.

1. Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şuarâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Aşir Efendi Koleksiyonu, No. 268, 390 yk. 23 st. // vr. 166a.

2. Beyânî, *Tezkire-i Şu'arâ*, Millet Kütüphanesi, A.E. Tarih, No. 757, 127 yk., 16 st. // vr. 92a.

3. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn-II*. Süleymaniye Kütüphanesi, Ali İhsan Yurt Koleksiyonu, No. 223, 946-2056 s. // s. 1505.

4. Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*. Kayseri Kütüphanesi, Reşid Efendi Koleksiyonu, No. 934, 307 yk. // vr. 254b-256b.

5. Latîfî, *Tezkire-i Latîfî*. Millet Kütüphanesi, A.E. Tarih Koleksiyonu, No. 778, 156 yk. 15 st. // vr. 143b-144a.

6. Riyâzî, *Riyâzü's-Şuarâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala Paşa Koleksiyonu, No. 314, // vr. 127b-128a.

7. Sehî, *Heşt-Behîşt*. Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu, No. 3544, 122 yk., 13 st. // vr. 99b-100a.

2.3. Tezler

Mesîhî ve eserleri üzerine hazırlanmış 3 doktora ve 8 yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Mesîhî hakkında ilk tez çalışması Mine Mengi tarafından Edinburgh Üniversitesinde yapılmıştır. Bu çalışma, şair hakkında yurt dışında yapılmış tek doktora tezi özelliği de taşımaktadır. Mengi, 1995 yılında *Mesîhî Dîvânı*'nın tenkitli neşrini de yapmıştır. Şairin *Dîvân*'ının tahlili ve *Gül-i Sad-Berg*'i de doktora tezi olarak çalışılmıştır. Tıgılı'ya ait doktora tezi doğrudan Mesîhî ile ilgili olmasa da onun şehrengizi hakkında önemli tespitler içermektedir.

Mesîhî ve eserleri üzerine yapılan yüksek lisans tezleri daha çok şerh, sözlük, analiz ve dil çalışmaları ekseninde yürütülmüştür. Mesîhî'nin gazellerinde teşbih ve istiare gibi söz sanatları, gazel şerhleri, deyim ve atasözleri gibi konular bunlardan birkaçıdır. *Divan*'ın sözlüğü, eskicil (arkaik) dil malzemesinin tespiti, gramatikal dizin çalışması, eserde bulunan deyim ve atasözleri gibi dil çalışmaları da yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Tez konusu olan bir mecmuada *Mesîhî Dîvânı*'nın neredeyse tam bir nüshası yer aldığından kaynakçada yer verilmesi uygun görülmüştür.

2.3.1. Doktora Tezleri

1. Akbudak, Yasemin (2002). *Mesîhî Dîvânı'nın Tahlili*. İstanbul Üniversitesi SBE Doktora Tezi.
2. Derdiyok, İ. Çetin (1994). *15. Yüzyıl Şairlerinden Mesîhî'nin Gül-i Sad-Berg'i*. Çukurova Üniversitesi SBE Doktora Tezi.
3. Mengi, Mine (1969). *The Divan of the Fifteenth Century Ottoman Poet Mesîhî*. University of Edinburgh (Doctoral Thesis).
4. Tıgılı, Fatih (2020). *Türk Edebiyatında Şehrengizler*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

2.3.2. Yüksek Lisans Tezleri

1. Batar, Kübra (2017). *Mesîhî'nin Gazellerinde Teşbih ve İstiâre*. İnönü Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi

2. Doğan, Esra (2019). *Mesîhî Dîvânı Sözlüğü*. Gazi Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi.
3. Ekiz, Gülten (2019). *Günümüze Göre Mesîhî Dîvânı'nda Eskicil Unsurlar*. Giresun Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi.
4. Görgeç, Gülsüm (2022). *Mesîhî Dîvânı, Dil İncelemesi, Gramatikal Dizin*. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
5. Karanalbant, Hasan Cihad (2023). *Mesîhî Dîvânı'nda 53-102. Gazellerin Şerhi*. Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
6. Madan, Hamide (2019). *Mesîhî Dîvânı'nda Türkçe İlk Elli Gazelin Şerhi*. Bartın Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi
7. Öge, Sevil (2001). *15. Yüzyıl Şairlerinden Mesîhî, Cem Sultan, Ahmed Paşa, Necati Beg, Üsküblü İshak Çelebi ve Şeyhi'nin Divanlarında Atasözleri ve Deyimler*. Trakya Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi.
8. Yilter, Sait (2006). *Mecmû'a-i Kasâ'id ve Gazeliyyât (Mecmû'a-i Devâvîn)*. Erciyes Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi.

2.4. Kitaplar

Mesîhî ve eserleri hakkında yapılan en kapsamlı çalışmalar kitaplardır. Şairin *Dîvân'ı*, *Gül-i Sad-berg'i* ve Edirne *Şehrengîzi*'nin kitap çalışmalarına konu edildiği görülmektedir. Mesîhî'nin hayatı, sanatı ve eserleri hakkında biyografik bilgiler veren tezkireler ve mecmualar da birer kitap çalışması olarak bibliyografyaya eklenmiştir. Mesîhî'nin doğup yaşadığı Rumeli coğrafyasındaki edebî çevreler, şairler ve kültürel arka planın anlatıldığı çalışmalar doğrudan şairle ilgili olmasa da onunla ilgili orijinal tespitlerin yapıldığı çalışmalar olarak kaynakçada yer almıştır. Bazı kitap çalışmaları Mesîhî'yi her yönüyle (hayatı-sanatı-eserleri) ele alan monografik eserlerdir.

1. Açıkgöz, Namık (2017). *Riyâzü's-Şu'arâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
2. Canım, Rıdvan (hızl.) (2000). *Latîfî, Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ (İnceleme-Metin)*. Ankara: AKM Yayınları.

3. Çavuşoğlu, Mehmet (1971). *Necâtî Bey Dîvânı'nın Tahlili (1. baskı)*. İstanbul: MEB Devlet Kitapları.
4. Doğan, M. Nur (2002). *Eski Şiirin Bahçesinde*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
5. Gıynaş, Kâmil Ali (hızl.) (2014). *Pervâne Bey Mecmuası, Pervâne b. Abdullah*. 3 C. İstanbul: Akademik Kitaplar.
6. İğneci, Eşref (1969). *Priştineli Mesîhî Kasideleri-Şehrengizi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Bitirme Tezi, Ankara: TDK Yayınları.
7. İpekten, Haluk (1996). *Divan Edebiyatında Edebi Muhitler*. İstanbul: MEB Yayınları.
8. İsen, Mustafa (1998). *Sehî Bey Tezkiresi "Heşt-Behişt"*. Ankara: Akçağ Yayınları.
9. Kılıç, Filiz (2018). *Meşâ'irü's-Şu'arâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
10. Koçoğlu, Turgut ve Koçoğlu, Fadime (2022). *Mesîhî'nin Recâ-yı Esb Kasidesi'nde Mizahî Üslûp ve Harnâme'nin Recâ-yı Esb'e Etkisi. Klasik Türk Edebiyatında Gülmece ve Mizah*. Ankara: İKSAD Global Yayıncılık, s. 281-289.
11. Kutluk, İbrahim (1989). *Kınalı-zâde Hasan Çelebi-Tezkiretü's-Şu'arâ* (2 cilt). Ankara: TTK Basımevi
12. Levend, Â. Sırrı (1957). *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul*. İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları.
13. Mengi, Mine (hızl.) (1995). *Mesîhî Dîvânı*. Ankara: AKM Yayınları.
14. Morina, İrfan (2004). *Rumeli Şairi Priştineli Mesîhî Hayatı-Sanatı-Eserleri* (2.Baskı). Priştine: Bay Yayınları.
15. Necib Asım ve Mehmed Arif Bey (1335). *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, e. I. s. 300-308.
16. Sungurhan, Aysun (2017). *Beyânî Tezkiresi (Tezkiretü's-Şu'arâ)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

2.5. Makaleler

Mesîhî ve eserlerinin ayrıntılı olarak incelendiği çalışmalar daha çok makale ve bildirilerdir. Makalelerin klasik şiir okumaları,

şiiirlerdeki temel unsurlar, gündelik/sosyal hayatın şiiirlere yansımaları gibi konularda yoğunlaştığı görölmektedir. Ayrıca Mesîhî'nin şehrengiz, bahariye, fetihname gibi şiiirlerinin incelendiği çalışmalarla mektupları, hayatı, sanatı ve eserleri, şiiirlerindeki mahalli unsurlar hakkında yazılmış makaleler de bibliyografyada yer almıştır. Makale ve bildiriler şairi ve eserlerini daha iyi anlamak için yapılan spesifik çalışmalardır. Makale ve bildirilerin daha çok ulusal ve uluslararası dergilerde yayınlandığı, sempozyumlarda sunulduğu görölmektedir.

1. Açıkgöz, Namık (1997). Mesîhi Divanı'nı Okurken. *Türk Dili*. (550), 322-331.
2. Akbudak, Yasemin (2008). Mesîhî'de Şiiirin Beş Temel Unsuru. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (18): 277-297.
3. Ataseven, Yusuf (Temmuz 2017). Mesîhî Divanı'nda Gündelik Hayat Tezâhürleri. *ASOS Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(50), 224-236.
4. Batislam, H. Dilek (2006). Mesîhî Dîvânı'nda Yer Alan Ölüm ve Ölümle İlgili Unsurlar. *Folklor/Edebiyat Dergisi*. 12(46), 85-96.
5. Derdiyok, İ. Çetin, (1996). Prof. Dr. Mine Mengi, Mesîhi Divanı. *Türk Dili*. (530), 370-372.
6. Derdiyok, İ. Çetin (2005). Mesîhî'nin Bir Fetih-Namesi. *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 14(2), 245-264.
7. Eren, İsmail (1976). Mesîhî'nin Dünya Edebiyatında Yer Alan Bahariyesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. İstanbul, (XXII), s.213-219.
8. Eren, İsmail (1976). Bahariye'nin Fransızca, Rusça ve Sırpça Çevirileri. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. İstanbul, (XXII), s.221-227.
9. Eren, İsmail (1977). Bahâriyyenin Fransızca, Rusça ve Sırpça Çevirileri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. (XXII): 221-227.
10. Kırkkılıç, Ahmet (1994). Edirne Şehrengizleri ve Şairleri. *Yedi İklim*. (47), 94-101.
11. Mengi, Mine (1974). Mesîhî'nin Hayatı, Şairliği ve Eserleri. *Türkoloji Dergisi*. (VI), 109-119.

12. Mengi, Mine (1974). Mesîhî'nin Hayatı, Şairliği ve Eserleri. *Türkoloji Dergisi*. 6(1), 109-119. https://doi.org/10.1501/Trkol_0000000065
13. Mengi, Mine (1990). İşretnâme-i Mesîhî Üzerine. *Erdem Dergisi*. 6(17), 419-436.
14. Mengi, Mine (2005). Mesîhî. *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*. Ankara, (6), 335.
15. Özkan Bahar, Bahanur (Nisan 2017). Mesîhî Divanı'nda Sosyal Hayat. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 6(12), 67-81.
16. Tıgılı, Fatih (2007). Klâsik Türk Edebiyatında Şehrengiz Çalışmaları Hakkında Bibliyografya Denemesi. *Turkish Studies International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*. 2(4), 763-770.
17. Yıldırım, Ali (2009). Mesîhî Dîvânı'nda Rakibe Yönelik Sövgü ve Beddua. *Lânet Kitabı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 375-388.
18. Yörür, Ali (2017). Mesîhî Divanı, Divanlarımızdan Tarihçe Nasıl İstifade Edilir? *Mecmua-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. (2)4, 60-66.

2.6. Bildiriler

1. Derdiyok, İ. Çetin (2000). Mesîhî'nin Münşeâtı İçerisinde Yer Alan ve Yavuz Sultan Selim'in Kendi Ağzından Mısır Fethini Anlatan Bir Mektup. *XII. Türk Tarih Kongresi (12-16 Eylül 1994), Bildiriler III*, Ankara: TTK Yayınları, 1111-1119.
2. Keklik, Murat (2018). Mesîhî'de Doğal Söyleyiş. *1. Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu*, Gümüşhane, Türkiye, 3 - 5 Ekim 2018, (1), 496-507.
3. Kıran, Fatih (2013). Klasik Türk Şiirine Ait Bir Mecmua-i Eş'âr'da Mesîhî'nin Divanında Bulunmayan Bazı Şiirleri Üzerine İnceleme. *II. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi (6-8 Mayıs 2013, Bursa)- Bildiriler Kitabı III*, Bursa: Star Ajans Matbaacılık, 743-752.
4. Morkoç, Y. Ertek (2012). Mesîhî ve Yahya Bey'in Şitaiyyelerindeki Anlatım Teknikleri Çerçevesinde Kış İmgesi. *Prof.*

Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri, Çukurova Üniversitesi, 20-22 Ekim 2011, 118-128.

5. Tetik, Bünyamin ve Özatalay, Zeynep (2014). Mesîhî Divanında ve Şehrengizinde Mahalli Unsurlar. UDEK 3th International Conference on Language and Literature *Turkish in Europe Proceeding Book II*, Tirana/Albany, Schkolla e Larte Hena e Plote” (Beder) Press, 37-63.

2.7. Edebiyat Tarihleri, Tezkireler, Ansiklopediler, El Kitapları ve Sözlük Maddeleri

Mesîhî, sanatı ve eserleri hakkında doğrudan bilgilerin verildiği kaynakların başında ansiklopedi ve sözlük maddeleri gelmektedir. Bu tür kaynaklar şairi, sanatını ve eserlerinin derli toplu bir şekilde anlatan, eserlerinden de örneklerle yer veren çalışmalardır. Edebiyat tarihleri, ansiklopediler, sözlükler, tezkireler, mecmualar ve el kitapları bu doğrultuda Mesîhî ile ilgili her türlü bilgiyi barındırmaları yönüyle çalışmaya dâhil edilmiştir.

1. Bursalı Mehmed Tâhir (1333 [1915]). *Osmanlı Müellifleri* (1. cilt). İstanbul: Matbaa-i Âmire.

2. *Büyük Türk Klasikleri* (1985), (2) Mesîhî. İstanbul: Ötüken-Söğüt Yayınları, 231-234.

3. Derdiyok, İ. Ç. (1996). Gül-i Sad-berk. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (14.cilt), 225-226. [https:// islamansiklopedisi.org.tr/ gul-i-sad-berk](https://islamansiklopedisi.org.tr/gul-i-sad-berk)

4. Gibb, E. J. W. (1998). Mesîhî, Osmanlı Şiir Tarihi (Tercüme: Ali Çavuşoğlu), (I-II), Ankara: Akçağ Yayınları, 445-466.

5. Harmancı, E. (2022). Dîvân (Mesîhî). *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mesihi-isa> [Erişim: 16.01. 2024]

6. Harmancı, E. (2022). Gül-i Sad-Berg (Mesîhî). *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* // <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mesihi-isa> [Erişim: 17.01.2024]

7. İz, F. ve Kut, G. (1985). XV. yy. Nazım ve Nesri (Mesîhî). *Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri (III. Cilt.)*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 231-234.

8. J. von Hammer, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*, I-IV, Pesth 1836-38.
9. Kabaklı, A. (2008). *Türk Edebiyatı-II* (14. baskı). İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 546-547.
10. Kaplan, Y. (2022). Şehrengîz der-Medh-i Cüvânân-ı Edirne / Şehrengîz-i Edirne (Mesîhî). *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mesihi-isa> [Erişim: 07.12.2023]
11. Karahan, A. (1997). Mesîhî. *İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII. İstanbul: MEB Yayınları, 124-126 .
12. Kartal, A. (2004). Erken Dönem Nazım (XV. Yüzyıl). *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*. C. 5. Ankara: AKM Yayınları, 1-199.
13. Kartal, A. ve Şentürk, A. A. (2015). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 252-253.
14. Kartal, A. (2020). Mesîhî, İsâ. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mesihi-isa>
15. Kutlu, M. (1976). Mesîhî, İsâ. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. (VI), 276-277.
16. Kılıç, F. (hızl.) (2010). *Âşık Çelebi, Meşâirü's-Şuarâ İnceleme-Metin*. C. 2. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
17. Mazıoğlu, H. (1982). Türk Edebiyatı, Eski. *Türk Ansiklopedisi* (32. cilt). Ankara: MEB Yayınları, 104.
18. Mengi, M. (2004). Mesîhî. *İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, (29), 312-313.
19. Mengi, M. (2005). Mesîhî. *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi* (VI. Cilt). Ankara: AKM Yayınları, s.335.
20. Mengi, M. (2013), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 135-136.
21. Mermer, A. vd. (2009), *Üniversiteler için Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
22. Levend, Â. S. (1957). *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul*. İstanbul: İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları.

23. Şentürk, A. A. ve Kartal, A. (2010). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

2.8. Yabancı Dillerde Yapılan Çalışmalar

Osmanlı edebiyat tarihi üzerine Hammer, Gibb, Ambros... gibi yabancı araştırmacılar tarafından hazırlanmış eserlerde de Mesîhî ile ilgili bilgilere ve eserlerinden örneklerle yer verilmiştir. Mesîhî hakkında yapılan ilk akademik çalışmanın Mengi tarafından yurt dışında yapılması, şairin yaşadığı coğrafyanın bugün Türkiye sınırları dışında olması, şairin mahlasının dikkat çekmesinden dolayı yabancı dillerde de çalışmaların yapılmasına yol açmıştır. Mesîhî'nin hayatı, sanatı ve edebî kişiliğinin yanında eserleri hakkında da yabancı dillerde çalışmaların yapıldığı görülmektedir.

1. Bayraktareviç, Fehim (1977). "Mesîhî'nin Dünya Edebiyatında Yer Alan Bahariye'si" (trc. İsmail Eren), *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 22, ps. 213-219.

2. Gibb, Elias J. W. (1900-1909). *A History of Ottoman Poetry*, I-VI, London.

3. von Hammer-Purgstall, J. (1836). *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*. (1) 297.

4. Menage, V. L. (1988). The Gül-i Sad-berg of Mesîhi. *Osmanlı Araştırmaları*. (VII-VIII), 11-32.

5. Mengi, M. (1969). *The Divan of the Fifteenth Century Ottoman Poet Mesîhi (Doctoral Thesis)*. University of Edinburgh.

6. Mengi, M. (1986). The Fifteenth Century Ottoman Poet Mesîhi and his Works, *Erdem Dergisi*, 2(5), 357-370.

7. Ambros, E. G. (1954-2002). Mesîhi. *The Encyclopedia of İslam* (new edition) (İng.), (VI), 1026-1027.

Sonuç

Mesîhî, klasik Türk edebiyatında fazla ses getirmiş bir şair olmasa da gerek şehrengiz türünün ilk örneğini yazması gerekse kendine has yaşam tarzı ve üslubuyla döneminin dikkat çeken şairlerinden biri olmuştur. Şiirlerinde diğer Rumeli şairlerinin yaşantıları hakkında izler bulmak mümkündür. Mesîhî'nin eserleri onun ismini yaşatacak kalitededir. Kaynaklarda İsâ ya da Mesîh adıyla geçen şair kendi devrine, sonraki yüzyıllarda gelen şairlere

ve günümüze dek pek çok çalışmaya ilham kaynağı olmuştur. Şairin bilinen eserlerinin dışında mecmûa, cönk, müntehabat tarzında tertip edilmiş birçok yazma eserde de şiirleri, mektupları ve yazışmaları bulunmaktadır.

Günümüz teknolojisinin getirmiş olduğu kaynaklara erişme, kayıt altına alma ve listeleme imkânları ile son zamanlarda bibliyografya çalışmaları önemli kaynaklar durumuna gelmiştir. Bu çalışmada Mesîhî'nin hayatına, eserlerine, edebî kişiliğine değinilmiş; şair ve eserleri hakkında bugüne kadar yapılmış çalışmalar tespit edilmiştir. Mesîhî hakkında hazırlanmış olan bu bibliyografya çalışmasında yurt içi ve yurt dışındaki kütüphanelerde bulunan el yazmaları tespit edilmiş ve eserler liste hâlinde çalışmaya eklenmiştir. Şair hakkında birincil kaynaklar konumundaki tezkireler de çalışmaya dâhil edilmiş, yazmalarda şair hakkında bilgilerin bulunduğu varak numaraları belirtilmiştir. Mesîhî ve eserleri üzerine yapılmış olan doktora ve yüksek lisans tezleri de kaynakçaya eklenmiştir. Şair, divanı ve diğer eserlerinin konu edildiği kitap, makale ve bildirilerin künyeleri de bibliyografyada yer almıştır. Mesîhî üzerine hazırlanmış ansiklopedi ve sözlük maddeleri ile yabancı dilde yapılan çalışmalarla makalenin çerçevesi belirlenmiştir.

Büyük bir titizlikle hazırlanmış olan bu çalışmada Mesîhî ile ilgili tüm kaynaklara ulaşmaya gayret edilmiştir. Bu bibliyografya denemesi, Mesîhî ve eserleri hakkında yapılacak bilimsel çalışmalarda kaynaklara ulaşma kolaylığı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Akbudak, Y. (2002). *Mesîhî dîvânı'nın tahlili*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Ataseven, Y. (Temmuz 2017). Mesîhî divanı'nda gündelik hayat tezâhürleri. *ASOS Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(50), 224-236.
- Ayverdi, İ. (2006). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. C 1, Kubbealtı Neşriyat.
- Batar, K. (2017). *Mesîhî'nin gazellerinde teşbîh ve istiâre*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İnönü Üniversitesi.

- Canım, R. (hızl.) (2000). *Latîfî, Tezkiretü's-şu'arâ ve tabsîratü'n-nuzamâ (inceleme-metin)*. AKM Yayınları.
- Derdiyok, İ. Ç. (1996). Gül-i sad-berk. *TDV İslâm ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gul-i-sad-berk>
- Harmancı, E. (2022a). Divan (Mesîhi). *Türk edebiyatı eserler sözlüğü*. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/divan-mesihi>
- Harmancı, E. (2022b). Gül-i sad-berg (Mesîhî). *Türk edebiyatı isimler sözlüğü*. // <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mesihi-isa> [Erişim: 17.01.2024]
- İsen, M. (hızl.) (1980). *Sehî Bey, tezkire heşt behîşt*. Tercüman 1001 Temel Eser.
- Kaplan, Y. (2022). Şehrengîz der-medh-i cüvânân-ı Edirne / Şehrengîz-i Edirne (Mesîhî). *Türk edebiyatı isimler sözlüğü*. // <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mesihi-isa> [Erişim: 07.12.2023]
- Karahan, A. (1997). Mesîhî. *İslâm ansiklopedisi*. C.8. MEB Yayınları.
- Karanalbant, H. C. (2023). *Mesîhî dîvânı'nda 53-102. gazellerin şerhi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Bartın Üniversitesi.
- Kartal, A. (2020). Mesîhî, Îsâ. *Türk edebiyatı isimler sözlüğü*. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/mesihi-isa>
- Kılıç, F. (hızl.) (2010). *Âşık Çelebi, Meşâirü's-şuarâ inceleme-metin*. C.2. İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Madan, H. (2019). *Mesîhî dîvânı'nda Türkçe ilk elli gazelin şerhi*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Bartın Üniversitesi.
- Mengi, M. (1974). Mesîhî'nin hayatı, şairliği ve eserleri. *Türkoloji Dergisi*. (VI), 109-119.
- Mengi, M. (1995). *Mesîhî dîvânı*. AKM Yayınları.
- Mengi, M. (2004). Mesîhî. *İslâm ansiklopedisi*. C.29. TDV Yayınları.
- Mengi, M. (2005). Mesîhî, *Türk dünyası edebiyatçıları ansiklopedisi*. AKM Yayınları, (VI), .335.

- Mengi, M. (2020). *Mesîhî dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Sungurhan, A. (2017). *Beyânî tezkiresi (Tezkiretü's-şu'arâ)*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Şentürk, A. A. (1999). *Osmanlı şiiri antolojisi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Şentürk, A. A. ve Kartal, A. (2010). *Eski Türk edebiyatı tarihi*. Dergâh Yayınları.
- Tıgılı, F. (2020). *Türk edebiyatında şehrengizler*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Yılmaz, M. (2016). Nihâl Atsız hakkında yapılmış çalışmalar üzerine bir bibliyografya denemesi. *The Journal of Academic Social Science (ASOS)*, 4(32), 378-394.
- Yilter, S. (2006). *Mecmû'a-i kasâ'id ve gazeliyyât (Mecmû'a-i devâvîn) (Hâlet Efendi mülhâkı, Süleymaniye Ktp. No: 245) (inceleme-metin-tıpkı basım)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Erciyes Üniversitesi.

YAYIN TANITIM/BOOK REVIEW

Rönesans, yazar Peter Burke (Özkan Akpınar, Çev.), (İstanbul: Babil Yayınları, 2000). 98 sayfa, ISBN: 9758480197

A Review of *Renaissance* by Peter Burke (Özkan Akpınar, Tr.), (İstanbul: Babil Publishing, 2000), 98 pages, ISBN: 9758480197

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zakir Sarıkaya*

Bitlis Eren Üniversitesi

mzsarikaya@beu.edu.tr

Peter Burke'ün kaleme aldığı Rönesans, 2000 yılında Babil Yayınları tarafından İstanbul'da yayımlanmış ve 975-8480-19-7 ISBN kodu ile kaydedilmiştir. Bu kitap, yayınevinin ilk baskısı olup Özkan Akpınar tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Eser, toplamda 98 sayfa ve dört bölümden oluşmaktadır.

Peter Burke, sosyal tarih ve kültürel tarih alanında tanınmış bir akademisyendir. 1937 doğumlu olan Burke, özellikle Avrupa tarihine ve kültürel çalışmalara olan katkılarıyla bilinmektedir. Yazar, çalışmalarında genellikle toplumsal yapılar, kültürel kimlikler ve sosyal değişim üzerine odaklanmaktadır. Burke, tarihsel olayları ve kültürel pratikleri çok yönlü bir bakış açısıyla analiz etmektedir. Sosyal teorilerle birlikte tarihsel verileri harmanlayarak derinlemesine incelemeler yapmaktadır. Ayrıca, disiplinler arası bir yaklaşım benimseyerek tarih, sosyoloji, antropoloji ve kültürel çalışmalar gibi alanlardan yararlanmaktadır.

* ORCID: 0000-0003-2443-8712

Peter Burke'ün "Rönesans" adlı eseri, dönemin kültürel, sosyal ve politik dinamiklerini derinlemesine ele alan önemli bir çalışmadır. Kitap, Rönesans'ın yalnızca sanatsal bir dönüşüm değil, aynı zamanda toplumsal değişim ve bilgi üretimi açısından da büyük bir etki yarattığını vurgulamaktadır. Bu kısa kitapta Rönesans, E. H. Gombrich'in ifadesiyle bir 'dönem' olmaktan çok,

bir 'hareket' olarak ele alınmaktadır. Rönesans'ın yalnızca antik kültürün yeniden canlanmasıyla sınırlı olmadığını vurgulamakla birlikte Burke, Burckhardt ve diğer tarihçilerin dikkat çektiği kültürel değişimlerin ötesine geçmemiştir. Bu sınırlama, belirli bir odak noktası oluşturma'nın önemini ortaya koymaktadır; zira düşünce ve sanatın çeşitli alanlarıyla birçok Avrupa ülkesini kapsayan geniş bir inceleme, belirsizlik yaratabilirdi. Ayrıca, Rönesans'a atfedilen birçok nitelik, aslında ortaçağ'da da kendini göstermektedir. Bu bağlamda ortaçağ ve Rönesans arasında var olduğu düşünülen zıtlık, pek çok yönden yanıltıcıdır. Burke, bu çalışmasının hedefleri doğrultusunda bu zıtlıkların tarihsel yorumlamadaki karmaşıklığını ve geçerliliğini sorgulamaktadır. Bu nedenle kitap, Rönesans'ın daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Kapsam ve İçerik

Burke, Rönesans dönemini 14. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar geniş bir zaman diliminde incelemektedir. Bu dönemdeki değişimlerin sadece İtalya ile sınırlı olmadığını, Avrupa'nın farklı bölgelerinde de benzer dönüşümlerin yaşandığını göstermektedir. Burke; sanatı, edebiyatı, bilimsel ilerlemeyi ve toplumsal yapıların dönüşümünü bir arada ele alarak Rönesans'ın çok boyutlu doğasını sergilemektedir. Eserde Rönesans dönemindeki sanat akımları, edebi eserler ve felsefi gelişmeler ele alınırken bu dönemin Batı düşüncesindeki önemi vurgulanmaktadır. Yazar, bu sürecin insanın doğasına dair derinlemesine bir anlayış geliştirdiğini ve bireyselliği teşvik ettiğini savunmaktadır. Burke'ün yaratıcılığa ve sanat eserine dair düşünceleri, özellikle estetik ile ahlaki değerlerin kesişiminde önemli noktalara vurgu yapmaktadır. Onun eserleri, özgür düşüncenin ve sanatın bir toplumun gelişimindeki rolünü irdeleyerek sanatın sadece bir estetik tatmini değil, aynı zamanda toplumsal ve politik bir değişim aracı olduğunu belirtmektedir.

Kitabın birinci bölümünde Rönesans, “mit” olarak anılmaktadır. Mit kavramının iki farklı kullanımına işaret eden Burke, “mit” sözcüğünün profesyonel tarihçiler tarafından geçmiş hakkındaki yanlış ve yanıltıcı yargıları ifade etmek için kullanıldığını iddia etmektedir. Mit kavramına atfedilen ikinci anlamın ise daha çok edebi olduğunu, bu açıdan mitin kendilerini sıradan yaşamın dışında tutmuş önemli kişiliklerden söz eden sembolik bir hikâyeye dönüştüğünü söylemektedir. Bu hikâyenin hem bir ahlak dersi hem de günümüzde birçok olguyu açıklayabilmek için ya da meşrulaştırmak için bir araç olarak görüldüğünü ifade etmektedir. (Burke, 2000, s.8-9)

Tarihçilerin Rönesans’a ilişkin değerlendirmelerini ele alan Burke, Rönesans hareketinin bütünsel bir şekilde ele alınmamasından yakınmaktadır. Rönesans’ın sadece kültürel bir harika ya da modernitenin ivedi bir sonucu olarak değerlendirilmesin yanlışlığına vurgu yapmaktadır (Burke, 2000, s.13). Burke’e göre Rönesans, Batı kültüründeki çok yönlü değişimin bir parçası ve bütünsel ve toparlayıcı bir kavramdır.

Rönesans insanının gerçekte bir ortaçağ kişisi olduğunu, onun kendi düşünce, davranış ve ideallerinde bizim zannettiğimizden daha fazla gelenekçi olduğunu ifade eden Burke, buna örnek olarak Erasmus, Castiglione, Machiavelli ve Cicero’yu göstermektedir (Burke, 2000, s.12). Rönesans’ın sadece tekil bir olay olmadığını, değişik dönemlerde farklı Rönesansların yaşandığını söyleyen Burke, 12. yüzyıl Karolanj Rönesans’ını buna örnek olarak göstermektedir.

Kitabın ikinci bölümü, İtalya: Yeniden Canlanma ve İcat başlığıyla verilmiştir. Bu bölümde Giotto’dan Tintoretto’ya, Petrarch’dan Tasso’ya sanat, edebiyat ve fikir alanındaki önemli değişimlerden söz edilmektedir. Burke, tüm bu değişimleri, devrin kültürel ve sosyal çevresi içinde değerlendirerek okuyucuya sunmaktadır. Yazar, bu bölümde Rönesans kültürünün oluşumunda İtalya’yı aktif ve yaratıcı, Avrupa’nın geri kalanını pasif ve taklitçi kabul eden geleneksel anlayışı reddetse de yine de Rönesans’ı İtalya ile başlatmaktadır (Burke, 2000, s.15). Burke, İtalya’daki kültürel değişim sürecini 300 yıllık (1300-1600) uzun bir dönem içinde incelemektedir. Rönesans’ın kronolojisini ve

gelişim sürecini açıklama çabası, onun toplumsal temeli sorununu da ortaya çıkarmaktadır.

Rönesans, kırsala değil, kente dayandırılması gereken bir harekettir; zira Rönesans hareketinin meydana gelmesinde, çok küçük istisnaların dışında, aktif olanlar kentli kimselerdir. Hareketin öncüleri ve hamilerinin bu dönemde kentli olduğu görülmektedir. Rönesans hareketi, İtalyan şehirlerinde farklı biçimlerde ortaya çıkmıştır. Floransa, Roma, Venedik ve diğer şehirlerde antik kültürün yeniden canlanışının farklı alanlarda ve farklı şekillerde meydana geldiği görülmektedir.

Kitabın en detaylı bölümü olan üçüncü bölümünde, Rönesans'ın İtalya'nın dışına yayılmasından ve diğer kültürlerin etkisiyle ortaya çıkan farklı görünümlerinden söz edilmektedir. Yazara göre İtalyan hümanist ve sanatçılar, iki ayrı dalga ile İtalya dışına çıkmışlardır. Bu hümanist ve sanatçılar İngiltere, Fransa, Macaristan, İspanya, Polonya ve Portekiz gibi ülkelere giderek Rönesans'ın Avrupa'daki taşıyıcıları olmuşlardır (Burke, 2000, ss. 44-45). İtalya'dan Avrupa ülkelerine doğru gerçekleşen göç, İtalya'ya olan ilgiyi de artırmıştır. Rönesans kültürünü incelemek, yeni resim tarzını öğrenmek ve klasik dönem heykeltiricilik ve mimarlığın kalıntılarını görmek amacıyla İtalya'ya çok sayıda sanatçıların geldiği görülmektedir.

Hümanizmanın Rönesans'ın güçlenmesi ve yayılmasındaki önemine dikkat çeken Burke, Hümanist yazarların ortaya koydukları eserleri de derinlemesine analiz etmektedir. Yazar, bu konuda Erasmus'a özel bir anlam atfetmektedir. Kuzey hümanizminin en dikkat çekici figürlerinden biri olan Erasmus, 1466-1536 yılları arasında yaşamıştır. Otuz yaşına kadar klasik eserleri derinlemesine inceleyen Erasmus, bu dönemin ardından Hristiyanlık üzerine yoğunlaşarak çalışmalarını sürdürmüştür. Vaktinin önemli bir kısmını metin eleştirisi ve Kitab-ı Mukaddes'in tercümesine adan Erasmus, aynı zamanda Jerome ve Origen gibi önemli Kilise babalarının eserlerini yayımlama çabasında da bulunmuştur. Kendi yazılarında Hristiyanlık ile klasik düşünceleri bir araya getirme gayretini göstermiştir. Bu yaklaşımı hem teolojik hem de entelektüel bağlamda derinlemesine bir etki yaratmıştır (Burke, 2000, s.56). Örneğin, Erasmus'un 1522 tarihli diyaloglarından biri olan "The Godly Feast" te konuşmacılardan biri

Cicero'yu överken diğeri Sokrates'in Hıristiyan anlayışına dikkat çekmektedir. Bu iki kültür arasındaki gerilim Erasmus'un 1528 tarihli "Ciceronianus" diyalogunda daha da belirginleşmektedir. Burada Nosoponus Çiçero gibi Latince yazmak ister ancak diğerkonuşmacı bunun Çiçero'nun zamanına dönmeyi gerektirdiğini savunmaktadır. Bu, Rönesans'ın geçmişi kavrayışını ve anakronizme karşı duyarlılığını ifade ederek antik kültürü taklit etmenin paradoksunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, diyalogda Cicero'nun bir pagan olarak taklit edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Diğerkonuşmacı ise İtalyan şair Jacopo Sannazzaro'nun "Doğuş" şiirini eleştirerek mukaddes konuları daha az klasikleştirmesi gerektiğini belirtmektedir. (Burke, 2000, s.56)

Eserin son bölümünde Rönesans'ın dağılma süreci ele alınmıştır. Rönesans'ın tam olarak ne zaman başlayıp ne zaman bittiğini söylemenin mümkün olmadığını ifade eden Burke, birçok alanı ve coğrafyayı kapsayan bu hareketin meydana getirdiği sonuçlara odaklanılması gerektiğini önermektedir. Fransız Devrimi'nin ortaya çıkmasında ve 19. yüzyılın eğitim sistemlerinde bile Rönesans'ın hümanist anlayışıyla bir bütünleşme çabası olduğunu söyleyen yazar, bu hareketin etkilerinin ve sonuçlarının belli bir zamanla sınırlandırmanın sakıncalarına dikkat çekmektedir. (Burke, 2000, s.78)

Temalar

Kültürel Yenilik: Burke, Rönesans'ın yenilikçi düşünceleri ve sanatsal ifade biçimlerini nasıl teşvik ettiğini incelemektedir. Sanatçıların ve düşünürlerin bireysel yaratıcılığını ön plana çıkarmaktadır. Yazara göre Rönesans, sanatçıların ve düşünürlerin kendi içsel dünyalarına dönmelerine ve özgün fikirler geliştirmelerine olanak tanıyan bir dönemdir. Sanat, bu dönemde sadece bir zanaat olmaktan çıkmış; düşünsel ve estetik bir ifade biçimi haline gelmiştir. Sanatçılar doğayı, insan formunu ve duyguları daha önceki dönemlerden daha gerçekçi ve bireysel bir bakış açısıyla ele almışlardır.

Bilgi ve Eğitim: Dönemdeki eğitim sistemleri ve bilgi üretimi üzerine durarak hümanist düşüncenin nasıl yayıldığını analiz eder.

Matbaanın etkisi ve bilgiye erişimin artışı gibi konulara da değinmektedir. Burke, dönemin eğitim sistemlerini ele alırken üniversitelerin ve okulların nasıl evrildiğine dair önemli gözlemler sunmaktadır. Eski eğitim geleneklerinden farklı olarak, Rönesans'ta hümanizm, öğrencilerin bireysel düşünceleri ve insani değerleri ön plana çıkaran bir müfredatın temelini oluşturmuştur. Bu yeni eğitim anlayışı, antik Yunan ve Roma'nın klasik eserlerine olan ilginin artmasıyla desteklenmiş; insanın doğası, toplumsal ilişkileri ve etik sorgulamaları üzerine yoğunlaşmıştır. Burke'e göre matbaanın yaygınlaşması, kitapların ve belgelerin üretimini büyük ölçüde kolaylaştırmış, bu da bilgiye daha geniş bir kitle tarafından ulaşılmasını sağlamıştır. Böylece, düşünceler ve görüşler daha önce hiç olmadığı kadar hızlı ve etkili bir biçimde yayılma fırsatı bulmuş; bireyler, sadece elit kesimle sınırlı kalmadan, daha geniş bir entelektüel çevreyle etkileşime girmiştir.

Sosyal Değişim: Toplumdaki sosyal yapılar ve sınıf ilişkileri üzerine yapılan değişiklikler, Burke'ün eserinde önemli bir yer tutmaktadır. Kentleşmenin ve ticaretin artışı gibi faktörlerin toplumsal dinamikler üzerindeki etkisini incelemektedir. Yazara göre kentlerin büyümesi, bireylerin ekonomik fırsatlara erişimini artırmış ve bu durum, işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki etkileşimi derinleştirmiştir.

Yöntem

Burke, tarihsel olayları çok disiplinli bir perspektiften değerlendirerek tarih, sosyoloji ve kültürel çalışmalar arasında köprü kurmaktadır. Farklı kaynaklardan yararlanarak dönemin sosyal ve kültürel bağlamını zenginleştirir. Analitik yaklaşımı, okuyucunun dönemi daha derinlemesine anlamasını sağlamaktadır.

Eleştirel Değerlendirme

Burke'ün "Rönesans" adlı eseri, dönemin karmaşıklığını başarılı bir şekilde ortaya koymakla birlikte, iki açıdan eleştirilebilir. Eserin kapsamının genişliği nedeniyle belirli konulara daha derinlemesine inilmediği görülmektedir. Ayrıca, Rönesans'ın farklı coğrafyalardaki varyasyonları yeterince vurgulanmamıştır. Yine de Burke'ün analitik yaklaşımı ve tarihsel bağlamı birleştirmesi, eseri

önemli bir kaynak haline getirmektedir. Burke, Rönesans'ı yüceltirken bu dönemin sosyal eşitsizlikleri ve siyasi çatışmaları hakkında yeterince derinlemesine bir analiz sunmamaktadır. Aşırı romantikleştirilmiş bir Rönesans anlayışı, mevcut toplumsal sorunların ihmal edilmesine ya da yeterince işlenmemesine neden olmuştur.

Peter Burke'ün "Rönesans" adlı eseri, Rönesans döneminin kültürel ve sosyal dönüşümünü anlamak için önemli bir kaynak niteliğindedir. Disiplinlerarası yaklaşımı ve kapsamlı incelemesi sayesinde bu dönemin dinamiklerini derinlemesine anlamak isteyen akademisyenler ve öğrenciler için değerli bir referans sunar. Burke'ün çalışması, Rönesans'ın yalnızca bir sanat akımı değil, aynı zamanda bir toplumsal dönüşüm dönemi olduğunu vurgulamaktadır. Yazar, bu dönemi sadece bir sanat akımı olarak değil, aynı zamanda bilim, edebiyat ve düşünce alanlarındaki yeniliklerle de ele almıştır. Rönesans'ın kökenleri, insan merkezli düşüncenin yayılması ve klasik antikiteye dönüşü gibi temalarla birlikte, bu dönemin Avrupa üzerindeki kalıcı etkilerini detaylandırmıştır. Burke, toplumsal değişimleri ve entelektüel akımları bir araya getirerek Rönesans'ı dinamik bir tarihsel süreç olarak sunmaktadır.

Peter Burke'ün "Rönesans" eseri, dönemin sanatsal ve düşünsel doğasına dair önemli açılımlar sunarken aynı zamanda bu dönemin eleştirisini yapma gerekliliğini de göz önünde bulundurmalıdır. Eser hem estetik hem de felsefi açıdan zengin bir içerik sunmasına rağmen günümüz perspektifinden eleştirel bir okuma gerektirmektedir. Bu şekliyle kitap, sanat ve düşünce kültürünün evrimine dair derinlemesine bir bakış açısı sunarken tartışma yaratacak unsurları da beraberinde getirmektedir.

Kaynakça

Burke, P. (2000). Rönesans (Özkan Akpınar, Çev.). Babil Yayınları.